

Андрій Яворський

***ЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ***

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Луцьк – 2024

УДК 811.161.2'271.12(038)

Я 22

*Гриф «Рекомендовано» надано вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 16 від 25 листопада 2024 р.)*

Рецензенти:

Н. М. Совтис, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету;

О. Г. Межов, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та лінгводидактики Волинського національного університету імені Лесі Українки;

Л. Ю. Тиха, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземної лінгвістики Луцького національного технічного університету.

Я 22 Яворський А. Ю. Логічні засади професійної комунікації : навчальний посібник. Луцьк, 2024. 150 с.

Подано теоретичний матеріал, планування практичних занять, систему вправ і завдань відповідно до програми освітнього компонента «Логічні засади професійної комунікації». Завдання практичного характеру покликані оптимізувати самостійну роботу здобувачів освіти.

Для студентів спеціальностей «Філологія», «Середня освіта (Українська мова і література)», «Середня освіта (Польська мова і зарубіжна література)». Посібник може бути корисний і для тих, хто працює в ЗМІ, а також усіх, хто бажає вдосконалювати свою логічну культуру.

УДК 811.161.2'271.12(038)

© Яворський А. Ю., 2024

ПЕРЕДМОВА

Розділи, теми та вправи посібника побудовано відповідно до змісту ОК «Логічні засади професійної комунікації» та ОК «Логічні засади комунікації» для студентів спеціальностей «Філологія», «Середня освіта (Українська мова і література)», «Середня освіта (Польська мова і зарубіжна література)».

Мета посібника – закріпити навички логічно правильного мислення і логічно нормативного мовлення; навчити майбутніх філологів, учителів-словесників критично оцінювати фрагменти текстів із погляду логічної нормативності, а також адекватно усунути логічні аномалії.

Навчальний посібник має два розділи («Основні поняття логіки», «Логічні засади творення та редагування тексту»). У завданнях та вправах основну увагу зосереджено на різноманітних логічних помилках. Використано негативний мовний матеріал, дібраний переважно з друкованих та інтернет-видань; деякі фрагменти спеціально додатково спотворено для того, щоб здобувач освіти виявив максимальну уважність і ретельність під час їх опрацювання, удосконалив навички редагування.

Навчальний посібник покликаний оптимізувати самостійну роботу майбутніх філологів, учителів-словесників.

Видання також буде потрібне журналістам і всім, хто бажає вдосконалювати свою логічну культуру.

РОЗДІЛ 1

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ЛОГІКИ

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Логічна культура вчителя-словесника

I. Теоретична частина:

1. Предмет, мета і завдання освітнього компонента.

Предмет вивчення ОК «Логічні засади професійної комунікації» – правила логічно нормативного й досконалого мовлення, що передбачає осмислення логічних законів, які забезпечать успішне спілкування, зокрема і в професійній сфері.

Комунікація – це процес обміну інформацією між двома або більше особами; або, кажучи інакше, спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів із метою передавання та одержання інформації. Для вчителя-словесника комунікація – це основний засіб і найголовніша форма професійної діяльності. Логічно правильна мова – і монологічна, і діалогічна – запорука успішного виконання педагогами їхніх виробничих завдань, обов'язків і функцій.

Педагогічне спілкування – це професійне спілкування окремого педагога чи педагогічного колективу з учнями в процесі навчання й виховання і в урочний, і в позаурочний час. Педагогічне спілкування дуже складне, оскільки передбачає вплив на учнів, передачу соціального досвіду і передачу наукових знань. Саме тому до професійної комунікації вчителя висувають ряд серйозних вимог. Одна з них така: педагогічне спілкування має бути логічно досконалим, зокрема чітким, зрозумілим, переконливим. Основні вимоги до педагогічного спілкування – чіткість, зрозумілість і переконливість, а це – три аспекти логічної досконалості. Учитель, особливо словесник, постійно сам творить усні та писемні тексти і критично оцінює та виправляє тексти школярів. Тому він повинен добре знати закони логічно правильного мовлення і текстотворення.

Основна мета дисципліни «Логічні засади професійної комунікації» – це впровадження логічних підходів до правильного мовлення, зокрема до творення логічно досконалого і чіткого, переконливого тексту.

Вивчення ОК «Логічні засади професійної комунікації» передбачає такі завдання:

- 1) засвоїти норми логічно правильного і критичного мислення;
- 2) переконливо аргументувати власні погляди і відстоювати свою правоту, якщо думки опонентів видаються помилковими;
- 3) вивчити закони логіки для того, щоб використовувати їх у мовленні;
- 4) засвоїти прийоми логічного аналізу тексту та адекватного виправлення логічних помилок у власних і чужих текстах;
- 5) чітко розмежовувати поняття;
- 6) коректно формулювати судження різного типу і структури;
- 7) правильно формулювати запитання і відповіді та аналізувати їх.

2. Історія традиційної логіки.

Термін *логіка* походить від грецького слова *логос*. У давньогрецькій мові ця лексема мала багато значень: і «думка», і «мислення», і «слово», і «мова». Загалом давні греки не розмежували мислення і мовлення, а сприймали ці два явища як один феномен. Саме це сплутування понять і відображає значення слова *логіка*. Досі поняття логіки стосується і мислення, і мовлення.

Логіка як наука виникла близько двох з половиною тисяч років тому, приблизно в VI–V століттях до нової ери, причому незалежно у двох віддалених державах – в Індії та в Греції. І там, і там логіка формувалася в межах ораторського мистецтва та релігії.

Загалом термін *логіка* вперше вжив давньогрецький мислитель Геракліт. Він уважав, що логіка – це те, що впорядковує світ. Тобто без логіки світ був би хаотичним. Геракліт не пов'язував логіку тільки з мисленням, а вважав її універсальною для всього Всесвіту. Геракліт увів у логіку поняття «*логос*» – вміння робити правильні висновки і знаходити причинно-наслідкові зв'язки. Філософ стверджував, що все здійснюється за Логосом, який є вічним, божественним і необхідним законом світобудови, принципом порядку і міри. З логосу він виводив здатність людини до пізнання й розумування. Водночас бідкався, що пізнання логосу та мудрість доступні не всім: більшість людей живе з помилковими поглядами на світ.

Біля витоків логіки був давньогрецький мислитель Демокріт. Він автор великої праці «Про логіку, або Канон». Саме Демокріт першим став використовувати логічні поняття і визначення, а це вже ознака науки. Демокріт почав цікавитися зв'язком мови і мислення. Він виділяв аналогію і вважав її способом побудови гіпотези і пізнання світу.

Важливий внесок у розвиток логіки зробив Сократ. Він уважав, що істину можна досягнути тільки через діалогічні міркування. Істинне знання виражається поняттями, які він виводив зі звичайних уявлень людей, звертався до прикладів із буденного життя, до загальновідомих положень.

Найвидатнішим учнем Сократа був давньогрецький філософ Платон, який в Афінах заснував свою школу – Академію. Він твердив, що поняття існують незалежно, поза свідомістю людини. Платон уперше використав таке поняття, як *судження*, розмежовував їх на істинні та хибні.

Основоположником логіки вважають геніального давньогрецького мислителя Аристотель. Він написав майже тисячу філософських праць. Його твори про логіку потім було об'єднано в одну книгу «Органон». Своє логічне вчення Аристотель називав *аналітикою*. Мислитель першим сформулював три логічні закони. Закон суперечності він вважав основним законом логіки, тому що цей закон оберігає мовців від тупикових, безвихідних ситуацій, тобто якщо співрозмовники мають різні погляди, то вони мають на це право. Основні риси правильного мислення для Аристотеля – це чіткість, послідовність і несуперечливість. Крім того, мислитель розглядав ще одну рису правильного мислення – доказовість, хоча сам закон доказовості він ще не сформулював. Саме з праць Аристотеля почали вивчати закони логіки.

Загалом історію логіки можна поділити на два періоди. Перший період називають традиційною (формальною, класичною) логікою. Її базовано на працях давніх мислителів. Особливості традиційної логіки полягають у тому, що для дослідження й опису мислення використовують природну (людську) мову, а не формалізовану (штучну) – систему знаків і символів. У цей період логіка розвивалася в межах ораторського мистецтва. Інша особливість традиційної логіки полягає в тому, що вона оперує поняттями правильного і неправильного мислення: правильне підпорядковане усім законам і правилам логіки, а неправильне – порушує їх. Традиційна логіка послуговується логічними категоріями «істина» і «хибність». Знання у формальній логіці зображають у певних логічних формах (поняттях, судженнях, умовиводах тощо). Відповідно аналіз цих знань здійснюють через природну мову, за допомогою якої люди висловлюють свої думки.

Другий період почався з другої половини XIX століття, коли в логіку стали проникати математичні закони. На зміну традиційній (формальній, класичній) логіці прийшла математична, або символічна, логіка – використання математичних символів, знаків, формул, різних теорій тощо. Символічна логіка є сучасною теорією будь-якого правильного міркування. Особливість символічної логіки в тому, що переважає не природна людська мова, а формалізована мова – система знаків і символів. Символічна логіка почалася з праць видатних математиків Готлоба Фреге та Джузеппе Пеано і стала новою наукою, побудованою з нуля на математичній основі. Через це символічну логіку фактично можна вважати розділом математики.

3. Становлення логіки в Україні.

Логіка в Україні має давні традиції. Ще в другій половині XV століття в Києві з'явилися перші переклади книг із логіки. Наприклад, саме тоді переклали працю «Ворота Аристотеля, або Таємниця таємниць», її автор – арабський філософ XI – початку XII століття Аль-Газалі. Так само в XV столітті в Києві зробили вільний переклад логічних праць єврейського вченого Мойсея Маймоніда; цю книгу поширювали під різними назвами, найчастіше – «Речі Мойсея Єгиптянина». Обидва автори у своїх роботах виклали основи логіки Аристотеля.

В Україні тоді знали і трактат Івана Дамаскіна «Діалектика», де теж розглянуто було багато питань логіки.

У XVI столітті Україна зазнала впливу Реформації, почав поширюватися протестантизм. Розгорнулася мережа протестантських навчальних закладів. Особливий вплив на українських мислителів того часу мала Раківська академія в Польщі. Вона існувала з 1602 р. до 1638 р. в місті Раків (воно тепер належить до Свентокшиського воєводства). В академії навчалася близько тисячі студентів, серед яких було чимало українців.

На рубежі XVI–XVII століть курси логіки та риторики в Україні вивчали в братських школах, зокрема у львівській. Щоправда, тоді там негативно ставилися до праць античних мислителів, зокрема й Аристотеля. Проте згодом

негативне ставлення до античної і європейської логіки поступово змінилося на краще. Наприклад, Мелетій Смотрицький фактично викладав основи логіки, вчив мислити за законами Аристотеля.

Логіка стала обов'язковим предметом вивчення в Києво-Могилянській академії. Логіку там викладали з риторикою, точніше, як частину риторики. Навчали використовувати закони логіки і логічні прийоми в побудові публічних виступів.

У так званій радянській науці спершу почали розробляти і теоретично осмислювати не логічні засади комунікації загалом, а логічні аспекти творення і редагування тексту.

Першим про потребу застосовувати закони логіки до аналізу й оцінки тексту висловився радянський учений Олександр Западов у книзі «Від рукопису до друкованої сторінки». Про важливість логіки в цій сфері писав інший радянський учений – Віталій Свинцов – у праці «Логічні основи редагування тексту». Відомий науковець Аркадій Мільчин у книзі «Методика редагування тексту» остаточно закріпив логічний аспект опрацювання тексту як один із основних.

Серед сучасних українських учених про логічні засади побудови тексту і його вдосконалення писали Микола Тимошик у праці «Редакторський аналіз: завдання, зміст, логічні засади» (2012), Людмила Солодка в посібнику «Логіка. Методи логічного аналізу тексту» (2011). Зіновій Партико в праці «Загальне редагування. Нормативні основи» (2006) логічним аспектам редагування присвятив окремий розділ. 2018 року цей учений видав посібник «Логіка. Теоретичні основи та прикладне застосування в мас-медіа», а 2019 року – «Логіка», де виклав загалі засади логіки, зокрема й щодо творення тексту.

Українські вчені логіку комунікації як теорію розробляють із початку 2000-х років. Саме 2000 року з'явилася ґрунтовна праця львівського професора Флорія Бацевича «Основи комунікативної девіатології». Учений розглядає не тільки логічні аспекти редагування тексту, але й говорить про такі помилки в спілкуванні, які мають логічний характер. Так на основі положень із логічних аспектів редагування постає наука про логічні засади успішної професійної комунікації.

4. Поняття логіки та логічної культури.

Термін *логіка* використовують у двох значеннях. По-перше, *логіка* – це спосіб впорядкування нашого мислення, який дозволяє правильно міркувати. По-друге, *логіка* – це наука, яка досліджує правильне мислення, його закони і форми. У цьому випадку ми говоримо про наукову, тобто об'єктивну, логіку, яка вчить людину правильно мислити.

Один із важливих різновидів логіки як науки – комунікативна логіка.

Комунікативна логіка – це галузь знань про інтелектуальні операції, які ведуть до результативних, правильних висновків, слухних доказів; інакше кажучи, це наука про формування і вдосконалення логічної культури особи. Це

означає, що комунікативна логіка розвиває навички до абстрактного мислення і формує логічні основи професійної діяльності.

Власне, комунікативна логіка – це сукупність знань про успішну, чітку, переконливу, зрозумілу для всіх сторін комунікацію.

Крім комунікативної логіки, існує так звана *природна логіка* – логіка здорового глузду, яка керується не науковими законами, а досвідом людини. Саме природна логіка допомагає нам не робити грубих помилок у міркуваннях. Її ми засвоюємо з дитинства, спілкуючись із дорослими людьми, читаючи книги, загалом досліджуючи світ.

Природну логіку відрізняють від так званої суб'єктивної логіки. *Суб'єктивна логіка* – це логіка, яка відтворюється через індивідуальні особливості мислення кожної конкретної людини. Зазвичай наводять два основні різновиди суб'єктивної логіки: *стихійна логіка, емоційна логіка*.

Стихійна логіка базується на уявленнях, якими людина компенсує відсутність життєвого досвіду. *Емоційна логіка* базується на почуттях та емоціях. Вона спрямована не на пошук істини, а на емоційну перемогу над суперником.

Логічна культура особистості – це вміння оперувати поняттями і судженнями, доводити, тобто вміння здійснювати інтелектуальні дії.

Рівень логічної культури кожної людини визначають такі чинники:

1) *вроджений потенціал* (кожна людина від народження, у спадок від батьків отримує якісь задатки мислення);

2) *соціальне середовище* (контактуючи з іншими людьми, людина вчиться мислити);

3) *логосфера* (або мовне середовище). Якщо дитина росте в ситуації спрощеного, примітивного мовлення, то таке саме мовлення й успадковує.

Логічна культура філолога, яка виявляється у творенні свого чи виправленні чужого тексту, базується на певних прийомах.

Логічний аналіз тексту передбачає такі три основні прийоми:

1) поділ тексту на частини;

2) простеження зв'язку між цими частинами;

3) простеження зв'язку тексту із позатекстовою дійсністю.

5. Інтуїція, здоровий глузд та логіка в професійній діяльності вчителя-словесника.

У повсякденному спілкуванні логічні операції ми здійснюємо автоматизовано, неусвідомлено. Так само автоматизовано ми сприймаємо логічну організацію повідомлень, які читаємо чи чуємо. У цьому випадку можна говорити про інтуїтивну логіку.

Інтуїтивна логіка – це уявлення про правильність міркування, що склалися стихійно в процесі повсякденної практики мислення людей. Наприклад, завдяки інтуїції, читаючи текст, ми можемо щось здогадуватися про автора, його вік, рід занять, місце проживання, його життєвий досвід тощо. Інтуїтивна логіка, як правило, успішно справляється зі своїми завданнями в

повсякденному житті (на побутовому рівні), але абсолютно недостатня для критики неправильних професійних або наукових міркувань; інтуїції буде мало, щоб висловити якісь сумніви співрозмовнику.

Здоровий глузд – це критерій оцінки подій на підставі тих знань, які людство накопичило за своє існування. Тобто це знання, які відображають досвід людини і досвід усього людства; це наша здатність критично оцінити ситуацію тоді, коли нема потреби до неї брати науковий аналіз.

Отже, інтуїтивна логіка – це неусвідомлені мисленнєві дії, а здоровий глузд – це такі мисленнєві процеси, які базовані на досвіді людини.

Для професійної інтелектуальної діяльності інтуїтивної логіки та здорового глузду явно бракуватиме. Потрібні знання наукової логіки, адже той, хто займається інтелектуальною працею, часто готує до оприлюднення інформацію для великої кількості людей, наприклад, наукові статті, лекції, доповіді, промови. Такий фахівець відповідає за якість цієї інформації, дбає про те, щоб вона була зрозуміла, переконлива.

Будь-яка людина інтелектуальної праці повинна вміти визначати і виправляти різні логічні помилки. Наприклад, часто в тексті закладено логічні суперечності. Часом вони заховані: два протилежні судження можуть знаходитися на відстані – у різних частинах тексту. Такі суперечності знайти дуже важко, для цього потрібна велика увага.

Знання логіки важливе ще й тому, що в процесі інтелектуальної діяльності можуть виникати суперечки. Кожен повинен не просто вказати на помилку своєму опонентові, але й уміти конструктивно пояснити співрозмовнику свою думку, аргументувати її. Покликатися тільки на інтуїцію чи здоровий глузд – цього буде мало. Тут потрібні фахові знання і логічні компетентності.

Якщо текст відповідає законам логіки, то його інформативність і вплив на читача чи слухача посилюються. Крім того, такий текст виконує і логіко-навчальну функцію – показує аудиторії приклад правильного мислення. Будь-який інтелектуал, зокрема й учитель, тим самим сприяє підвищенню рівня логічної культури кожної людини і суспільства в цілому.

6. Поняття про міркування та його структуру.

Предметом логіки як науки впродовж усієї історії її розвитку були різноманітні схеми міркувань.

Міркування – це розумовий процес, у ході якого на підставі наявних, відомих знань отримують нове знання. Тобто міркування – це логічний засіб здобування нового знання з уже відомої інформації. Будь-яке міркування складається з двох компонентів: засновку і виснову.

Засновки – це висловлювання, які містять вихідне, відоме знання.

Висновок – це висловлювання, що містять нове знання, яке отримують логічним шляхом із засновків.

Приклад міркування:

Король – це людина.

Усі люди – смертні.

Отже, король смертний.

У цьому міркуванні фрази «*Король – це людина*», «*Усі люди – смертні*» – це засновки, а фраза «*Отже, король смертний*» – це висновок.

Як правило, у процесах реальної комунікації люди опускають деякі засновки, а іноді й висновки міркувань, тобто скорочують їх. Проте коли є необхідність провести ґрунтовний аналіз міркувань опонента, виявити його помилки, аргументовано йому заперечити, то потрібно вміти міркувати в повному обсязі, тобто з'ясувати всі засновки та висновки співрозмовника.

У логіці міркування поділяють на правильні і неправильні.

Правильне міркування – це міркування, у якому дотримано всіх правил та законів логіки.

Неправильне міркування – це міркування, у якому допущено логічні помилки через порушення правил або законів логіки.

Поняття правильності мислення пов'язане з поняттям істинності. Істинними є думки, які в принципі відповідають дійсності. Неістинною думкою може бути будь-яке положення, яке не відповідає дійсності.

Мета пізнання – це отримання істинних знань. Для того, щоб одержати такі знання за допомогою міркувань, треба, по-перше, мати істинні засновки, по-друге, правильно їх поєднувати.

Під час використання хибних засновків допускають фактичні помилки, а під час порушенні правил побудови міркувань роблять логічні помилки.

Правильне міркування повинно бути таким:

1) *визначеним* – треба чітко визначати поняття, якими оперуємо, і не змінювати ці поняття під час мисленнєвого акту;

2) *послідовним* – кожне положення можна зрозуміти, коли підходити до його пояснення з певною послідовністю;

3) *несуперечливим* – всяке поняття не повинно суперечити саме собі;

4) *доказовим* – будь-яка висловлена нами думка повинна бути обґрунтована.

II. Практична частина:

1. Знайдіть та прокоментуйте декілька афоризмів про логіку.

2. Спираючись на інтуїтивну логіку, визначте, які з наведених міркувань правильні. Прокоментуйте своє рішення.

1) *Якщо це студент університету, то він повинен відвідувати лекційні та практичні заняття. Це студент ВНУ імені Лесі Українки, отже, він повинен відвідувати лекції та практичні заняття.*

2) *Якщо працівник приходиться регулярно вчасно на роботу, то, значить, у нього немає ніяких домашніх клопотів.*

3) *Якщо він був у Південній Європі, то бачив Рим і Лісабон. Він не бачив ні Рима ні Лісабона, отже, він не був у Південній Європі.*

4) У понеділок нарешті буде дощ, отже, у вівторок можна йти до лісу по гриби.

5) Кожен іменник відповідає на запитання «хто?» або «що?». Слово «він» відповідає на питання «хто?». Отже, слово «він» – іменник.

6) Завтра буде або сніг, або дощ. Оскільки завтра буде сніг, то дощу не буде.

7) Якщо є причина, то є наслідок. Але причини немає. Отже, немає і наслідку.

3. Наведіть приклади міркувань, неправильних із погляду здорового глузду. Запропонуйте шляхи виправлення.

4. Проаналізуйте з погляду логіки такі фрагменти з друкованих видань. Прокоментуйте логічні недоречності.

1) Книга написана абсолютно серйозно. І тому художньо. І тому з гумором.

2) Згодом цей стиль стає надбанням не лише української, а й європейської культури.

3) Тернопільські студенти минулого четверга в столичному університеті зустрілися з українськими.

4) Правоохоронці не втручалися, але ми мали дозвіл на проведення акції протесту від районної влади.

5) Агітатор – це людина, яка займається агітацією.

6) Колхіцин – це алкалоїд, що входить у настій подорожника.

7) В горах найбільш небезпечна частина сходження – спуск.

8) У португальській провінції минулого тижня створено Федерацію жінок і милосердя, яка покликана допомагати тим жінкам, які розчарувалися в житті.

9) На уроці закріпили вміння малювати кола різної форми.

10) На прибирання шкільного майданчика учні прийшли з класним керівником і лопатами.

11) У Кам'янці-Подільському відбудеться виставка собак усіх порід. Подивитися на унікальні породи собак та взяти участь у чемпіонаті можна буде у Кам'янці 3 червня.

12) Ніхто замість цих дерев нічого не садить. Вони тільки зникають, а на їхньому місці просто пуста територія і пеньки.

13) Швидка у важкому стані відвезла жінку до лікарні.

14) Лучанин зазначає, що саме в ці моменти досить багато пенсіонерів, які перешкоджають проїзду студентам і людям їхати на роботу.

15) Леся Українка побувала в багатьох країнах світу, адже силою своєї фантазії вона могла переноситись у часі.

16) Схожі як дві краплі води цуценята відрізняються ще різними характерами.

17) Біля Будинку культури зібралися працівники установ, активна громадськість та молодь, діти, небайдужі та свідомі жителі села.

18) У соцмережах звинуватили американського президента у шовінізмі після компліменту жінці французького правителя, що вона виглядає у прекрасній формі.

19) Працівники заводу з дітьми і плакатами прийшли до міськради і вимагали відставки губернатора.

20) Лучанку обурило пікнік в парку 900-річчя біля автівки.

III. Творчі завдання:

1. Підготуйте невелике повідомлення-роздум на одну з таких тем: «Роль інтуїції, здорового глузду та знання логіки в професійній діяльності людини»; «Логічна культура вчителя-словесника».

2. Знайдіть в інтернет-мережі кілька прикладів порушення логіки і прокоментуйте їх.

IV. Запитання для самопідготовки і самоконтролю:

1. Яке походження і значення терміна *логіка*? Хто з мислителів першим його вжив? Хто стояв біля витоків логіки? Хто став основоположником логіки?

2. Поясніть зміст понять *логіка*, *природна логіка*, *логічна культура*. Які чинники визначають рівень логічної культури людини?

3. Яке значення в роботі редактора мають інтуїція, здоровий глузд та знання логіки?

4. Що означає термін *міркування*? Які складники включає міркування? Поясніть значення термінів *засновок*, *висновок*.

5. Які ознаки повинне мати правильне міркування?

V. Логічні задачі:

1) Горіло сім свічок. Три згасли. Скільки свічок залишилося?

2) Зазвичай місяць закінчується 30 або 31 числом. У якому місяці є 28 число?

3) Ви заходите до малознайомої затемненої кімнати. У кімнаті є дві лампи: гасова та бензинова. Що ви запалите насамперед?

4) У Петра десять корів. Усі, крім дев'яти, здохли. Скільки живих корів залишилося?

5) Ішла жінка до Києва та зустріла трьох чоловіків. Кожний із них ніс по мішку, у кожному мішку – по коту. Скільки істот ішло до Києва?

6) Одне яйце варять 5 хвилин. Скільки часу потрібно для того, щоб зварити 5 яєць?

7) Щоб проповзти біговою доріжкою одного стадіону за годинниковою стрілкою, равлику потрібно півтори години. Коли ж равлик повзе тією самою доріжкою проти годинникової стрілки, то повний круг він проходить за 90 хвилин. Чим пояснити розходження результатів?

8) Який годинник показує правильний час лише двічі на добу?

9) Де знаходяться міста без будинків, річки без води і ліси без дерев?

10) Коли людина може рухатися зі швидкістю гоночного автомобіля?

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2
**Основні закони формальної логіки
та наслідки їх порушення у текстах**

I. Теоретична частина:

1. Загальна характеристика законів логіки.

Мислення людини – це процес не хаотичний, а регламентований певними логічними законами. Під *законами логіки* розуміють ustalений, об'єктивний, суттєвий зв'язок між думками.

Логічні закони – це закони правильної побудови і зв'язку думки. Вони мільярди разів перевірені людством на практиці і фактично перетворилися на стереотипи (готові формули мислення).

Закони логіки виражають такі обов'язкові суттєві властивості мислення, як визначеність, несуперечність, послідовність і обґрунтованість. Саме Аристотель відкрив ці риси правильного мислення, він же сформулював три основні закони логіки: закон тотожності, закон суперечності (протиріччя), закон виключення (вилучення) третього.

Четвертий закон логіки, як уважають науковці, обґрунтував у XVIII столітті німецький філософ та логік Готфрід Вільгельм Лейбніц; ідеться про закон достатньої підстави.

Існують певні обов'язкові умови для всіх законів логіки. Перша основна умова – це *визначеність*. Її ще в давні часи сформулювали так: *будь-який предмет, явище або процес повинні мислитись у ході конкретного міркування в одному часі, в одному місці, в одному і тому самому відношенні. Неприпустимо замінити їх на будь-які інші схожі.*

Закони логіки *об'єктивні*, тому що вони не створені людським розумом. Ці закони відображають закономірності об'єктивного світу.

Закони логіки існують і діють незалежно від волі і бажання людей. Мислення людини стихійно підлягає законам логіки. Кожна людина незалежно від того, чи знає вона про існування законів логіки чи ні, мислить за цими законами. Виникнення їх пов'язують із людською практикою. А життєва практика переконувала людей, що речі мають певні властивості і певним чином пов'язані між собою.

Логічні закони мають *загальнолюдський характер*. Вони єдині для всіх людей незалежно від їхньої класової чи національної належності. Усі люди мислять за тими самими законами логіки.

Закони логіки є *загальними*. Вони діють у будь-якому акті мислення, в усіх галузях знання, на всіх рівнях мислення, і у сфері повсякденного мислення, і в науці.

Порушення вимог законів логіки призводить до того, що мислення стає неправильним, нелогічним. У практиці мислення трапляються логічні помилки, пов'язані з порушенням вимог законів логіки. Такі помилки поділяються на *софізми, паралогізми, парадокси*.

Софізм – це логічна помилка, допущена навмисно. До софізмів вдається той, хто намагається ввести іншого в оману або пожартувати.

Паралогізм – це логічна помилка, допущена не навмисно, а через звичайне незнання. До паралогізмів вдається той, хто береться за якусь тему і нічого в ній не розуміє, через це робить хибні засновки чи висновки.

Парадокс – це логічна суперечність, яка є результатом цілком очевидних суджень. У логіці *парадокс* – це певне твердження, яке буквально суперечить саме собі.

2. Закон тотожності.

Закон тотожності твердить: кожна думка має бути чіткою за обсягом, ясною за змістом і залишатися незмінною в ході одного й того ж міркування.

Закон тотожності ставить кілька вимог, які потрібно виконувати в процесі мислення.

Перша вимога: *У процесі міркування про якийсь предмет необхідно мислити саме про цей предмет і не можна підміняти його іншим предметом думки.*

Закон тотожності вимагає, щоб у процесі міркування було чітко окреслено предмет міркування і цей предмет не підмінявся якимсь іншим предметом думки цієї предметної області.

Предметна область – це коло предметів, у складі якого перебуває виділений нами предмет міркування.

Звичайно, у написаних чи друкованих текстах або в усній розповіді часом є потреба перейти з однієї теми на іншу, пригадати якусь зовсім іншу подію чи ін. Але таку інформацію варто подавати в примітках, якщо це писаний чи друкований текст; якщо ж ідеться про звичайне усне мовлення, то потрібно принаймні робити логічні переходи, щоб не заплутати себе і аудиторію чи свого співрозмовника. Того, що прямо не стосується основної теми, не треба давати в текст.

Друга вимога: *У процесі міркування, у суперечці або дискусії поняття треба вживати в одному й тому самому значенні, щоб не заплутувати реципієнта.*

Закон тотожності не допускає вживання поняття (слова, терміна) в міркуванні в різному значенні. Якщо поняття, слова й терміни вживані в процесі міркування не однозначно, то мислення стає нечітким, процес мислення в таких випадках не досягає мети. Аристотель про це писав так: *«Мати не одне значення – означає не мати жодного значення. Якщо ж у словах немає визначених значень, тоді втрачена усіляка можливість розмірковувати».*

Закон тотожності не треба розуміти так, нібито будь-яке поняття має незмінно зберігати раз і назавжди свій зміст. Поняття уточнюють, розвивають, замість одних понять витворюють інші. Але кожне поняття на певному етапі розвитку знання має певний зміст.

Наазвемо найпоширені логічні помилки внаслідок порушення закону тотожності.

Амфіболия – це неоднозначність змісту повідомлення, яка виявляється переважно на синтаксичному або пунктуаційному рівні.

Еквівокація – сплутування понять, підміна предмета думки, коли різні поняття використовують як схожі або тотожні.

Логомахія – суперечка, у якій один учасник використовує багатозначне слово в одному значенні, а інший – в іншому.

Щоб дотримуватися закону тотожності, треба мати добре знання про сферу дійсності, про яку відбувається міркування. Треба також уміло користуватися синонімами і омонімами. Вступати в полеміку можна лише тоді, коли добре розумієте тезу, яку хочете довести, і так само добре розумієте значення всіх слів, якими будете оперувати.

Отже, без першого закону логіки було б неможливим будь-яке втручання в текст із метою його оцінки чи виправлення. Адже перший закон логіки вимагає витримувати одну тему, не відхилятися від неї, вживати одні і ті самі слова і поняття.

Навчаючи дітей писати твори, наголошуйте, що потрібно дотримуватися однієї і тієї самої теми і не відволікатися на другорядні або не суттєві моменти, не звужувати виклад лише до якогось часткового чи проміжного явища. Порушення матимемо, наприклад, тоді, коли учням потрібно було написати твір про осінь, а один школяр увесь текст присвятив грибам. Ці моменти варто враховувати і під час оцінювання таких робіт. Окрім того, учневі треба доступно пояснити, у чому його помилка. Ви ж бо маєте оцінювати твори школярів зі стилістичного, логічного, композиційного поглядів та ін., але водночас не забувайте аргументувати свії оцінки, обговорювати помилки тощо.

3. Закон суперечності (протиріччя).

Закон суперечності твердить: два несумісні судження не є одночасно істинними; принаймні одне з них обов'язково хибне.

Об'єктивна основа закону суперечності – те, що один і той самий предмет не може одночасно мати і не мати одну й ту саму властивість. Цей закон був притаманний людським міркуванням і філософській думці задовго до того, як Арістотель його сформулював. Мислитель просто вивів його на перший план і зробив центральним у своїй філософії.

Причиною порушень закону суперечності може бути плутаність мислення, недостатня обізнаність у чомусь, якісь суб'єктивні припущення.

Закон суперечності виражає одну з найбільш істотних особливостей будь-якого раціонального мислення – відсутність протиріччя. Він містить у собі заборону думати і розмовляти суперечливо, вказує на протиріччя як на серйозну логічну помилку, несумісну з раціональним мисленням.

Розрізняють такі види суперечностей: об'єктивна та суб'єктивна.

Об'єктивна (реальна) суперечність – це відношення суперечності, яке реально існує між елементами певної організованої системи.

Суб'єктивна суперечність – це суперечність, що виникає в мисленні конкретної особи й визначається як непослідовність у міркуваннях. Суб'єктивна суперечність поділяється на такі види:

1. *Явна суперечність* – це чітко виражене твердження і заперечення у міркуваннях тієї самої особи. Щоб виявити явну суперечність, достатньо просто зіставити дві суміжні фрази.

2. *Неявна (прихована) суперечність* – це завуальоване твердження і заперечення в міркуваннях тієї самої особи. Щоб виявити цю суперечність, треба добре поміркувати, проаналізувати зміст самого повідомлення.

3. *Контактна суперечність* існує тоді, коли щось стверджується і зразу ж заперечується (тобто наступна фраза заперечує попередню).

4. *Дистантна суперечність* існує тоді, коли суперечні судження знаходяться на певній відстані в тексті або в мовленні.

Закон суперечності містить у собі такі умови:

1) виключення взаємно суперечливих суджень у структурі одного міркування;

2) визначення критеріїв логічності міркування за ознакою відсутності суперечностей;

3) перевірка на істинність суджень, що використовуються в міркуванні;

4) виявлення та розкриття явних і прихованих суперечностей у структурі міркування.

Отже, закон суперечності не дозволяє формулювати тези, які заперечують одна одну. До того ж треба пам'ятати, що суперечності можуть бути дистантними, отже, важливо через деякий час не заперечувати самому собі. Загалом цей закон упорядковує мислення і навчає уникати суперечностей в усному і писемному мовленні.

4. Закон виключення (вилучення) третього.

Закон виключення третього твердить: із двох суперечних суджень одне неодмінно істинне, друге – хибне, а третього і бути не може.

Закон виключення (вилучення) третього, як і закон суперечності, встановлює зв'язок між такими судженнями, які суперечать одне одному. Тобто цей закон діє лише між суперечними судженнями. Щоб діяти, необхідно прийняти одне і тільки одне рішення.

Закон виключення третього доповнює й уточнює закон суперечності, тобто він визначає, за яких умов між суперечливими твердженнями є щось середнє або немає чогось середнього. Аристотель навів приклади таких тверджень:

«Число буває або парне або непарне» (немає якогось середнього);

«Зроби щось або добре, або погане» (тут є щось середнє – ні погане, ні добре, тобто нейтральне). Ідеться про існування чи відсутність середньої ланки між двома суперечливими твердженнями.

Закон виключення третього вимагає бути послідовним у мисленні. Послідовність мислення – необхідна умова будь-якого пізнання. Послідовним має бути не тільки наукове, а й звичайне щоденне мислення людини. Послідовність у законі виключення (вилучення) третього погягає в тому, щоб не ухилитися від сказаних раніше суджень. Наприклад, якщо людина сказала, що є свідком якогось злочину, а потім прийшла на суд і заперечила це, то вона не послідовна у своєму міркуванні.

Цей закон забороняє хитрувати, ухилитися від вибору одного з двох суперечливих рішень; вимагає давати зрозумілі, чіткі відповіді на поставлені запитання.

В Аристотеля цей закон викликав деякі сумніви. Він називав його неспроможним, коли розглядати майбутні події. У момент мовлення нам не відомо, чи відбудуться ці події в майбутньому, чи ні. У зв'язку з цим Аристотель запропонував обмежити сферу цього закону лише висловлюваннями про минуле і теперішнє.

Отже, закон виключення третього означає, що між двома суперечливими твердженнями треба вибирати одне.

5. Закон достатньої підстави.

Закон достатньої підстави формулюють так: достовірною треба вважати тільки ту думку, істинність якої достатньо обґрунтована. Достатня підстава – це аргументи для певного висновку. Фактично цей закон – основа мистецтва аргументації. Він вчить кожну думку аргументувати фактами, судженнями.

Цей закон був відкритий і сформульований значно пізніше перших трьох, а саме у XVIII столітті Готфрідом Вільгельмом Лейбніцем. Мислитель казав про цей закон таке: *«Жодне явище не може виявитись істинним або дійсним, жодне твердження – справедливим без достатньої підстави, чому справа йде саме так, а не інакше»*.

За своїм призначенням *закон достатньої підстави* – своєрідний підсумок трьох попередніх законів, оскільки характеризує таку ознаку міркування, як *обґрунтованість*. Логіка виробляє та вдосконалює логічний інструментарій для того, щоб наші міркування були логічно обґрунтованими. Іншими словами, обґрунтованість вбирає у себе визначеність, послідовність і несуперечливість міркувань, а ці ознаки забезпечують закони тотожності, суперечності та виключення третього.

Аргументація дуже важлива в будь-якій галузі науки для підтвердження гіпотез, які висувають учені. У науці достатніми підставами можуть бути:

- 1) положення про перевірені факти дійсності;
- 2) наукові визначення;
- 3) раніше доведені наукові положення;

- 4) аксіоми;
- 5) особистий досвід.

Закон достатньої підстави забороняє приймати на віру будь-які думки. Тим самим він захищає право кожної людини на сумніви, власні погляди, переконання, світогляд. Цей закон вимагає, щоб будь-яка істинна думка була обґрунтована іншими істинними думками. Усе це важливо, наприклад, для медіаграмотності. У цій сфері важливі такі достатні підстави:

- 1) чи відповідає якимось повідомлення інформації в інших джерелах?
- 2) чи варто вірити джерелу інформації?
- 3) чи надійна і законна процедура отримання інформації?

Якщо на такі запитання відповідаємо позитивно, тоді можна цій інформації довіряти.

Закон достатньої підстави дуже важливий у професійній діяльності вчителя, бо він вимагає аргументувати всі висловлювані думки. Власне, вчитель повинен сам бути переконаний у тому, про що він говорить, має вміти аргументовано пояснити свої погляди і думки, викласти навчальний матеріал, доводячи кожну тезу. За дотримання цієї умови діяльність педагога буде значно ефективнішою.

II. Практична частина:

1. Із якими законами логіки пов'язані такі ознаки: 1) доказовість суджень; 2) послідовність у висловленні; 3) обґрунтованість висновків та узагальнень; 4) відсутність протиріч у мисленні; 5) визначеність понять; 6) виключення взаємно суперечливих суджень; 7) чіткість формулювань; 8) точність слововживання, зокрема у випадку термінів, синонімів та ін. 9) наявність альтернативи; 10) дотримання причинно-наслідкових зв'язків.

2. Вимогу якого закону логіки виражено в цьому правилі?

Під час розгляду кримінальних справ у суді закон вимагає, щоб предмет судового розгляду було заздалегідь визначено. Це правило в Кримінально-процесуальному кодексі України сформульовано так: «Розгляд справи у суді провадиться тільки відносно підсудних і тільки в межах пред'явленого їм обвинувачення» (ст. 275 КПК «Межі судового розгляду»).

3. Про який із законів логіки йдеться в реченні: «Цей закон, забороняючи приймати на віру будь-які думки, тим самим захищає право кожної людини на сумніви, власні погляди, переконання, світогляд»?

4. Який закон логіки порушено в такому випадку: «На допиті В. запитали, де він ночував у ніч на 15 травня. Виявилось, що ночував він у полі, у скирті соломи, – недалеко від місця, де було знайдено тіло М. На запитання, чи чув він уночі якийсь шум або крик про допомогу, В. дав заперечну відповідь. На повторному допиті В. засвідчив, що коли він спав у полі, то чув крик про допомогу, який долинав із того боку, де лежало тіло М. Після цього В. бачив, як звідти тікав чоловік високого зросту»?

5. Оцініть таке твердження з погляду закону виключення третього: «Ніколи не буває одного цілком винного, а другого цілком безневинного. Часткова вина є на всіх нас, зокрема й на мені».

6. Визначте тип логічної помилки, пов'язаної з порушенням законів логіки (софізм, паралогізм, парадокс).

1) Ліки, які приймає хворий, – це добро. Чим більше робити добра, тим краще. Отже, ліки потрібно пити великими дозами.

2) Старослов'янська та старофранцузька мови мали давноминулий та передмайбутній часи дієслів. Отже, сучасні українська та французька мови близькоспоріднені.

3) Вийшовши з суду, чоловік сказав, що правди не існує. Якщо він сказав правду, то вона таки існує. Якщо він сказав неправду, то виходить, що він збрехав.

7. Чи містять у собі суперечності такі словосполучення?

Несподівана крадіжка. Бездонне море. Чорна діра. Маленький мікрорайон. Гірські рівнини. Ненавмисний грабіж. Дурна мудрість. Єдиний вибір. Початок кінця. Матеріальна істина.

8. Чи є достатні логічні підстави для висновків?

1) Він хворий, тому що блідий.

2) Він почервонів, отже, винен.

3) Дахи будинків мокрі, отже, пройшов дощ.

4) Діти не можуть мати свої думки, бо вони ще малі.

5) Вона не може вийти заміж, бо ніколи цього не робила.

6) Ми можемо не читати цей твір, тому що він стоїть останнім у списку літератури.

7) Після лекції у нас був гарний настрій. Отже, якщо у вас поганий настрій – ходіть на лекції.

8) Деякі файли в комп'ютері є системними, тому їх краще зробити недоступними для користувача-початківця.

9) Я написав наукову статтю, отже, я заслуговую на президентську стипендію.

10) Мій син отримав двійку з вашого предмета, бо ви його погано навчили.

9. Який закон логіки порушено в цьому тексті? Аргументуйте свою відповідь. Укажіть і зредагуйте власне мовні помилки.

В кінці заходу дітям була дана можливість висказати свою власну точку зору про акцію. Більшість з них розуміють, що є багато способів весело і радісно провести час, виключивши вживання алкоголю та цигарок. І часто шкідливі звички виникають «від нічого робити», «за кампанію». Але ж існують різні спортивні клуби, молодіжні гуртки, об'єднання молоді, де можна знайти друзів, для яких не потрібно, щоб друг вживав спиртні або алкогольні напої або куриє.

На жаль, сучасна молодь цього переважно не розуміють.

10. Який закон логіки порушено в цьому випадку: «Шум навколо роману “Собор” Олеся Гончара був таким великим, що письменник, мабуть, автоматично мав потрапити у світову скарбницю української літератури»?

11. Поміркуймо, чи наявна достатня підстава у такому фрагменті?

В Європейському Союзі готуються до підняття пенсійного віку. І це не 65 років, а 67. При тому, що жодна країна не відправляє своїх громадян на пенсію в 60 років. Тож нашій країні для вступу в ЄС доведеться дотримуватись європейських рекомендацій

12. Який закон логіки порушено? Аргументуйте свою думку.

1) Дуже важливо, щоб соціальний працівник міг знайти з підлеглими спільну мову. Саме завдяки таким людям життя знедолених отримує новий пульс.

2) За даними рацсу, за останні роки в Луцьку збільшилася кількість розлучень. Розривають шлюб молоді сім'ї, з 1-3-річним стажем спільного життя. У чому ж секрет сімейного щастя?

3) Погляд приковує нетканий гобелен Оксани Гнатюк. Вона за допомогою ниток зобразила емблему громадського об'єднання «Джерело», а в центрі килима зіткала герб Волині.

4) Громадський активіст також наголосив, що занепад спостерігаємо не тільки в культурі, а й у розвитку спорту.

5) Приватне життя шульги та його 12 дружин: Осама бен Ладен одружений із чотирма жінками, з однією з яких розлучився. За різними даними він має від 12 до 14 дітей...

6) Дуже порадувала нас 23-річна луганчанка Оксана Кречуняк. Кілька днів тому в бігу на дистанції 200 метрів вона, набагато випереджаючи суперницю, упала за кілька метрів до фінішу.

7) Життя в нас кращає в гіршу сторону, а до якої межі, то й не видно без окулярів.

8) Були в радянську добу й інші люди, з мисленням, не обтяженим нормативними стереотипами. Під час масових репресій вони знищувалися, а пізніше їм дозволяли жити вільно, але під суворим контролем.

9) Вінничан запрошують на «круте» авіашоу, яке відбудеться через тиждень. <...> Трохи більше ніж за тиждень у Вінниці стартує чемпіонат України з авіамодельного спорту з класів «копії» та «напівкопії».

10) У «Променя» забрали парковку: в розважальному центрі заявили про політичний тиск. Виконавчий комітет Луцької міської ради в односторонньому порядку розірвав договір між міським басейном та підприємством «Проміньпарксервіс» і тим самим намагається відібрати парковку в розважального центру «Промінь».

11) Поліцейські засвідчили, що чоловік на місці аварії підібрав під себе ноги і лежав неушкодженим із розбитою головою.

12) Завтра в центрі краси буде презентовано цикл сеансів, які передбачають надання майже безкоштовних послуг для всіх категорій мешканців нашого міста.

13) На засідання господарського суду було запрошено всі сторони конфлікту, зокрема і власників без майна.

14) Невеличке угорське містечко Будаорш, де проживає загалом близько 27 тис. осіб, залишилося без правоохоронців. Справа в тому, що одночасно піти з роботи вирішили всі 15 поліцейських, які працювали в місцевому управлінні. Доленосне рішення вони прийняли після того, як, придбавши один на всіх квиток, виграли в лотерею майже 18 мільйонів доларів. Загалом це шостий за обсягом виграш за всю історію проведення лотереї в Угорщині. Влада вже знайшла вихід із скрути: до Будаорша скерували резервні підрозділи поліції. Вони охоронятимуть спокій громадян, аж поки не знайдуться охочі з числа місцевих жителів вступити до лав поліції.

15) Волиняни не можуть виїхати з Одеси через шантаж місцевої фірми. Тим часом чоловіки мусять жити в Одесі, витрачаючи зароблене за кордоном. Один з них не витримав і поїхав додому, однак решта хочуть домогтися результату і чекатимуть реакції правоохоронців.

16) Валентин Юрійович додає, що в разі отруєння блідою поганкою, смерть настає раптово і непередбачувано. Тому робити прогнози щодо одужання пацієнтів лікар не береться...

17) Посадовець каже, що в інших містах області вже є дошки, стели, а також закладено капсули під монументи, однак повноцінний пам'ятник учасникам АТО в Україні першим з'явиться в Луцьку. Утім, подібні скульптури зараз є щонайменше в Дніпрі та Запоріжжі.

18) Під час цієї експедиції вчені знайшли поблизу кратера гори Босаві різні рідкісні види тварин, зокрема величезного щура завдовжки 82 см.

– Це один із найбільших щурів у світі. І це дійсно щур, такий же, якого ви можете знайти в каналізації в місті, – розповів Кристофер Хельген, фахівець із ссавців, який супроводжував експедицію.

За словами вченого, щур-гігант важить близько 1,5 кг, його тіло вкрите густим хутром коричневого кольору зі сріблястим відливом, який, за їхнім припущенням, захищає тварину від вологи та холоду. Гризун абсолютно не боїться людей, і, як говорять першовідкривачі, ця істота ще не описана в жодному довіднику. Новому виду поки що не придумали наукової назви.

19) Ми часто любимо нарікати на платну і недосконалу медицину, проте за найменших проблем зі здоров'ям перше, чого потребуємо і вимагаємо, – доброго лікаря. Вони давали клятву позбавляти людей від страждань і болю (звісно, то не стосується стоматологів), і професія ця дуже давня.

20) На день Європи будуть безкоштовні стрижки для усіх рівнян. Наводити красу чоловікам з 14:30 до 17:00 будуть майстри з рівненського «Барбер-шоп».

21) Сорокарічний Ед все ще пам'ятає, як він і його шкільний вчитель врятували дівчину Елайзу. Пам'ятає її обезголовлений труп, який знайшли в лісі.

22) У Нововолинську під час реконструкції теплової мережі замість нових труб прокладають старі. Будівельники ПП «МП Сантехмонтаж» замість напівзотлілих труб кладуть нові.

23) Втім, завдяки відчуттю легкості, постійного сміху, жартів, веселих пригод і невимушеної атмосфери саме Роману героїня віддала омріяний квиток до Італії, де вони провели чудовий вікенд. Після роздумів і вагань на вечері в Парижі дівчина погодилася вийти заміж за Романа.

24) Цього дня час від часу робитиме зауваження до присутніх у залі, часто стукатиме у мікрофон ручкою і закликатиме до дисципліни. Ні, з фракційною дисципліною – все гаразд.

25) Таке містечко, як Козятин, має дві реальні візитівки для України та всього світу. Перше – це залізничний вокзал, а друге – спортивні юнацькі та дорослі досягнення.

26) Ніколи такого не було, і ось трапилось: мешканці Авдіївки знову без водопостачання.

27) У Полтаві текстильна промисловість майже мертва. Виявилось, що бельгійському підприємцю ні з ким укласти договори про співпрацю: потужне виробниче підприємство «Полтавська бавовняно-прядильна фабрика» вже давно не працює.

28) Це найвидатніший діалектолог. Він написав багато наукової літератури з філології, зокрема підготував діалектичні словники, а також нещодавно презентував свій перший роман говіркою, яку досліджує. Що ж тут додати: філософ і письменник в одному від Бога.

29) Цей закон асоціальний, найгірший за всі роки незалежності України. Тому його треба прийняти за основу і в першому читанні.

30) На ранок понеділка знайшли труп мешканця Глухівців Козятинського району. Він 1999 року народження, закінчив у селищі 8 класів, вступив навчатися до училища, проживав у гуртожитку. Ймовірна причина смерті – потрапив під колеса потяга і отримав травми несумісні з життям.

III. Творчі завдання:

1. Підготуйте повідомлення-роздум на тему: «Чому вчителю-словеснику важливо знати закони логіки і дотримуватися їх?». Застосуйте закон достатньої підстави для належної аргументації своїх суджень і узагальнень.

2. Знайдіть у будь-яких текстах порушення законів логіки. Підготуйте авторові поради щодо вдосконалення тексту. Зредагуйте мовні помилки (за наявності).

3. Підготуйте для дітей старшого шкільного віку повідомлення про дотримання законів логіки під час написання твору. Розповідь проілюструйте прикладами.

IV. Запитання для самопідготовки і самоконтролю:

1. Як ви розумієте поняття закон логіки? Хто сформулював основні три закони логіки? Хто автор четвертого закону логіки?

2. Які умови обов'язкові для всіх законів логіки?
3. Що означають поняття *софізм, паралогізм, парадокс*? Наведіть приклади.
4. У чому суть закону *тотожності*? Які вимоги він ставить до процесу мислення?
5. Що стверджує закон *суперечності (протиріччя)*? Які умови він містить?
6. Які види суперечностей розрізняють? Поясніть зміст понять *об'єктивна (реальна) суперечність, суб'єктивна суперечність, явна суперечність, неявна (прихована) суперечність, контактна суперечність, дистантна суперечність*.
7. У чому суть закону виключення (вилучення) третього?
8. Як формулюють суть закону достатньої підстави? Що слугує достатніми підставами в науці?
9. Які ознаки правильного мислення прямо пов'язані з чотирма законами логіки?
10. Яке значення для роботи вчителя мають закони логіки?

V. Логічні задачі:

- 1) *Самотній нічний сторож помер удень. Чи отримає він пенсію?*
- 2) *Під яким куцем сидить заєць під час дощу?*
- 3) *Двоє батьків і двоє синів з'їли за сніданком три яблука, причому кожний з'їв ціле яблуко. Як це трапилося?*
- 4) *Чи може чоловік одружитися з сестрою своєї вдови?*
- 5) *Ви пілот літака, який летить із Лондона до Києва з двома посадками – у Берліні і Варшаві. Скільки років пілоту?*

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3 **Поняття як форма мислення**

I. Теоретична частина:

1. Поняття. Поняття і слово. Зміст і обсяг понять.

Поняттям називають форму мислення, яка відтворює предмети і явища в їхніх істотних ознаках. Загалом на буденному, ненауковому рівні поняття – це уявний образ предмета, а в логіці це – логічна форма думки.

Предмет думки – це той об'єкт або явище, про що мислить людина. Предметами думки можуть бути і матеріальні об'єкти, і предмети та явища видумані.

Ознаками називають усе те, в чому предмети схожі один з одним або чим різняться. Кожен предмет і явище мають різноманітні ознаки. Одні з цих ознак істотні, інші – неістотні.

Істотні – це такі ознаки, які відображають природу предмета, його сутність і відрізняють його від інших предметів. Якщо предмет втрачає

істотну ознаку, то він перестає бути самим собою, тобто втрачає свою сутність.

Неістотні – це ознаки, наявність або відсутність яких не призводить до зміни сутності предмета чи явища. Вони є нестійкими, одиничними; вони не виражають властивостей предмета.

Отже, поняття відтворює лише істотні ознаки, тобто такі, втративши які, предмет перестане бути самим собою.

Поняття – це категорія мислення, яку виражають словом або словосполученням. Поняття існує в слові, тобто слово є матеріальною оболонкою поняття. Поняття можна виражати також словосполученням.

Але *поняття* й *слово* – це не одне й те саме. Поняття – це одиниця мислення, а слово – це одиниця мови, тобто поняття існують у мисленні, а слова – в мові. Поняття закріплюють за словом, і так формують лексичне значення цього слова.

Мовознавство каже, що слово може мати не одне, а декілька значень. Наприклад, термін фонетика має два значення, тобто виражає два поняття: це і «*сукупність звуків мови*», і «*наука про звуки мови*».

Здатність слів виражати різні поняття часом породжує плутанину. Тому в науці використовують не прості слова, а терміни, які мають чітко визначене значення. Будь-яка наука прагне, щоб кожен термін мав одне значення, хоча цього не завжди досягають.

Змістом поняття називають сукупність ознак, які характеризують це поняття. Йдеться про такі ознаки, що вказують на якість предмета думки і відрізняють його від інших схожих предметів думки.

Можна рухатися навпаки – від визначення до поняття, тобто за визначенням упізнати певний термін.

Обсяг поняття – це сукупність предметів, які входять у це поняття.

Сукупність предметів думки, які складають обсяг поняття, називають *логічним класом*. Окремі одиничні предмети класу називають *індивідами*, або *елементами класу*.

Існують такі поняття, у яких зміст і обсяг неможливо визначити чітко й однозначно: *висока людина, молода людина, гідна зарплата, вільний час, розумні витрати, честь, свобода, гідність, справедливість тощо*.

Сплутування понять – це найбільш частотна логічна помилка, яку допускають. Наприклад, поєднують два поняття як однорідні, рівнозначні, а вони такими не є. Наприклад: *Інформація про зустріч з'явилася в газетах та друкованих ЗМІ*. Тут не враховано, що поняття *друковані ЗМІ* включає в себе і вужче поняття *газети*.

Ще один логічний аноматив – це зіставлення різних за рівнем понять. Наприклад, логічну помилку допущено в такому реченні: *Чеські вчителі обмінялися досвідом з луцькими*.

Отже, поняття – це центральний термін логіки, правильне розуміння якого дає можливість створювати логічно досконалі тексти.

2. Логічні операції над поняттями.

Щоб з'ясувати зміст і обсяг тих чи тих понять, необхідно здійснювати такі логічні операції з ними: *обмеження, узагальнення, поділ, визначення.*

Обмеження понять – це логічна операція, у процесі якої переходять від понять із більшим обсягом до понять з меншим обсягом (тобто від родового поняття до видового). Кінцевий етап процедури обмеження понять – одиничне поняття, тобто таке конкретне поняття, яке не піддається подальшому обмеженню. Наприклад, родове поняття *держава* обмежуємо до *європейська держава* – *Українська держава* (найширше, тобто родове поняття – *держава*; *європейська держава* – це вже вужче поняття; *Українська держава* – ще вужче, конкретне, тобто вже видове, поняття). Поняття *Українська держава* вже не можна замінити вужчим поняттям.

Щоправда, треба не сплутували операцію обмеження понять із процедурою поділу цілого поняття на частини. Наприклад, у випадку *Українська держава* поняття *Волинь, Галичина, Буковина* – це не вужчі поняття, а частини цілого поняття *Українська держава*.

Узагальнення поняття – це логічна операція, яка полягає в переході від поняття з меншим обсягом до поняття з більшим обсягом (тобто від видового поняття до родового). Наприклад, вужче, себто видове, поняття – це *ВНУ імені Лесі Українки*; ширше поняття – *університет*; ще ширше – *заклад вищої освіти*; ще ширше – *заклад освіти*; найширше, себто родове, поняття в цьому випадку – *заклад*.

Поділ понять – це логічна операція, яка розкриває обсяг поняття шляхом розбиття його на види. Наприклад, учителів поділяють на словесників, математиків, географів тощо.

В операції поділу розрізняють три елементи:

1) *поняття, яке розподіляють, або поділюване поняття* (в останньому прикладі – *учителі*);

2) *підстава (чи основа) поділу* – це якась ознака, за якою роблять поділ (наприклад, предмет викладання: *мова, математика, географія* тощо);

3) *члени поділу* – види, які виникають унаслідок розподілу (вчителі-словесники, вчителі-математики, вчителі-географи тощо).

Визначення понять – це логічна операція, яка розкриває зміст поняття. Визначення ми використовуємо тоді, коли пояснюємо якийсь термін. Сукупність визначень складає понятійно-термінологічний апарат кожної науки. Визначення понять дають у довідковій літературі.

Помилку у визначенні понять часто допускають тоді, коли одне незрозуміле для певної аудиторії поняття пояснюють через інше незрозуміле поняття. Наприклад: *Право – це наука, яка вивчає правові відносини*. Невідоме поняття *право* пояснено через інше невідоме поняття – *правові відносини*.

Ще гірше, коли в одному визначенні нагромаджують незрозумілі поняття, зокрема слова іншомовного походження. Наприклад: *Суфікс – це післякоренева афіксальна морфема*.

Помилку також можна простежити, коли поняття визначають занадто широко: *Стіл – це предмет інтер'єру, призначений для вирішення певних завдань.*

Іноді поняття визначають навпаки занадто вузько. Наприклад, *безпека – це стан людини, для якого характерна відсутність тривоги та переживання за своє життя.*

Ще одну помилку у визначенні поняття допускають тоді, коли заперечують визначення: *Безпека – це повний стан, коли людина вважає, що вона не перебуває в небезпеці.*

Існують також прийоми, схожі на визначення.

Опис – це перелік *всіх зовнішніх рис* предмета, щоб з'ясувати його відмінність від схожих до нього предметів.

Характеристика – це перелік *лише найбільш важливих ознак* предметів та явищ.

Порівняння – вказує на подібність предметів і дозволяє краще їх уявити або по-новому висвітлити їхні властивості.

Такі операції над поняттями філолог здійснює дуже часто, коли намагається аналізувати текст із погляду його логічності.

3. Види понять, їхня класифікація та логічна характеристика.

У понятті розрізняють *зміст* і *обсяг*, які є основними його логічними характеристиками.

Класифікацію понять за обсягом та за змістом можна подати в таких таблицях:

За обсягом		
Одиничні поняття	Загальні поняття	Нульові (порожні, пусті) поняття

За змістом								
За характером елементів обсягу		За типом елементів обсягу		За наявністю чи відсутністю в змісті поняття певних ознак		За наявністю чи відсутністю в змісті поняття ознак співвідношення з іншими поняттями		
Збірні поняття		Незбірні поняття	Конкретні поняття	Абстрактні поняття	Позитивні поняття	Негативні поняття	Відносні (співвідносні) поняття	Безвідносні поняття
Одиничні поняття	Загальні поняття							

За обсягом розрізняють поняття *одиничні, загальні й нульові.*

Одиничним називають поняття, обсяг якого складається з одного предмета. Прикладами одиничних понять є такі: *Луцьк* (він існує в одному варіанті, іншого такого міста немає), *Друга світова війна* (таке явище у світовій

історії було один раз), інші приклади – *Революція гідності, ВНУ імені Лесі Українки*.

Загальним називають поняття, обсяг якого складається більш ніж з одного предмета думки. Загальними поняттями є такі: *людина, держава, населення* тощо. Це поняття, до обсягу яких входить не один предмет, а група однорідних предметів. Наприклад, поняття *людина* включає в себе такі предмети думки, як *чоловік, жінка* (за статтю), *дід, баба, дитина* (за віком) тощо, *фізик, будівельник, журналіст* тощо (за професією); поняття *держава* включає предмети думки *республіка, монархія, диктатура* тощо.

Нульовим (або *порожнім, або пустим*) називають таке поняття, обсяг якого не містить жодного реального елемента. Нульовими є такі поняття: *машина часу, вічний двигун, русалка, домовик* тощо.

Нульове поняття може бути зумовлене різними обставинами.

По-перше, деякі поняття можуть поєднувати логічно несумісні ознаки: *одружений холостяк, «Веселий цвинтар»* (збірка Василя Стуса). Такі поняття називають логічно порожніми (пустими). *Логічно порожні поняття* поєднують логічно несумісні ознаки.

По-друге, поняття може суперечити законам природи: *вічний двигун, кентавр*. Такі поняття називають фактично порожніми (пустими). *Фактично порожні поняття* суперечать законам природи.

За змістом поняття поділяють на такі типи: *збірні й незбірні, конкретні й абстрактні, позитивні й негативні, відносні (співвідносні) й безвідносні*.

Залежно від характеру елементів обсягу розрізняють поняття збірні і незбірні.

У *збірних поняттях* відображено певну сукупність, що складається з однорідних елементів. Збірними є поняття *ліс* (сукупність дерев), *бібліотека* (сукупність книг), *натовп* (сукупність людей) тощо.

Збірне поняття може бути *одиничним і загальним*.

Одиничне збірне поняття існує в одному конкретному варіанті. Наприклад, *Волинська обласна юнацька бібліотека* – це одиничне збірне поняття, адже це сукупність книг, яка існує в одному конкретному варіанті, має свою адресу, своє приміщення.

Загальне збірне поняття існує в багатьох конкретних варіантах. Наприклад, поняття *інтелігенція* – це загальне збірне поняття, адже це всі люди з вищою освітою, які займаються розумовою працею; вони перебувають в різних регіонах, працюють в різних установах тощо.

Незбірними є поняття, які не включають у себе вужчі поняття. Наприклад, поняття *університет* – це незбірне поняття, бо воно не включає менших понять.

Залежно від типу елементів обсягу розрізняють поняття конкретні і абстрактні.

Конкретним називають таке поняття, яке пов'язане з реальними предметами або класами предметів. Наприклад, *комп'ютер, олівець, парта, дошка* тощо.

Абстрактним називають таке поняття, яке пов'язане із властивостями предметів або відношеннями між ними. Наприклад, *важкість, вартість, стабільність, пріоритети, пристрасть* тощо.

Залежно від наявності чи відсутності в змісті певних ознак поняття поділяють на позитивні і негативні.

Позитивними називають такі поняття, які відображають наявність у предмета або явища певних ознак.

Негативним називають таке поняття, у якому відсутні певні ознаки.

Наприклад, поняття *люди* є позитивним, а *нелюди* – негативним. Обидва поняття стосуються тих самих ознак, просто в першому понятті говориться про наявність цих ознак, а в другому – про їх відсутність.

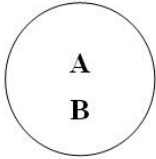
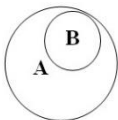
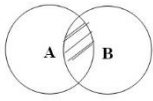
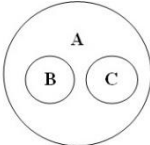
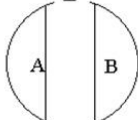
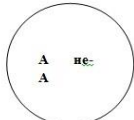
Залежно від наявності чи відсутності в змісті поняття ознак співвідношення з іншими поняттями розмежовують відносні і безвідносні поняття.

Відносними (або *співвідносними*) називають такі пари понять, у яких поняття не мислимі одне без одного. Відносними є такі пари понять: *батьки і діти, верх і низ, боржник і кредитор, купівля і продаж, кількість і якість*. Тобто до таких понять можна дібрати антоніми.

Безвідносними називають такі поняття, які мисляться самі по собі, поза зв'язками з якимись іншими поняттями. Тобто такі поняття не мають антонімів. Наприклад, *держава, література, медицина*.

4. Типи відношень між поняттями.

Класифікацію понять за відношеннями між ними можна подати в такій таблиці.

Порівнянні поняття						Непорівнянні поняття
Сумісні поняття			Несумісні поняття			
Відношення тотожності	Відношення підпорядкування	Відношення перетину	Відношення співпідпорядкування (координації)	Відношення протилежності (супротивності)	Відношення протиріччя (суперечності)	
						

На практиці досить часто доводиться з'ясовувати відношення між тими чи тими поняттям. Розуміння відношень між поняттями дає змогу не змішувати одні поняття з іншими, вбачати в поняттях спільне і відмінне, правильно використовувати поняття в практиці мислення.

У логіці всі поняття поділяють на *порівнянні* й *непорівнянні*.

Непорівнянними називають такі поняття, які відображають абсолютно віддалені предмети, тобто це поняття, в змісті й обсязі яких немає нічого спільного. Наприклад, поняття *метал* і *рослина*, *комп'ютер* і *людина* непорівнянні; це ті поняття, між якими немає ніякого зв'язку.

Порівнянними називаються поняття, у змісті й обсязі яких є дещо спільне. Порівнянними, наприклад, є поняття *стілець* та *лави* (в обох випадках мова йде про меблі для сидіння); *олівець* і *фломастер* (в обох випадках ідеться про знаряддя для малювання) тощо.

Логічну помилку роблять, коли непорівнянні поняття ставлять в один ряд однорідних членів речення. Наприклад: *На недраду вчителі мали привести старост класів і журнали*. В один ряд однорідних членів речення не можна ставити людей і журнали, бо це не порівнянні поняття.

Порівнянні поняття бувають *сумісні* й *несумісні*.

Сумісними називають такі поняття, які мають спільні елементи обсягу, тобто їхні обсяги повністю або частково збігаються. Зміст сумісних понять різний, але деякі ознаки їх можуть бути спільними. Наприклад, сумісними є поняття *квітка* і *троянда*.

Несумісними називають такі поняття, які не мають спільних елементів обсягу, тобто їхні обсяги не перетинаються. Зміст несумісних понять не тільки різний; тут видові ознаки одного поняття виключають видові ознаки другого. Але родова ознака несумісних понять є спільною. Наприклад, ніяк не накладаються одне на інше протилежні поняття *чорний* – *білий* (хоча родова ознака *колір* тут спільна); *правий* – *лівий* (хоча родова ознака *бік* тут спільна) тощо.

Існують три типи відношень між сумісними поняттями: *відношення тотожності*, *відношення підпорядкування*, *відношення перетину*.

Тотожними називають такі поняття, що відображають один і той самий предмет. Обсяг тотожних понять збігається повністю, але зміст різний. Різними є не всі ознаки, а тільки видові. Родова ж ознака тотожних понять є спільною. Наприклад, тотожними є такі поняття: *Тарас Шевченко* й *автор «Кобзаря»* (в обох випадках мова йде про ту саму людину); *вранішня зоря* і *вечірня зоря* (в обох випадках мова йде про планету Венера, яку так образно називають) тощо.

Логічну помилку маємо тоді, коли тотожні поняття подають поряд начебто як різні: *Творчі спілки об'єднують тисячі письменників, майстрів пера*.

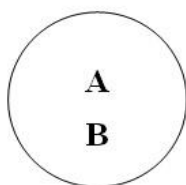

Рис. 1. Поняття А і В цілком накладаються.

*Відношення підпорядкування існує між такими поняттями, одне з яких входить як частина в обсяг іншого. У відношенні підпорядкування перебувають, наприклад, поняття *європейська держава* й *Україна*. Обсяг поняття *Україна* входить до обсягу поняття *європейська держава*. Обсяг поняття *європейська держава* ширший, ніж обсяг поняття *Україна*. *Європейська держава* – це родові поняття, *Україна* – видові.*

Логічну помилку маємо тоді, коли поняття, між якими існує відношення підпорядкування, подають як рівнозначні: *Учора відбулася зустріч із письменником, драматургом Миколою Переходьком.*

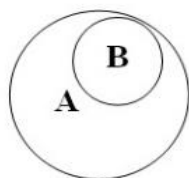

Рис. 2. Поняття В входить у поняття А.

*Відношення перетину існує між такими поняттями, обсяги яких частково перетинаються. В обсягах таких понять є деякі спільні елементи, але є й елементи відмінні. Наприклад, поняття *студент* і *відмінник* перетинаються, тому що частина обсягу поняття «студент» входить до обсягу поняття «відмінник», а частина поняття «відмінник» входить до обсягу поняття «студент».*

Помилку у вживанні понять, що перебувають у відношенні перетину, можна бачити в такому реченні: *Практичні заняття для студентів проводять не викладачі, а журналісти.* Якщо журналіст проводить практичні заняття, то він уже виступає як викладач. Викладач і журналіст у цьому конкретному випадку перебувають у відношенні перетину і мають в обсязі спільний елемент – «людина, яка навчає». Отже, підстав для категоричного протиставлення немає.

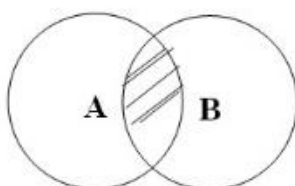

Рис. 3. Поняття А і В частково накладаються і мають спільні риси.

Існують три типи відношень між несумісними поняттями: *відношення співвідпорядкування, відношення протилежності, відношення суперечності*.

Відношення співвідпорядкування (або координації) існує між різними видами одного роду. У цьому випадку видові поняття повністю входять до складу родового поняття і називаються *супідрядними*. Наприклад, два видові поняття «студент-математик» і «студент-філолог» є супідрядними, бо входять до складу ширшого родового поняття «студент».

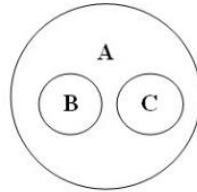

Рис. 4. Поняття В і С – це два менші поняття, які входять в ширше поняття А.

Відношення протилежності (або супротивності) стосується крайніх протилежних понять, тобто таких, між якими існують якісь проміжні поняття. Наприклад, поняття «висока людина» і «низька людина» – крайні протилежні, а між ними є проміжне поняття типу «людина середнього зросту».

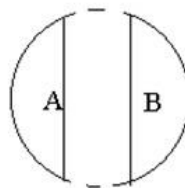

Рис. 5. Між поняттями А і В існують проміжні поняття.

Відношення суперечності стосується двох протилежних понять, між якими нема ніякої проміжної ланки. Наприклад, такими є поняття «винний» і «невинний»: проміжну якість тут не можна уявити (вина або є, або її немає).

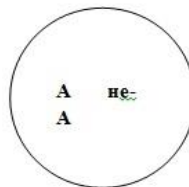

Рис. 6. Два поняття А і А абсолютно протилежні.

II. Практична частина:

1. Розмежуйте збірні та незбірні поняття: *зоопарк, архів, лід, оркестр, шафа, полк, стадо, символіка, студентство, картопля, малеча, сік, погода, комп'ютер, сад, букет, армія, торт, кров, овочі*.

2. Знайдіть поняття, які перебували б у відношенні тотожності з такими поняттями: 1) льодовий континент; 2) рівносторонній трикутник; 3) заклад

загальної середньої освіти; 4) найдовша річка в Україні; 5) найглибше озеро в Україні; 6) найбільше озеро в Україні; 7) батько українського театру; 8) нічне світло; 9) чорне золото; 10) Великий Каменярь; 11) місто Лева; 12) мандрівний український філософ; 13) зачинатель нової української літератури; 14) зачинатель українського модернізму; 15) найвища вершина Карпат; 16) цар звірів; 17) легені планети; 18) четверта влада; 19) вічне місто; 20) автор «Пісні про рушник».

3. До цих понять доберіть такі два поняття, одне з яких було б підпорядкованим, а друге підпорядковувало б подане поняття: *хірург, друковане видання, учень, дієслово, вокзал, сік, місто, пальто, хвойне дерево.*

4. Перетворіть загальні поняття в одиничні: *теорема, підручник, війна, журнал, вулиця, парк, замок, соціальна мережа, художник.*

5. Виконайте обмеження понять: *небесне тіло (астрономічний об'єкт), державний службовець, письменник, підприємство, співробітник ЗМІ.*

6. Розмежуйте операції обмеження понять та співвідношення частина / ціле; аргументуйте свій висновок: 1) населений пункт – місто – місто Європи – місто Франції – Страсбург; 2) квартира – кімната; 3) держава – демократична держава – сучасна демократична держава; 4) студентство – студент; 5) доба – година; 6) людина – європеєць – слов'янин – українець; 7) кореспондент – кореспондент газетного видання – кореспондент газети «Волинь»; 8) людина – спортсмен – боксер – Володимир Кличко; 9) підручник – розділ підручника; 10) будівля – багатопверхова будівля – десятиповерхова будівля; 11) будинок – поверх; 12) поліція – відділення поліції; 13) пора року – зима; 14) зима – грудень; 15) потяг – вагон.

7. Визначте вид відношення між такими поняттями: 1) мовознавство – лінгвістика, 2) європейська країна – федеративна країна, 3) європеєць – слов'янин, 4) працелюбний – непрацелюбний, 5) поганий – хороший, 6) викладач – доцент, 7) близький – далекий, 8) місто – Люблін, 9) ссавці – кит, 10) слов'янин – чех, 11) новатор – робітник, 12) хижак – вовк, 13) Леся Українка – співачка досвітніх вогнів, 14) свідок – родич, 15) лучанин – німецький, 16) студент-правознавець – студент-економіст, 17) тварина – птах, 18) худий – повний, 19) населений пункт – столиця, 20) письменник – поет.

8. Проаналізуйте речення, зверніть увагу на коректність і точність уживання понять.

1) Під час проведення цього заходу були нагороджені ветерани війни та учасники бойових дій.

2) Уже через майже 11 місяців буде перша спроба, де громадяни України, все суспільство зможуть вплинути на цю ситуацію.

3) Як учасники, так і переможці отримали приємні подарунки від нашого щорічного спонсора.

4) Усі учасники свята – діти, батьки, місцеві жителі, гості міста, випадкові перехожі і навіть старші люди – пішли після концерту з відмінним настроєм та подарунками.

5) Усіх перукарів запрошують на підвищення кваліфікації до центру «Краси та здоров'я»: стильні зачіски, модні стрижки, фарбування, гелеве покриття нігтів, стильний макіяж, татуаж брів та інші послуги.

6) Сьогодні, 19 березня 2020 року, українській письменниці, поетесі, лауреатці Шевченківської премії, Премії Антоновичів та Премії Петрарки виповнюється 90 років.

7) Окрім поїздок за кордон, пропонуємо також екскурсійні тури всією Україною: замки, фортеці, твердині, палаці, вежі, бапти, костели, музеї, каньйони, озера, старовинні синагоги тощо.

8) Іншомовне населення маленького містечка на Закарпатті занепокоєне новою реформою освіти.

9) Цитарум вважають з 2008 року найбруднішою річкою Індонезії та світу.

10) До обласного центру з'їхалось чимало людей із сіл та районів, щоб все ж таки губернатор вийшов до них та почув їх.

11) Є свята, які народилися завдяки увазі ООН або інших громадських організацій до проблем міжнародного характеру, є й державні свята, релігійні, професійні та інші.

12) Усі корпуси та послуги знаходяться у єдиній університетській зоні з чудовим обладнанням та затишною і позитивною атмосферою.

13) В університеті студентські роки були пізнавальними та цікавими: різноманітні лабораторні та практичні роботи, виробничі практики, участь у конференціях, фестивалях науки, наукова робота.

14) Навчання у Литві дало можливість познайомитися з іншою методикою та системою навчання, з можливістю навчання англійською мовою, що виявилось дуже цікавим та корисним і не таким важким, як здається на перший погляд, із проведенням лабораторних досліджень з іншим обладнанням, іншою культурою, природою, традиціями та менталітетом.

15) ЗМІ зараз найпопулярніші видання не тільки в Україні, а й в цілому світі.

16) У нашому місті багато вищих навчальних закладів – це і університети, і коледжі, і училища, і технікуми, і академії, а також понад 30 шкіл, з яких дві приватні.

17) Речення – це розповідне, наказове або запитальне речення.

18) У наступні кілька років ми побачимо в Європі та Україні ще більше атак на підприємства енергетичного сектору.

19) Книга і література в цілому допомагає людині жити, вирішувати проблеми.

20) Студентська організація факультету спільно з деканатом проводять значну кількість різноманітних заходів, спрямованих на формування у молоді патріотизму, гордості за факультет та університет, державу, принципів християнської моралі.

9. Проаналізуйте поданий текст та інфографіку на коректність вживання понять. Зредагуйте логічні та мовні помилки.

Кількість підтверджених випадків захворювання на коронавірус продовжує невпинно зростати. Сьогодні в Україні зафіксовано 13184 випадки, а в столиці кількість інфікованих осіб сягнула відмітки 1651.

На жаль, серед жертв COVID-19 не тільки дорослі, але діти й медичні працівники.

У вайбер-спільноті «Корона Київ» підготували інфографіку поширення коронавірусу серед чоловіків, жінок, дітей і медичних працівників.

Institute of
Cognitive Modeling

ПОШИРЕННЯ КОРОНАВІРУСУ В М.КИЇВ

27.04-6.05

За даними КМДА

  Корона Київ

10. Проаналізуйте, чи досконалі такі визначення: «Світло – це відсутність темряви. Темрява – це відсутність світла».

11. Знайдіть у тексті суперечності в змісті й обсязі понять. Проаналізуйте, наскільки логічним є заголовок.

Вони любили життя

Великий живописець Куїнджі славився не тільки своїми картинами, але й любов'ю до звірів.

Розповідають, що одного разу в кімнату Куїнджі влетів метелик і обпалив об свічку крило. Художник упіймав його, змайстрував з волосини каркас, наклеїв на нього шматочок цигаркового паперу, розфарбував штучне крильце і відпустив метелика.

Щодня художник піднімався на дах свого будинку і розсилав корм для міських галок, ворон, голубів, горобців.

Любив птахів і полководець Наполеон. Коли він бував у селі, кожну зиму одну кімнату відводив для птахів, яких захопили мороз і голод. А навесні відпускав їх на волю.

III. Творчі завдання:

1. Підготуйте усне повідомлення-роздум «Підміна понять як маніпулятивна технологія». Проілюструйте думки прикладами.

2. У будь-якому тексті знайдіть приклади помилок у вживанні понять. Прикоментуйте їх.

3. Підготуйте для дітей старшого шкільного віку презентацію на тему «Поняття і слово». Проілюструйте повідомлення прикладами.

IV. Запитання для самопідготовки і самоконтролю:

1. Яке значення має термін *поняття*? Як співвідносяться поняття і предмет думки? Поясніть зміст термінів *ознака предмета*, *істотна ознака*, *неістотна ознака*.

2. Як співвідносяться поняття і слово? Що таке *термін*? Яке призначення термінів?

3. Що таке *зміст поняття*, *обсяг поняття*, *логічний клас предметів*, *індивід (елемент) логічного класу предметів*?

4. Які логічні операції можна здійснити над поняттями? Поясніть зміст термінів *обмеження понять*, *узагальнення понять*, *поділ понять*, *визначення понять*. Наведіть приклади.

5. На які типи поділяють поняття за обсягом? Поясніть суть термінів *одиночні поняття*, *загальні поняття*, *нульові (порожні) поняття*.

6. На які типи поділяють поняття за змістом? Поясніть суть протиставлень *збірні і незбірні (розподільні) поняття*; *конкретні й абстрактні поняття*; *позитивні і негативні поняття*; *відносні (співвідносні) і безвідносні поняття*.

7. З'ясуйте суть протиставлень *порівнянні і непорівнянні поняття*; *сумісні і несумісні поняття*.

8. Які типи відношень існують між сумісними поняттями? Поясніть зміст термінів *відношення тотожності*, *відношення підпорядкування*, *відношення перетину*.

9. Які типи відношень існують між несумісними поняттями? Поясніть зміст термінів *відношення співпідпорядкування (координації)*, *відношення протилежності (супротивності)*, *відношення протиріччя (суперечності)*.

V. Логічні задачі:

1) Що не існує, але має назву?

2) Яке слово завжди звучить неправильно?

3) На гілці сиділо три пташки, дві вирішили полетіти. Скільки пташок залишилося сидіти на гілці?

4) Намалюйте 9 крапок у формі квадрата. З'єднайте всі точки 4 лініями, не відриваючи руки.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4

Судження. Умовиводи

I. Теоретична частина:

1. Загальна характеристика суджень. Структура суджень.

Судженням називають форму думки, у якій стверджують або заперечують щось про певні предмети чи явища.

Судження – це якась завершена думка, яку базовано на певних поняттях. Наприклад, речення *«Філолог – це творча професія»* є судженням, бо за формою це – завершена думка, яка стверджує одну з основних якостей цього фаху. Це судження базоване на двох поняттях: *філолог, творча професія*.

У судженні ми виражаємо наше знання про існування предмета, ознаки цього предмета, всі різноманітні зв'язки його з іншими предметами.

Усі судження можуть виражати істинність або хибність думки.

Істинним називають таке судження, яке правильно відображає дійсність. *Хибне* судження, навпаки, відтворює дійсність неправильно.

Судження складається із *суб'єкта, предиката* і *зв'язки*.

Суб'єкт – це предмет думки, тобто це те, про що ми повідомляємо в судженні, те, що ми будемо характеризувати.

Предикат – це те, що ми дізнаємося про суб'єкт судження; це характеристика суб'єкта судження.

Зв'язка відображає відношення, яке існує між предметом думки і певною його властивістю, інакше кажучи, між суб'єктом і предикатом. Зв'язку найчастіше виражаємо словами «є» або «не є».

Грамматична формою судження – це речення. Судження висловлюються тільки у формі розповідних речень. Спонукальні речення на зразок *«Зачиніть двері!»*, *«Не запізнюються!»*, *«Проходьте!»* не можуть бути судженнями. У їхньому складі нема суб'єкта і предиката. Спонукальне речення нічого не стверджує і нічого не заперечує. Таке речення просто виражає прохання, наказ чи спонукування до певної дії.

Так само нема суб'єкта і предиката в питальних реченнях на зразок *«Котра година?»* або *«Коли зустріч?»*, *«Як справи?»*. Запитання так само нічого не стверджують і не заперечують, отже, вони не є судженнями. Запитання просто спрямовані на одержання певної інформації, тобто відповіді.

Окремо треба виділити риторичні запитання, які відповіді не потребують, або вона є очевидною і всім відомою, або такої відповіді просто не існує. Наприклад: *«Хто зі студентів не вміє читати?»* або *«Хто зможе випити Дніпро?»*. Раз відповідь відома, то й риторичне запитання можна подати у формі речення: *«Кожен студент вміє читати»*, *«Ніхто не зможе випити Дніпро»*. Отже, риторичні запитання виражають судження, бо їх легко можна переробити у звичайні стверджувальні або заперечні речення.

У граматиці існують також такі речення, які складаються тільки з одного слова, наприклад: *«Дощить»*, *«Вечоріє»*. Такі речення можна легко перетворити на звичайні судження. Наприклад, речення *«Вечоріє»* можна перетворити на судження *«Вечір настає»*, а тут уже є і суб'єкт (*вечір*), і предикат (*настає*). Речення *«Дощить»* можна замінити на судження *«Дощ іде»*. Отже, безособові речення на зразок *«Вечоріє»*, *«Дощить»* є судженнями, бо їх легко замінити на звичайні стверджувальні речення, де є суб'єкт і предикат: *«Вечір настає»*, *«Дощ іде»*.

Судження може складатися з одного суб'єкта і одного предиката або з кількох суб'єктів і кількох предикатів. За цією ознакою судження поділяють на *прості* й *складні*.

Простим називається судження, яке складається з одного суб'єкта і одного предиката. Наприклад: «*Філолог – творча професія*».

Складним називається судження, в якому наявні кілька предикатів чи кілька суб'єктів. Наприклад: «*Її мати йї і сестра, і подруга*».

Отже, судження – це завершена думка, яка має форму розповідного речення і складається з суб'єкта та предиката.

2. Види простих суджень.

Прості судження залежно від того, що саме вони відображають (властивість чи відношення), поділяють на такі види:

- а) *атрибутивні судження* (характеристика явища);
- б) *судження про відношення* (порівняння явища з іншим);
- в) *судження існування* (ствердження факту існування явища або його заперечення).

Атрибутивним називають таке судження, у якому стверджують або заперечують наявність у предмета певної властивості чи ознаки. Приклади атрибутивних суджень: «*Суспільство розвивається*»; «*Держава не має права втручатися в приватне життя громадян*».

Судження про відношення відображає порівняння між окремими предметами або їхніми ознаками. Наприклад: «*Луцьк західніше від Києва*»; «*Луцьк менший за Київ*».

Судження існування просто стверджує або заперечує сам факт існування предмета. Наприклад: «*Мій народ існує*», «*Безпричинних явищ не буває*», «*Столиця не існує без держави*», «*Існує незакінчена будівля*» тощо. У таких судженнях вживають слова: *існує – не існує, буває – не буває, є – немає*.

Конкретний вид судження треба обирати відповідно до того, що ми хочемо повідомити. Якщо ми хочемо просто *констатувати* якесь явище, тоді можна використати *судження існування*. Якщо ми хочемо це явище *охарактеризувати*, тоді потрібне *атрибутивне судження*. Якщо ми хочемо це явище *порівняти* з іншим явищем, тоді обираємо *судження про відношення*.

Усі прості судження – категоричні.

Категоричним називають таке просте судження, у якому щось стверджують чи заперечують без додаткових умов, наприклад: «*Земля кругла*», «*В Україні війна*» тощо.

Прості (або категоричні) судження поділяють на види за *якістю* та *кількістю*.

За якістю прості судження бувають *стверджувальні* й *заперечувальні*.

Стверджувальним називають таке судження, яке підкреслює наявність у предмета якоїсь ознаки, наприклад: «*Знання – це сила*», «*Дорослі громадяни України платять податки*».

Заперечувальним називають таке судження, у якому йдеться про відсутність у предмета якоїсь ознаки. Наприклад: «*Студент Петренко не відмінник*», «*Риби не можуть жити без води*», «*Держава не має права втручатися в особисте життя людини*».

За кількістю прості судження бувають *одиничні, часткові й загальні*.

Одиничним називають таке судження, у якому йдеться про один предмет думки, наприклад: «*Київ – столиця України*», «*Петренко не студент нашого факультету*».

Частковим називають таке судження, у якому йдеться про якусь частину предметів думки певного класу, наприклад: «*Деякі студенти – відмінники*», «*Частину коштів уже знайдено*», «*Деякі люди не знають правил етикету*». Суб'єкт часткового судження завжди при собі має такі ключові слова (квантори частковості): *деякі, більшість, частина, половина, чверть, кілька, іноді* тощо.

Загальним називають таке судження, у якому йдеться про всі предмети думки певного класу. Наприклад: «*Усі громадяни України зобов'язані дотримуватися законів*»; «*Ніхто зі студентів не має права ігнорувати сесію*» тощо. Суб'єкт загального судження має при собі ключові слова (квантори загальності) *всі, всякі, ніякі, ніхто* тощо. Такі слова можна й опускати, але їх легко вставити: *Рукописи не горять / Усі рукописи не горять*.

Окремо розрізняють й інші типи суджень:

а) *судження, що виділяють,*

б) *судження, що виключають.*

Судження, які виділяють, – це судження з виділеним суб'єктом або виділеним предикатом. Вказівки на виділення досягають за допомогою ключових слів *тільки, лише*. Наприклад, судження «*Тільки студент-відмінник отримує диплом із відзнакою*» стверджує, що можливість отримати диплом із відзнакою має тільки *студент-відмінник*. Біля суб'єкта *студент-відмінник* є ключове слово *тільки*, яке виділяє цей суб'єкт. Тобто слово *тільки* показує, що інші суб'єкти (наприклад, студенти з низькими балами) такої можливості не мають.

Судження, яке виділяє, дає змогу висловити думку максимально виразно і чітко, не дозволяє вільно тлумачити зміст речення.

Судження, які виключають, – це такі судження, що виражають загальне правило, з якого є винятки. Вказівки на винятковість досягають за допомогою таких ключових слів: *окрім, за винятком, якщо не брати до уваги* і т. д. Наприклад: «*Усі студенти, окрім платників, можуть претендувати на соціальну стипендію*».

У поділі простих суджень розрізняють дві модальності:

1) *об'єктивна модальність;*

2) *логічна модальність.*

Об'єктивна модальність відображає можливий, дійсний чи необхідний зв'язок судження з реальністю. За ознакою об'єктивної модальності розрізняють судження *можливості, дійсності й необхідності*.

Судження *можливості* – це судження, яке відображає реальну, але ще не реалізовану можливість. Наприклад: «Українці скоро можуть знайти шлях до перемоги», «Між нами можливі непорозуміння».

Судження *дійсності* – це таке судження, яке відображає вже наявне, цілком реальне явище. Наприклад: «1991-го року українці стали незалежними», «Весна цього року тепла», «Приватбанк став державним банком», «Весна цього року тепла».

Розрізнення *суджень можливості* та *суджень дійсності* має досить важливе значення в мовленні. Як можливість не можна приймати за дійсність, так само судження можливості не можна сплутувати із судженням дійсності.

Судження *необхідності* – це судження, яке відображає неминучість існування якогось предмета думки або неминучість певного зв'язку між предметами. Наприклад: «Після ночі (обов'язково) настане день», «Усі злочинці (конче) понесуть покарання».

Логічна модальність відображає достовірність судження.

За логічною модальністю судження поділяють на *проблематичні й достовірні*.

Проблематичним (ймовірним) називають таке судження, у якому щось стверджують чи заперечують із певним припущенням, сумнівом. Тут вживають ключові слова *мабуть, імовірно, напевно, може* тощо. Таке судження робить припущення, що щось було, є або буде. Наприклад: «Причина неврожаю – це, мабуть, дощове літо»; «Цей злочин здійснив, імовірно, Петренко».

Достовірним називають таке судження, яке містить такі знання, які обґрунтовані, перевірені практикою, доведені. Такі судження виражають точну впевненість мовця в тому, про що він говорить. Наприклад: «Люди дихають киснем», «Земля обертається навколо Сонця».

3. Види складних суджень.

Складні судження утворюють із простих суджень за допомогою сполучників *і, та, або, якщо... то* тощо. Наприклад, складне судження «Її мати йї і сестра, і подруга» утворене з двох простих: «Її мати йї сестра», «Її мати йї подруга».

Складні судження поділяють на *безумовні та умовні*.

Безумовні судження поділяють на *єднальні та розділові*.

У *єднальних судженнях* ідеться про наявність у предмета відразу двох чи більше ознак. Такі судження мають два предикати, які поєднані єднальними сполучниками *і, й, та* або протиставними сполучниками *а, але* й подібними. Наприклад: «Шевченко – талановитий поет і геніальний художник». У цьому судженні є два предикати: *поет, художник*, їх поєднує єднальний сполучник *і*.

Логічний зв'язок між простими судженнями в складному єднальному судженні називають *кон'юнкцією*.

У розділових судженнях теж є два чи більше предикатів, але вони поєднані розділовими сполучниками *або, чи*. Розділове судження вимагає, щоб суб'єктові була характерна лише одна ознака з кількох.

Наприклад: *«Кут може бути або гострим, або прямим, або тупим»*.

Логічний зв'язок між простими судженнями в складному розділовому судженні називають *диз'юнкцією*.

Диз'юнкція буває двох видів:

а) слабка диз'юнкція;

б) сильна диз'юнкція.

Сильна диз'юнкція вказує на можливість із двох варіантів обрати тільки один. Наприклад: *«Виходячи на вулицю, я одягну або пальто, або плащ»*. Ідеться про вибір одного з двох.

Слабка диз'юнкція пропонує більше варіантів вибору. Наприклад: *«Під час розмови я буду або пити каву, або говорити по телефону, або робитиму й одне, і друге»*.

Умовним називається таке судження, у складі якого прості судження перебувають у відношенні умови і наслідку. Прості судження поєднані за допомогою сполучника *якщо ... то*. Наприклад: *«Якщо він студент, то має скласти іспити»*. В умовному судженні треба розрізнити підставу і наслідок. У наведеному прикладі підставою служить думка *«якщо він студент»*, а наслідком – *«то має скласти іспити»*. В умовному судженні не можна переставляти місцями судження, які його складають (тобто міняти місцями умову і наслідок) без зміни значення вихідного судження. Коли судження *«Якщо він студент, то має скласти іспити»* – безсумнівно істинне, то утворене від нього: *«Якщо він складає іспити, то він студент»* таким не є.

Логічний зв'язок між простими судженнями в складному умовному судженні називають *імплікацією*.

Еквівалентним судженням (або *подвійною імплікацією*) називають таке судження, яке складається з двох простих, пов'язаних подвійною (прямою та зворотною) умовною залежністю, яку виражає логічний сполучник *тільки якщо ..., то...* Наприклад: *«Тільки якщо людина нагороджена орденами, то вона має право на носіння відповідних орденських планок»*.

4. Умовиводи як форма мислення. Індукція, дедукція, традукція як типи умовиводів.

Умовиводи – це така форма мислення, за допомогою якої з одних думок шляхом міркування одержують нові думки.

Кожен умовивід складається з двох суджень – засновку і висновку. Наприклад, судження: *Видавнича справа – це різновид бізнесу*. Це засновок. Із цього судження-засновку можна вивести судження-висновок: *Отже, видавнича справа дає можливість заробляти гроші*. Ці два судження разом і складають умовивід.

У будь-якому умовиводі розрізняють три види знань:

1) *вихідне знання* – те, з якого виводять нове знання (воно міститься в засновках умовиводу);

2) *висновкове знання* – те, яке міститься у висновку;

3) *обґрунтовувальне знання* – те, яке пояснює правомірність висновку із засновків.

У традиційній логіці виділяють три типи умовиводів: *дедукція, індукція, традукція (аналогія)*.

У *дедукції* висновок виводять із якогось загального теоретичного положення. Хід міркування йде від цього загального теоретичного положення до конкретного емпіричного факту.

Дедукцію фактично починають із загальної аксіоми, яку не ставлять під сумнів, а далі з неї виводять уже конкретнішу інформацію (наприклад, конкретні факти).

Наприклад:

Всі квіти – це рослини – це загальна інформація про квіти.

Троянда – це квітка – це конкретний засновок.

Отже, троянда – це рослина – це конкретний висновок про одну квітку.

Такий спосіб міркування називають дедуктивним методом, або методом Шерлока Голмса. Шерлок Голмс, маючи перед очима повну картину злочину, переходив до розгляду окремих деталей: виявляв ймовірних учасників, вивчав їхню поведінку і наявність мотивів. І таким чином визначав злочинця.

В *індукції* хід міркування йде від конкретного (емпіричного) факту до загального (теоретичного) положення. Такий спосіб міркування називають індуктивним методом.

Наприклад:

Мідь при нагріванні розширюється.

Алюміній при нагріванні розширюється.

Залізо при нагріванні розширюється.

Отже, всі метали при нагріванні розширюються.

Перші три рядки – це дані про конкретні матеріали. Загальний висновок зроблено про всі метали.

Індукція лежить в основі наукових досліджень. Кожен дослідник спершу збирає конкретні факти, а вже потім систематизує і вивчає їх, після чого робить висновки про їхні властивості, закономірності їхнього розвитку та ін.

Традукція (аналогія) – це коли хід міркування йде від конкретного факту до іншого конкретного факту. У традуктивному умовиводі на підставі подібності двох предметів за одними ознаками роблять висновок про подібність їх за іншими ознаками.

Приклад традукції:

Луцьк розташований на захід від Києва.

Нововолинськ розташований на захід від Луцька.

Отже, Нововолинськ розташований на захід від Києва.

Із двох конкретних фактів логічно виведено третій факт – так само конкретний.

Окремо серед умовиводів виділяють ще *опосередковані умовиводи*. *Опосередкованим* називається такий умовивід, у якому висновок роблять із двох і більше засновків.

Опосередковані умовиводи поділяють на *дедуктивні* й *індуктивні*.

Приклад опосередкованого дедуктивного умовиводу:

Будь-яка книга є джерелом інформації.

Підручник – це книга.

Отже, підручник є джерелом інформації.

Опосередковані дедуктивні умовиводи, які містять категоричні, тобто безсумнівні, судження, називають *силогізмами*.

Наприклад:

Релігія відображає людську свідомість.

Православ'я – це релігія.

Отже, православ'я відображає людську свідомість.

Є такі умовиводи, де інформація чи висновок сумнівні або не чіткі. Такі умовиводи не можна назвати *силогізмами*.

Наприклад:

Деякі жінки, виходячи заміж, обирають прізвище чоловіка.

Омельчук заміжня.

Отже, Омельчук обрала прізвище чоловіка.

II. Практична частина:

1. Визначте структуру і вид простих суджень.

1) *Деякі ліки небезпечніші, ніж сама хвороба.*

2) *Жодна причина не вибачає неввічливості.*

3) *Рукописи не горять.*

4) *Слово часто буває переконливішим від золота.*

5) *Усі мурахи менші від слонів.*

6) *Петро – одногрупник Олексія.*

7) *Усі злочини є суспільно небезпечними діями.*

8) *Деякі суспільно небезпечні дії є злочинами.*

9) *У кожної книги своя доля.*

10) *Деякі статистичні дані не правдиві.*

2. Визначте структуру і вид складних суджень.

1) *Коли молюся я чужою мовою – дух мій спить.*

2) *Робот не зашкодить людині і не дозволить завдати шкоди.*

3) *Якби не похилилися раби – не стояли б над Невою оті палати.*

4) *Бачити несправедливість і мовчати означає брати в ній участь.*

5) *Якби вчасно ішли дощі, то родила б картопля.*

6) *Якщо я цього літа поїду відпочивати, то я буду купатися в морі.*

7) *Не прийде Петро на роботу – завтра керівник його звільнить.*

8) *Ніхто і ніщо не забере в мене мою любов.*

9) *Коли людина припиняє читати, вона перестає мислити.*

10) *Якби він зіграв головну роль, то став би ще більш популярним.*

3. Дайте логічний аналіз суджень, тобто визначте їхні структури та вид.

- 1) *Жоден із нас не міг пропустити це заняття.*
- 2) *Якщо не буде дощу, то ми підемо у похід до лісу.*
- 3) *Випадуть у травні дощі – буде добрий урожай.*
- 4) *Майже кожна людина має якийсь талант.*
- 5) *Ніхто не любить бути переможеним.*
- 6) *Луцький замок Любарта – візитна картка міста.*
- 7) *Кожен день був насичений подіями.*
- 8) *Усе таємне стає явним.*
- 9) *Деякі люди не знають правил етикету.*
- 10) *Коли ми співаємо, люди танцюють.*
- 11) *Артем та Ксенія живуть разом.*
- 12) *Жодна людина ще не побувала на Марсі.*
- 13) *Земля – планета.*
- 14) *Найцінніша риса людини – це патріотизм.*
- 15) *Україна рухається до справжньої незалежності.*

4. З'ясуйте, які з цих суджень не можуть бути одночасно істинними (свої твердження обґрунтуйте).

1) *«Усі дерева в парку було зрізано» і «Жодне дерево в парку не було зрізано»;*

2) *«Деякі дерева в парку було зрізано» і «Деякі дерева в парку не було зрізано»;*

3) *«Деякі вулиці нашого міста прибрано» і «Деякі вулиці нашого міста не прибрано»;*

4) *«Усі вулиці нашого міста прибрано» і «Жодна з вулиць нашого міста не прибрана».*

5. Подані судження схарактеризуйте за об'єктивною модальністю.

1) *Тут переправа через річку можлива тільки влітку в спеку.*

2) *Найвищий закон нашої держави – Конституція України.*

3) *Після гарної підготовки можлива успішна посівна кампанія навіть на Поліссі.*

4) *Робота Чорнобильської АЕС зупинена.*

6. Подані судження схарактеризуйте за логічною модальністю.

1) *На Місяці не існує життя.*

2) *Бюджет 2022 р., сподіваємося, буде щедрішим для освіти.*

3) *Усі закони в Україні ухвалює Верховна Рада.*

4) *Зима 2021–2022 р., ймовірно, стане холоднішою, ніж попередня.*

7. Проаналізуйте, чи правильно організовано судження, які виділяють.

1) *Парламент не тільки затвердив державний бюджет на новий рік, але й критично оцінив роботу уряду.*

2) *Парламент не тільки затвердив державний бюджет на новий рік, але й програму дій уряду.*

3) *Парламент затвердив не тільки державний бюджет на новий рік, але й програму дій уряду.*

8. Поміркуйте про такий умовивід експерта: «Кожна елементарна частинка Всесвіту має надзвичайно просту і довершену структуру. Як наслідок, і Всесвіт є простим і довершеним за своєю структурою».

З-поміж наведених нижче тверджень укажіть те, яке за формою не відповідає умовиводу експерта:

А) Кожна деталь цієї машини досконала. Значить, і сама машина досконала.

Б) Кожна деталь цього стільця металева. Значить, і сам стілець металевий.

В) Кожен аргумент захисту є переконливим. Значить, і весь захист є переконливим.

Г) Кожна деталь цього стелажу міцна. Значить, і весь стелаж міцний.

9. Чи всі подані судження належать до простих загальних? Поміркуйте, чи коректно зроблено узагальнення. Аргументуйте свою думку.

1) Кожна дівчина з нетерпінням чекає літа і засмаги.

2) Ніхто не має права порушувати конституцію України.

3) Усі мешканці міста чекають Великодніх свят для зустрічі з рідними.

4) Ніякі насмішки над президентом не можуть бути виправдані.

5) Росіяни не їздять світом і нічого не знають про життя в Європі чи США.

6) Жодна людина не може піддаватися катуванню або зазнавати нелюдського ставлення.

7) Усі знають міф про існування таємничого підводного міста Атлантида.

8) Кожна поїздка за кордон дає всілякі можливості для самореалізації.

9) Будь-які теми в українських ЗМІ не підлягають цензурі.

10) Будь-що має свій початок і кінець.

10. Прочитайте фрагменти повідомлень, знайдіть і обґрунтуйте суперечності в судженнях.

1) Якби усі без винятку акції та знижки були справді вигідні покупцям, магазини давно б розорилися. Звичайно, деякі пропозиції реально заслуговують уваги і є заощадливими, але золоте правило раціональних покупок говорить: «Завжди читайте те, що написано дрібним шрифтом».

2) Я люблю читати тільки пригодницькі романи. Часом подобається поринати у світ фентезі, я такий жанр теж люблю. Інше мені не до вподоби.

3) Увесь законопроект, на мою думку, потрібно повністю переробити, бо деякі моменти ганебні.

4) Усі експерти з нерухомості запевняють, що краще під час кризи не продавати квартир чи будинків. Деякі ж запевняють, що ринок нестабільний і зволікання щодо продажу може обернутися більшими втратами.

5) Алкоголь – це отрута. Тому ніякими спиртними напоями не варто зловживати. Часом можна випити дорогого сухого вина для апетиту або для покращення травлення.

6) Свято Дня міста пройшло без будь-яких правопорушень, але все ж таки кілька сталося.

7) Як правило, мало хто ставить собі конкретні цілі. Всі ж шукають причини на зразок: сяду на дієту вже з понеділка або до літа ще далеко. Тому тільки одиниці досягають бажаних результатів.

8) Рішенням міської ради на час карантину кожна установа Львова повинна бути закритою, і лише деякі працюватимуть в особливому режимі.

9) Дієтологи рекомендують, щоб ніяких продуктів на ніч ми не вживали. Іноді можна випити склянку молока, заївши сухариком, якщо голод геть сильний.

10) Дуже сумно, що жодна людина не зголосилася вийти на акцію протесту. Свою незгоду з політикою керівництва висловили тільки я і двоє моїх колег.

11. Визначте тип умовиводів. Знайдіть і прокоментуйте логічні помилки в умовиводах.

1. Як відомо, деякі поети були художниками (Шевченко, Чюрльоніс та ін.) Інша річ, що не в усіх поетів художні здібності реалізувалися в картинах, скульптурах тощо. Тому можна стверджувати, що всі поети як у душі, так і в дійсності є художниками.

2. Усі знають, що в кожній людині є те, чого вона не губила. Дмитро Барчук був надзвичайно ретельним та педантичним хлопцем і ніколи нічого не губив. Тому під рукою в нього завжди була новенька «Таврія».

3. «Светр» – це слово, а светр, крім іншого, ще й гріє. Отже деякі слова гріють.

4. Деякі офіцери є орденоносцями. Усі командири рот є офіцерами. Отже, деякі командири рот є орденоносцями.

5. В Аргентині, Венесуелі та Еквадорі громадяни розмовляють іспанською мовою. Аргентина, Венесуела та Еквадор є латиноамериканськими країнами. Отже, в кожній латиноамериканській країні розмовляють іспанською мовою.

6. Усі гриби розмножуються спорами. Ця рослина розмножується спорами. Отже, ця рослина належить до грибів.

7. Деякі народні рухи є прогресивними. Шовінізм не є прогресивним рухом. Отже, деякі народні рухи є шовіністичними.

8. Усі учасники кросу були спортсменами. Деякі учнів шкіл були учасниками кросу. Отже, всі спортсмени були учнями шкіл.

9. Планети Марс і Земля багато в чому схожі. На Землі є життя. Оскільки Марс схожий на Землю, то й на Марсі може бути якась форма життя.

10. Остап учора не читав газет. Позавчора він теж не прочитав жодної сторінки газети. Отже, Остап ніколи не читає газет.

12. З'ясуйте, у який спосіб побудовано кожен текст: індуктивним, дедуктивним чи за традукцією (аналогією).

1) Українську мову псують усі, кому не лінки. Створено безліч фірм, агенцій, товариств, які мають російські або зросійщені назви: страхова компанія «Росток» (кажуть, що це аббревіатура, але чому словосполучення не скоротити так, аби з нього вийшло українське слово?), агентство нерухомості «Благовест» (чому не «Благовіст?»), крамниця біля театру «Київ» «Рогнеда» (чому не «Рогніда?»)

2) Сніг у квітні. І перший цвіт. І холодні вітри північні. Нелогічний і дивний світ, і його парадокси вічні. Сніг у квітні... Громів баси. У суспільстві – прикмети смуту. Що поробиш: важкі часи. Треба гідно їх пережити. (М. Луків).

3) Зустрічаймось! Вітаймося словом! Погляд в погляд, у руку рука. Ми прийшли у цей світ для любові. А все інше – неправда гірка!

4) Археологічні дослідження свідчать, що територія Володимир-Волинського була заселена людьми з найдавніших часів: тут виявлено залишки поселень епохи міді (III тисячоліття до н. е.), раннього заліза (I тисячоліття до н. е.), раннього середньовіччя. Першу літописну згадку про місто Володимир знайдено в описі подій 988 року на сторінках «Повісті минулих літ». Тоді київський князь Володимир Святославич передав місто в удільне володіння одному зі своїх синів, Всеволоду. Отже, впевнено можна сказати, що Володимир-Волинський – одне зі стародавніх міст України.

III. Творчі завдання:

1. Підготуйте усне повідомлення-роздум, використавши за основу такі тези: «Усі загальні судження неправдиві. Зокрема і це» (Бенджамін Дізраелі), «Більшість логічних помилок зумовлена невмінням робити правильні умовиводи» (Клавдій Гален).

2. Побудуйте два невеликі тексти (мінімум 5 речень) – з дедуктивним та індуктивним способом викладу – на одну з трьох тем (за вибором):

«Чому вчитель – це цікаво і перспективно?»;

«Мовна демократизація і школа»;

«Чи є місце для творчості в роботі вчителя?».

IV. Запитання для самопідготовки і самоконтролю:

1. Поясніть зміст терміна *судження*. За якою ознакою протиставляють істинні і хибні судження?

2. Яку структуру має судження? Що таке *суб'єкт судження*, *предикат судження*, *зв'язка*?

3. Що є граматичною формою судження? Які речення не виражають суджень?

4. За якою ознакою протиставляють прості і складні судження? Дайте визначення понять *просте судження*, *складне судження*.

5. На які види поділяють прості судження? Поясніть зміст термінів *атрибутивні судження*, *судження про відношення*, *судження існування*. Які судження є категоричними?

6. На які види поділяють прості категоричні судження за якістю? Поясніть зміст термінів *стверджувальні судження, заперечувальні судження*.

7. На які види поділяють прості категоричні судження за кількістю? Поясніть зміст термінів *одиничні судження, часткові судження, загальні судження*.

8. За якою ознакою протиставляють судження, що *виділяють*, і такі, що *виключають*?

9. На які види поділяють складні судження? Дайте визначення понять *безумовне судження, умовне судження*.

10. Поясніть, за якою ознакою безумовні судження поділяють на *єднальні* та *розділові*. Що таке *кон'юнкція, диз'юнкція (сильна і слабка)*?

11. Що таке *імплікація*?

12. Поясніть значення терміна *умовивід*. Назвіть типи умовиводів. Поясніть поняття *індукція, дедуція, традукція*. За якою ознакою протиставляють умовиводи *безпосередні і опосередковані*?

V. Логічні задачі:

1) *На борту круїзного лайнера під час шторму було вбито відомого мецената містера Брукса. Детектив одразу запідозрив трьох пасажирів: художник стверджував, що за цей час він намалював якісну картину в стилі кубізму, дружина скаржилася, що страждала від морської хвороби та лежала в ліжку, а капітан запевняв, що намагався вести корабель крізь бурю. То хто ж убив мецената?*

2) *До поліційного відділку надійшов телефонний дзвінок, чоловік стверджував, що його пограбували. Коли поліцейські приїхали на місце скоєння злочину, то побачили вимученого, напівпритомного побитого і зв'язаного до стільця чоловіка. Він ледве зміг пояснити, що двоє чоловіків залізли до нього в хату, забрали цінні речі в пішли геть. Чоловіки попросили описати злочинців, але він не зміг назвати нічого конкретного, бо вони були в чорних масках. Поліцейські, порадившись між собою, через декілька хвилин його заарештували. Чому?*

3) *Чоловік зателефонував своїй дружині з офісу та повідомив, що повернеться додому близько восьмої години. Він прибув додому о 8:02. Вони не мали жодних планів на восьму годину, проте його дружина дуже розлютилася через те, що він запізнився. Чому?*

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5

Логічний аналіз запитань та відповідей

I. Теоретична частина:

1. Роль запитань у пізнанні. Структура запитань.

Із запитань починаємо свідоме пізнання навколишньої дійсності. Без запитань неможливе здобуття нових знань. Ефективна участь у проведенні

дискусій, обговорень, аргументація своєї думки також тісно пов'язані з умінням правильно ставити запитання і чітко формулювати відповіді.

Запитання – це висловлювання, яке вимагає від людини, до якої звертаються, певної інформації про невідомий компонент якогось судження. Метою запитання є або одержання нової інформації, або з'ясування істинності вже відомого судження.

Грамматична форма вираження запитань – питальні речення. На відміну від звичайних суджень, запитання не можна поділити на істинні або хибні, тому що запитання просто вимагає певної інформації, але саме по собі воно нічого не повідомляє. Тобто запитання не є судженням.

Кожне запитання має два структурні елементи:

- 1) передумова (або пресупозиція) запитання;
- 2) контекст промовляння запитання.

Передумова (або *пресупозиція*) *запитання* – це вихідна, базова інформація, яка міститься в запитанні.

Наприклад, запитання: *Яку оцінку ти отримав на іспиті з українського правопису?* передбачає, що людина, яку запитують, колись складала іспит із правопису. Ця інформація є передумовою або пресупозицією запитання.

Якщо передумова запитання не зрозуміла для людини, яку запитують, то повноцінний діалог не відбудеться. Той, хто запитує, ніякої інформації не отримає.

Друга ознака запитання – це контекст промовляння запитання.

Контекст промовляння запитання – це місце, час та інші умови, за яких відбувається діалог.

Контекст запитання зумовлює його передумову.

Наприклад, запитання: *Як справи?* залежно від різних ситуацій його промовляння може бути довідковим або просто люб'язним. Довідкове воно тоді, коли людина справді хоче дізнатися деталі про життя іншої людини. Але найчастіше таке запитання є звичайною люб'язністю. У цьому випадку відповідь також являє собою просто етикетну формулу: *Дякую, усе гаразд.*

2. Класифікація запитань за різними ознаками.

Запитання класифікують за такими критеріями:

- 1) за кількістю відповідей;
- 2) за прямоотою;
- 3) за логічною коректністю.

За кількістю відповідей запитання поділяють на два типи: *відкриті* та *закриті*.

Відкрите запитання передбачає можливість необмеженої кількості відповідей.

На *закрите запитання* можна дати чітку, переважно одну, відповідь.

Наприклад, запитання *Яким є Ваше ставлення до діяльності Верховної Ради?* – відкрите. Кожна людина може висловити свою розгорнуту думку з цього приводу.

Натомість запитання *Ти сьогодні ходив на роботу?* – закрите. Людина може дати чітку відповідь: *так* або *ні*.

У розмові вчителя з учнем відкриті запитання більш бажані і вдячні, ніж закриті. На відкриті запитання можна очікувати більш детальні, розгорнуті відповіді, які об'єктивно показують рівень підготовленості учня. Уважають, що відповіді на закриті запитання часто передбачувані, отже, менш цікаві і цінні. Хоча бувають винятки. Трапляється, що після відповіді *так* або *ні* співрозмовник починає розмірковувати, пояснювати чи коментувати свою відповідь. У цих коментарях може міститися дуже цінна інформація. Але все-таки більш перспективні запитання відкриті, бо на них люди зазвичай відповідають розгорнуто.

За прямою запитання поділяють на прямі та непрямі.

Прямі запитання стосуються самої суті ситуації і звернені безпосередньо до співрозмовника. Кожній людині буває важливо прямо й безпосередньо занурюватися в ситуацію. Наприклад, починаючи ділову розмову, треба швидко переходити до суті справи, ставлячи запитання прямо, відкрито: *Пане директоре, як Ви плануєте провести свою відпустку?* Таке запитання спонукає співрозмовника чітко і ясно відповісти, наприклад: *У липні з сім'єю планую поїхати на відпочинок в Одесу.*

Непрямі запитання приховують справжню мету звернення. Той, хто запитує, хоче спровокувати людину, щоб вона виклала щось більше, ніж сама вона готова розповісти. Непрямі запитання можуть бути корисні тоді, коли людина хоче трохи зм'якшити не дуже приємне запитання, щоб відразу не поставити співрозмовника в незручну ситуацію.

Як правило, непряме запитання включає оцінку (непряму провокацію). Наприклад: *Кажуть, що ваш учительський колектив переживає кризу. Ви теж так вважаєте?* У випадку *непрямої провокації* запитання містить оцінку третіх осіб, яку передають співрозмовнику. Про кризу в колективі говорять начебто невпевнено, покликаючись на думку якихось третіх осіб, яких не названо. Водночас справжню мету запитання хоч і приховано, але помітно (хочуть дізнатися саме про кризу в школі). Непрямі запитання, звісно, теж можуть ускладнити спілкування, бо вони часто незручні для співрозмовника, він не завжди хоче коментувати ситуацію. Але пряме запитання про кризу було б ще більш незручним.

Отже, непряме запитання буває корисним для заміни прямого, неприємного для співрозмовника. До непрямого запитання варто вдаватися в тому випадку, коли зі співрозмовником важко встановити контакт або коли треба створити сприятливу, комфортну атмосферу.

Наприклад, пряме запитання може звучати так: *Коли ви роздратовані, чи можете ви вдарити співрозмовника?* Це запитання категоричне і дуже незручне для людини; воно може припинити комуніацію або спровокувати конфлікт. У такій ситуації краще використати серію непрямих запитань: *Чи можете ви пригадати випадки, коли були сильно роздратовані? Чи можете ви*

більш докладно описати те, що ви тоді відчували стосовно людини? Що відбулося потім? Якою була реакція людини?

Найефективніший варіант спілкування – прямі запитання та конкретні відповіді. Проте воно може відбуватися тоді, коли співрозмовник налаштований на бесіду і готовий відповідати.

За логічною коректністю запитання поділяють на два типи: *логічно коректні* та *логічно некоректні*.

Логічно коректне запитання – це таке запитання, на яке можна дати правильну й однозначну відповідь.

Логічно коректні запитання мають дві форми:

1) *сильна форма* – вимагає знайти всі можливі правильні відповіді: *Які прізвища мали всі лауреати обласної премії імені Кримського?* Тут чітка вимога назвати всі прізвища;

2) *слабка форма* – вимагає знайти лише частину можливих правильних відповідей: *Які прізвища мали лауреати Шевченківської премії?* Тут немає вимоги назвати всі прізвища, можна обмежитися деякими.

На *логічно некоректне запитання* відповідь дати неможливо.

Є кілька випадків логічної некоректності запитань.

1) Запитання є *семантично некоректним* у таких випадках:

а) якщо воно містить слова, які невідомі співрозмовнику;

б) якщо в запитанні є слова чи поняття з дуже загальним, широким значенням. Наприклад: *Вам подобається класика?* Зовсім не зрозуміло, про що саме йде мова – про моду, музику, літературу чи щось інше;

в) саме запитання дуже загальне, бракує додаткової інформації. Наприклад: *Яка гора найвища?* Не зрозуміло, що має на увазі той, хто запитує, тобто ми не знаємо, чи йдеться про Україну, чи про Європу, чи про весь світ?

2) Запитання є *синтаксично некоректним*, якщо його складники не узгоджені між собою, наприклад, у часі: *«Чи будете Ви перебувати в Україні останні п'ять років?»*. Якщо мова йде про планування, то можна говорити про наступні роки, а не останні (минулі) роки.

3) Запитання може *містити внутрішню суперечність*; тоді його називають *абсурдним*. Наприклад: *Чи справді батьки Олександра Македонського не мали дітей?* У цьому запитанні існує суперечність між взаємно пов'язаними поняттями *батьки* і *діти* (одне без іншого немислиме).

4) Запитання є *некоректним*, якщо його *передумовою є хибне висловлювання*. На таке запитання взагалі неможливо дати відповідь. Наприклад: *Ви перестали поширювати негативні чутки про наш колектив?* Відповідь *Так!* означає, що людина поширювала негативні чутки, а тепер перестала. Відповідь *Ні!* означає, що людина поширювала і далі поширює негативну інформацію. Такі запитання називають провокаційними. Коректним було б запитання: *Ти поширюєш негативні чутки про наш колектив? Або: Ти поширювала негативні чутки про наш колектив?*

5) Запитання є *некоректним*, якщо воно *містить тавтологію*. Запитання є *фактично тавтологічним*, якщо інформація, про яку запитують, наявна в

самому запитанні. Наприклад: *У якому місті було підписано Брестський мирний договір?; У якій сфері реалізував свої таланти геніальний письменник і художник Тарас Шевченко?*

б) Існують *однополюсні (дзеркальні) запитання*, коли з питальною інтонацією повторюють частину того, що щойно сказав співрозмовник. Тобто це запитання на запитання.

– *Ви готові до заняття?*

– *Ви мене запитуєте, чи я готовий до заняття?*

Крім того, за *різними ознаками* виділяють інші типи запитань.

1) *Проблемні запитання* – такі, на які наука ще не дала точної й однозначної відповіді. Наприклад: *Чи є життя на якійсь іншій планеті?*

2) *Спрямовувальне запитання* – це таке запитання, яке дозволяє скерувати розмову в потрібному напрямку. Дуже часто вчителі використовують такі запитання, щоб допомогти учневі, який відчуває складнощі у відтворенні матеріалу.

– *Яке речення називається складнопідрядним?*

Якщо учень не може відповісти на запитання, то вчитель поставить такі додаткові.

– *За якою ознакою розрізняють прості і складні речення?*

– *Чим можуть поєднуватися частини складного речення?*

– *Як називаються такі складні речення, у яких від однієї частини до іншої можна поставити запитання?*

3) *Альтернативні запитання* – такі запитання, які надають можливість вибору з двох запропонованих варіантів. Наприклад: *Ви хотіли б почати роботу над проектом зараз чи після відпустки?*

4) *Риторичне запитання* – це запитання, яке відповідає таким умовам:

а) відповіді ніхто не знає або її просто не існує;

б) відповідь і так усім відома та очевидна, її просто треба актуалізувати.

Наприклад: *«Хто може випити Дніпро? Хто власен виплескати море?»* (М. Рильський).

5) *Підтверджувальні запитання (техніка Сократа)* – це такі запитання, які дозволяють отримати від співрозмовника кілька відповідей *так!*, щоб створити атмосферу згоди. Кілька ствердних відповідей змусять співрозмовника відповісти *так!* і на головне запитання, яке залишають насамкінець.

Підтверджувальні запитання формулюють з використанням таких ключових слів: *Правда? Ви згодні? Справді? Правильно? Чи не так? Чи не правда?*

Наприклад:

– *Сьогодні прекрасний день, правда ж?*

– *Так.*

– *Така гарна погода, чи не так?*

– *Так.*

– *Ви згодні, що сьогодні гарно прогулятися?*

– Так.

– Може, вийдемо на прогулянку?

Людину вже підведено до відповіді *так!* і на останнє запитання.

6) *Кількісні запитання* – це запитання для в'яснення кількісних характеристик об'єкта чи події. Наприклад: *Скільки відсотків ви набрали на попередніх парламентських виборах?*

Відповіді на них уточнюють, конкретизують та ілюструють розмову. Кількісні запитання домінують в інтерв'ю, узятих для бізнес-новин, економічних оглядів, в інтерв'ю з експертами, які використовують у роботі статистичні методи. Тут варто ураховувати, що кількісна інформація має межі сприйняття, а статистичні дані реципієнти засвоюють хіба що в порівняльних чи відсоткових показниках.

7) *Гіпотетичні запитання* – це специфічна питальна форма, коли людина хоче дізнатися, що станеться, якщо відбудеться певна подія. Гіпотетичні запитання змушують співрозмовника робити прогнози, роздумувати про перспективи або можливі наслідки його дій. Наприклад: *Уявімо собі, що наступним міським головою стане не Кравченко. Тоді можливо буде повернути цю земельну ділянку у власність міста?*

8) *Перехідні запитання* ще називають *запитаннями-мостами*, вони слугують для переведення розмови на іншу тему, зміни напрямку бесіди. Водночас перехідне запитання не повинне обривати співрозмовника. Не варто несподівано перемикаєти розмову на іншу тему, до якої співрозмовник ще не готовий. Однак, якщо ваше запитання не знаходять відповіді, можна вдатися до різкої зміни теми.

9) *Контрольні запитання* – це запитання, які покликані з'ясувати, чи уважно вас слухає співрозмовник; чи розуміє він те, про що ви йому говорите, чи, може, він тільки підтакує. Найбільш простими контрольними запитаннями є такі:

– *А що ви думаєте з цього приводу?*

– *Чи не вважаєте ви, що цю проблему можна вирішити й іншим чином?*

10) *Прикінцеве запитання* – це запитання, яке використовують на етапі завершення розмови, коли треба уточнити позицію співрозмовника. *Я зміг вас переконати в тому, що наша пропозиція цікава і вигідна? Ви переконалися, наскільки така думка є слушною?*

3. Основні правила формулювання запитань.

Правильне, послідовне, своєчасне й однозначне формулювання запитань – важлива умова досягнення успіху в процесі пізнання, у навчальній діяльності, у педагогічній роботі. Важливо вміти правильно ставити запитання, якщо ви хочете отримати точні і потрібні вам відомості.

Формулюючи запитання, людина прагне позбутися сумнівів, невизначеності у своїх знаннях і отримати нове, більш повне і точне знання, а також чітко зрозуміти певні теоретичні положення, суспільні явища чи життєві ситуації або виявити думку іншої людини з того чи того приводу. Завдяки

запитанням розвивають критичне мислення, здатність осмислювати різноманітну інформацію.

Існують певні правила формулювання запитань.

1) Запитання має бути коректно сформульованим, осмисленим, спиратись на істинні передумови.

2) Запитання потрібно формулювати якомога коротше, чіткіше, ясніше і зрозуміліше. Воно повинно містити чітко визначені терміни, значення яких відоме співрозмовнику, і не повинно бути розпливчатым і невиразним.

3) Запитання має бути простим. Складні, громіздкі запитання доцільно розбивати на прості запитання.

4) У складних розділових запитаннях потрібно називати всі можливі альтернативи.

5) Краще формулювати запитання у ствердній, а не заперечній формі.

6) Не варто використовувати навідні запитання, у формулюванні яких є очікувана відповідь.

7) Не об'єднувати в одному запитанні кілька запитань. Наприклад, некоректно запитувати: *Наскільки цікавим та корисним для вас був цей захід?* Захід може бути цікавим, але не корисним, і ви не знатимете з відповіді респондента, на яке саме запитання він давав відповідь, що саме оцінював.

8) Запитання треба ставити в певній логічній послідовності. Це дасть змогу мислено відтворити послідовність дослідження явища відповідно до запланованих етапів розв'язання проблеми.

9) Необхідно відрізнити звичайне запитання від риторичного, яке, маючи форму запитання, насправді є судженням, адже фактично містить ствердження чи заперечення.

10) Під час анкетування варто дбати про граматичну правильність, тому що помилки відволікають і можуть дратувати респондентів, означати несерйозне ставлення організаторів.

4. Логічний аналіз відповідей. Класифікація відповідей.

Слово відповідь відоме у двох значеннях:

1) мовний вираз (слово або висловлення), що спричинений запитанням;

2) висловлювання, що відповідає на інформаційний запит.

Відповідь завжди базована на передумові запитання.

Відповідь можна надати лише на синтаксично коректне запитання. На синтаксично некоректне запитання *Чи будете Ви перебувати в Україні останні п'ять років?* відповідь дати неможливо.

Якщо запитання семантично некоректне, то можлива лише одна відповідь, до того ж вона буде заперечувати передумову запитання. На запитання *Яка одиниця мови менша за звук?* є лише одна відповідь: *Такої одиниці нема.*

Відповіді можна класифікувати за різними критеріями.

1) Залежно від варіативності запитань відповіді поділяють на альтернативні та безальтернативні. Наприклад, запитання *Чи пішов Петренко з*

роботи додому? передбачає альтернативну відповідь (або одну, або другу): *Петренко пішов додому, Петро не пішов додому*, а запитання *Чи цілком Україна знаходиться в Європі?* передбачає безальтернативну відповідь: *Так, Україна цілком знаходиться в Європі*.

2) Залежно від того, чи правдиву інформацію отримує запитувач, відповіді поділяють на *правильні* і *неправильні*.

Правильна відповідь повністю або частково усуває пізнавальну невизначеність, наявну в запитанні. Тобто той, хто запитує, отримує потрібну йому інформацію, і ця інформація його більш чи менш влаштовує.

Залежно від того, чи явно виражена інформація у відповіді на поставлене запитання, правильні відповіді у свою чергу поділяють на *прямі* та *непрямі* (або на *сильні* і *слабкі*).

Пряма (або сильна) відповідь явно, прямо виражає інформацію, тобто надає повну інформацію щодо запитання.

Непряма (або слабка) відповідь не дає змоги отримати саме ту конкретну інформацію, яку вимагав запитувач; це неточна, завуальована відповідь. Наприклад, на запитання *Чиє ім'я присвоєне Волинському національному університету?* можна дати пряму (сильну) відповідь *Ім'я Лесі Українки*. А можна дати непрямі (слабкі) відповіді: *Ім'я української поетеси, Ім'я видатної громадської діячки*.

Слабкі відповіді – правильні, проте не в усіх випадках вони задовольнятимуть того, хто запитує. Людина потребує більш повної і точної інформації.

Неправильна відповідь не надає нової інформації стосовно запитуваної проблеми.

Неправильні відповіді можуть бути *тавтологічними*. Вони виражають інформацію, яка вже наявна в самому запитанні. Наприклад, запитання: *Що являє собою логіка як наука?* Відповідь: *Логіка – це наука*. Відповідь повторює інформацію запитання, натомість не додає ніяких нових відомостей.

3) Залежно від того, наскільки вичерпну інформацію містить відповідь на запитання, відповіді поділяють на *повні* або *неповні*.

Повна відповідь містить вичерпну інформацію на сформульоване запитання. Наприклад, на запитання *Які частини мови належать до службових?* повною буде така відповідь: *До службових частин мови належать прийменник, сполучник і частка*.

Неповна відповідь надає частково інформацію. Наприклад: *До службових частин мови належать прийменник і частка*.

5. Логічні помилки у відповідях.

Унаслідок порушення законів логіки у відповідях на запитання часто виникають логічні помилки. Розглянемо їх.

1) Відповідь не на те запитання, іншими словами – відповідь не про те, про що запитують. Наприклад, на запитання *Чи підеш ти сьогодні на заняття?* ваш співрозмовник каже: *Я поїду додому*. Логічно правильна відповідь на таке

запитання одна з двох: *Я піду сьогодні на заняття* або *Я не піду сьогодні на заняття*.

2) Відповідь може бути внутрішньо суперечлива. Наприклад, на запитання *Чи треба готуватися до іспитів?* студент відповідає так: *Не треба ніколи готуватися, але часом можна і підготуватися*.

3) Відповідь на запитання може бути занадто широкою або занадто вузькою. Наприклад, на запитання *Що вивчає логіка?* правильна і точна відповідь мала б бути така: *Логіка вивчає правильне мислення*. Відповідно занадто широкою буде така відповідь: *Логіка вивчає мислення*. Натомість занадто вузькою буде відповідь: *Логіка вивчає форми мислення*.

4) На конкретне і точно сформульоване запитання, яке вимагає конкретної й точної відповіді, часом дають велику «філософську» відповідь. Тобто відповідач починає філософствувати щодо запитання, переходить на якісь абстрактні моменти, починає згадувати далеку передісторію, а точної відповіді на запитання так і не дає. Тобто відповідач у такий спосіб «відводить» слухачів або читачів від чіткої відповіді.

6. Основні правила формулювання відповідей

Існують правила формулювання відповідей.

1) Відповідь має бути точною, ясною і, за можливості, лаконічною. Наприклад, на запитання *Хто є засновником логіки?* правильною відповіддю є твердження: *Засновником логіки є давньогрецький філософ Аристотель*.

2) Відповідь не повинна бути суперечливою. Наприклад, відповідь *Студент 2 курсу ще неповнолітній, йому виповнилося 18 років* – хибна, бо вона суперечлива.

3) Відповідь має бути належно обґрунтованою. Наприклад, на запитання *Чи може уряд здійснити економічну реформу?* обґрунтованою буде відповідь: *Уряд не може здійснити економічної реформи, тому що не розроблено її концепції*.

4) Відповідь має зменшувати невизначеність запитання, бути більш інформативною. Наприклад, на запитання *Чи справді Петро Іваненко посів останнє місце в конкурсі з літературного краєзнавства?* максимально інформативною буде така відповідь: *Петро Іваненко не брав участі в конкурсі з літературного краєзнавства, бо того дня він потрапив до лікарні*.

5) Відповідь має бути повною. Наприклад, на запитання *Хто є автором Державного Гімну України?* повною буде відповідь: *Автором слів є поет Павло Чубинський, а музику написав композитор Михайло Вербицький*.

II. Практична частина:

1. Дайте логічний аналіз запитань, тобто з'ясуйте передумову та вид логічної некоректності.

1) *Скільки років тривала Тридцятирічна війна?*

2) *Яке ім'я мав гетьман України?*

3) *Коли за останні роки ви бачили фільм про війну?*

- 4) Яка планета обертається навколо Сонця?
- 5) На якій полиці знаходиться словник?
- 6) За наявності скількох волосинок на голові людину вважають лисою?
- 7) Які іменники не дієвідмінюються?
- 8) Як звали доньку Петра Косача?
- 9) Хто до Котляревського і Шевченка продовжував їхню справу з олітературнення живої народної мови?
- 10) Скільки кутів у трикутнику?
- 11) Чи впливає інфляція на безробіття і яким чином впливає?
- 12) Де ти плануєш працювати останні два роки?
- 13) На базі якої мови виникла старослов'янська літературна мова відповідно до македонської версії її походження?
- 14) У якому році було здобуто перемогу над шведами?
- 15) У якому напрямку відбувалося велике переселення українців у I–II століттях нової ери.
- 16) Між якими країнами відбувалася російсько-турецька війна?
- 17) Ви «за» чи «проти» введення приватної власності?
- 18) Чи займається емісійний банк випуском в обіг грошей і цінних паперів?

- 19) Ваша фірма вже вивела свої капітали з тіні?
- 20) Які праці давньогрецького філософа Сократа ви читали?

2. Дайте слабку і сильну відповіді на запитання.

- 1) Хто відкрив Америку?
- 2) Хто автор опери «Запорожець за Дунаєм»?
- 3) Чиє ім'я присвоєне Волинському обласному академічному музично-драматичному театру?
- 4) Хто автор дуже відомої праці з психології «Тлумачення снів»?
- 5) Хто головний редактор «Видавництва Старого Лева»?

3. Зробіть логічний аналіз запитань та відповідей, що наявні в наведених текстах.

1) Людовік XV часто поринав у дивну неуважність. Одного разу він поставив венеціанському послу Гроденіго таке запитання: «Скільки членів у венеційській Раді Десяти?». «Сорок», – відповів посол, подумавши, що король пожартував і що на жарт краще відповідати жартом. Але Людовік одразу ж забув про своє запитання й отримав відповідь та заговорив про інше.

2) Один чоловік, на ім'я Адамс, волосся якого стало катастрофічно випадати, написав у науково-дослідний центр хімічної компанії листа з проханням порадити йому, як зберегти волосся. За два місяці надійшла відповідь: «Ви краще збережете волосся, якщо збиратимете його в поліетиленовий пакет зі шматочками нафталіну. Пакет рекомендуємо тримати в темному, прохолодному і не дуже сухому місці».

3) – Який комплімент для вас був найприємнішим?

– Найбільше задоволення, коли отримуєш компліменти від близьких людей.

4) – Яке ваше ставлення до мовного питання в Україні?

– Найперше, що я зроблю на посаді президента України, – це підвищення соціальних стандартів, а потім будуть і мовні питання, і немовні питання.

5) – Чи плануєте ви цього року виступати в Криму?

– Я виступаю там, де мене завжди чекають.

6) – Де народився Тарас Шевченко?

– Тарас Шевченко народився 9 березня 1814 р. в селі Моринці Київської губернії в сім'ї селян-кріпаків.

7) – Цього року в лісі чорниць багато?

– Ой, я зате наносила стільки грибів!

8) – Якими саме членами речення може виступати інфінітив?

– Інфінітив – це неозначена форма дієслова, яка може виступати різними членами речення.

9) Шкода, але, мабуть, акварель у багатьох з нас виходила гарно лише у дитинстві. А відповідь на риторичне питання «чому?» шукайте у художника Володимира Половця.

10) – Між якими країнами відбувалася Столітня війна?

– Столітня війна почалася 1337 року, а закінчилася 1453 року, отже, тривала 116 років із перервами і мала ряд місцевих конфліктів.

11) – Вам сподобався Львів? Чи не плануєте ви перебраться згодом до України?

– Мені сподобався Київ. Я була в захваті від людей, які там мешкають; ці старовинні будинки, розкішні церкви... Узагалі, Україна в мене викликає позитивні емоції та враження.

12) – Як регулярно ви стежите за діяльністю Верховної Ради України?

– Діяльність Верховної Ради мене не цікавить.

13) – Даринко, що ти найбільше любиш: дивитись мультики чи читати книги? І скажи чому?

– Найбільше я люблю читати книги. Чому.

14) – Як ви ставитесь до талант-шоу? І чи кликали вас у тренерське крісло?

– Я проходив кастинг, але не пройшов. Наприклад, на національний відбір «Євробачення» теж проходив кастинг, сидів перед камерою, давав коментарі. У випадку «Х-фактора» Хливнюка взяли замість мене, а на «Голос країни» Бабкіна.

15) – Бабко, Вам дрова потрібні? – Звертаються до літньої жінки молоді люди.

– Ні, синочки мої рідні, не потрібні. – Відповідає розчулена бабуся. На ранок жінка виявляє, що з її двору зник увесь запас дров.

16) – Ви громадянин якої держави?

– Я громадянин світу.

17) – Ви готові до іспиту?

– Ну, я готувався.

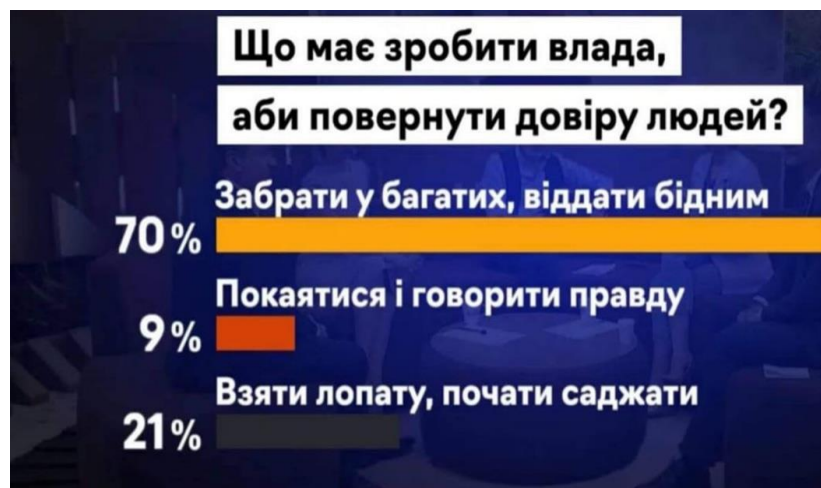
18) – Котра година?

- Не переймайся, ти все одно запізнишся.
 19) – Де ви роздобули цю книжку?
 – Там вже її немає.
 20) – Ти знаєш, який прогноз погоди буде завтра?
 – Ми все одно поїдемо в ліс по гриби.

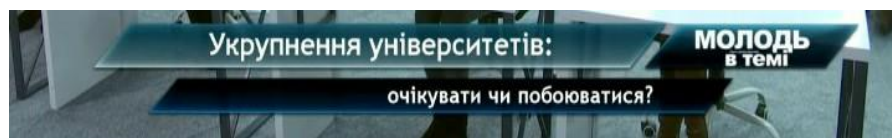
4. Прочитайте діалог під час співбесіди. Проаналізуйте коректність, точність і запитань, і відповідей. Чи правильно відповідає роботодавцю претендентка на посаду директора школи? Що треба відповідати і як?

- Розкажіть, будь ласка, де ви працювали?
 – Ой, я працювала в багатьох закладах освіти. І не тільки.
 – Можна конкретніше?
 – Ну, не знаю... А що вам потрібно?
 – А що ви знаєте про систему середньої освіти?
 – Я все знаю...

5. На прикладі одного з телевізійних соціологічних опитувань проаналізуйте коректність поданих відповідей. Запропонуйте свої варіанти.

8. Проаналізуйте коректність запропонованої альтернативи у формулюванні теми однієї телепередачі. Запропонуйте свої варіанти.

9. Існує думка, що заголовок і текст перебувають у таких самих відношеннях, як запитання і відповідь (заголовок, по суті, співвідноситься із запитанням, а текст містить відповідь на це запитання). Проаналізуйте заголовки до поданих текстів. Чи відповідають вони змісту повідомлення? Запропонуйте свій варіант заголовку.

Чому «Титанік» не піднімають на поверхню?

Швидше за все, в світі не знайдеться жодної людини, яка б не чула про «Титанік». І не тільки тому, що це була велика катастрофа – вся справа в

однойменному фільмі Джеймса Кемерона, який назавжди зробив «Титанік» найвідомішим з усіх затонулих кораблів.

10 квітня 1912 року «Титанік» вирушив із Саутгемптона у свій перший і єдиний рейс. Зробивши зупинки у французькому Шербурі і ірландському Квінстауні, корабель вийшов в Атлантичний океан з 1317 пасажирами і 908 членами екіпажу на борту.

Командував судном капітан Едвард Сміт. 14 квітня радіостанція «Титаніка» прийняла сім льодових попереджень, проте лайнер продовжував рухатися майже на граничній швидкості. Щоб уникнути зустрічі з плавучими льодами, капітан наказав йти трохи південніше звичного маршруту.

О 23:39 14 квітня той, хто дивився вперед, доповів на капітанський місток про айсберг прямо по курсу. Менше, ніж через хвилину сталося зіткнення. Отримавши кілька пробоїн, пароплав почав тонутися. У шлюпки садили в першу чергу жінок і дітей. О 2:20 15 квітня, розламавшись на дві частини, «Титанік» затонув, забравши життя 1496 осіб. 712 людей, яких врятували, підібрав пароплав «Карпатія».

Соборності: відремонтують два гуртожитки ВНУ

У гуртожитках № 4 та № 4-а ВНУ імені Лесі Українки, що на проспекті Соборності, 7 зроблять капітальний ремонт.

Очікувана вартість ремонтних робіт складає 330 тисяч гривень.

Згідно з документацією, мають замінити обмежувачі швидкості, канати підйому кабіни ліфта, канати обмежувача швидкості ліфта, зробити ремонт редукторів лебідки, замінити вкладиші руху кабіни і противаги, пружини противаги ліфта тощо.

У місті на Волині собака накинулася на молоду дівчину

Жителька Володимира-Волинського, одна з співзасновниць НГО «Креатив студія» та модель Анастасія Азанова на сторінці у Facebook розповіла, що в п'ятницю 20-го квітня на неї напала собака.

«Виходжу сьогодні з дому і біжу на зупинку. Сонце світить-гріє – на горизонті ніяких неприємностей, ніби-то. Побачила біля колишнього будинку офіцерів жіночку, що собачок різних 3-4 штуки вигулює... (хто військове містечко знає, то пригадає, що колись на цьому місці ще й був загороджений собачник).

Думаю “Яка вона молодець, що тут, а не в парку на дитячому майданчику”. Мої думки про порядність цієї собако-мами перервав нехилий поштовх в сумку на рівні колін. Дивлюся вниз – таке собі “телятко” стоїть біля моїх ніг і хвостом мило виляє», – пише Анастасія.

На Львівщині пасажирський поїзд врізався у автомобіль

22 квітня о 04:44 до Служби порятунку «101» надійшло повідомлення про те, що в м. Рава-Руська Жовківського району по вул. Наливайка, водій автомобіля «Mercedes Sprinter», на нерегульованому залізничному переїзді здійснив зіткнення з приміським поїздом сполученням Львів – Рава-Руська. повідомляє прес-служба ДСНС.

Пожежно-рятувальним відділенням за допомогою тросу автомобіль було відбуксировано із залізничного полотна на обочину дороги. Внаслідок даного інциденту загинув та травмованих немає.

Обставини події встановлюються.

Блискавки й ураган убили п'ять людей на Шрі-Ланці

«Троє людей загинули від ударів блискавки на сході прибережного міста Трінкомалі і в районі міста Бадулла в центральній частині Шрі-Ланки», – йдеться в повідомленні. Також щонайменше 252 людини евакуйовані своїх будинків за цей тиждень через те, що понад 200 будинків зруйновано або сильно пошкоджено через негоду.

Спека в Північній Македонії

МЗС України привітало підписання історичного договору між Афінами і Скоп'є про зміну назви колишньої югославської республіки.

Сім поліцейських дістали травми, 25 демонстрантів було затримано. Це – підсумки чергових протестів у Македонії та своєрідна ілюстрація до підписаного в неділю історичного договору про перейменування країни.

III. Творчі завдання:

1. Підготуйте усне повідомлення-роздум, взявши за основу такі тези: «Про розум легше судити з запитань, а не з відповідей»; «Експерт дасть усі потрібні вам відповіді – просто точно сформулюйте запитання»; «Кількість запитань свідчить про зацікавленість людини»; «Часом запитання – вже відповідь».

2. Змодельуйте по одному запитанню таких типів (бажано з професійної тематики): проблемне; спрямовувальне; альтернативне; риторичне; кількісне; гіпотетичне.

IV. Запитання для самопідготовки і самоконтролю:

1. Поясніть значення терміна *запитання*. Назвіть основні правила формулювання запитань.

2. Що таке *передумова (пресупозиція) запитання, контекст промовляння запитання*?

3. Як класифікують запитання за кількістю відповідей? Що таке *відкрите запитання, закрите запитання*?

4. Як класифікують запитання за логічною коректністю? Що таке *логічно коректне запитання, логічно некоректне запитання*?

5. Яке запитання можна вважати семантично некоректним, синтаксично некоректним? Наведіть приклади.

6. Коли запитання має хибну передумову, внутрішню суперечність, тавтологію? Наведіть приклади.

7. Поясніть значення терміна *відповідь*. За якими критеріями класифікують відповіді?

8. У чому суть протиставлень відповідей на альтернативні і безальтернативні, правильні і неправильні, прямі і непрямі (сильні і слабкі), повні і неповні?

V. Логічні задачі:

1) На яке запитання не можна відповісти «так»?

2) На яке запитання не можна відповісти «ні»?

3) Місіонер потрапив у полон до дикунів, які посадили його в темницю і сказали: «Звідси тільки два виходи: один на свободу, інший до загибелі; вибратися тобі допоможуть два воїни: один говорить завжди правду, інший завжди бреше, але невідомо, хто з них брехун, а хто правдолюб; ти можеш поставити будь-кому з них тільки одне запитання». Яке запитання треба поставити, щоб вибратися на волю?

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6

Практикум за розділом «Основні поняття логіки»

I. Практична частина:

1. Який закон логіки застосовано під час доведення такого твердження: «Я склав іспит з історії видавничої справи на “відмінно” завдяки регулярному відвідуванню занять, систематичній підготовці, опрацюванню навчальної літератури, активній участі в практичних заняттях»?

2. Який закон логіки порушено в такому прикладі: «Студент Хоменко стверджував, що він успішно склав літню сесію завдяки конкретній допомозі в підготовці до іспитів, яку йому надав студент Петренко. Тепер же він заявляє, що склав би сесію не менш успішно і без сторонньої допомоги»?

3. Укажіть, який закон логіки порушено.

1) Одного разу актор, який виконував епізодичну роль слуги, бажаючи хоч як-небудь збільшити свій текст, сказав:

– Сеньйоре, німий з’явився і хоче з вами поговорити.

Надаючи партнеру можливість виправити помилку, інший актор відповів:

– А ви впевнені, що він німий?

– Принаймні він сам так говорить...

4. З’ясуйте, в яких прикладах порушено закон достатньої підстави.

1) Я відвідував усі заняття, тому маю право отримати позитивну оцінку на іспиті;

2) Я готувався до іспиту, тому маю право на позитивну оцінку;

3) Я правильно відповів на всі завдання екзаменаційного білета, тому маю право на позитивну оцінку;

4) Я не ходив на заняття, але самостійно виконав усі завдання, тому маю право на позитивну оцінку.

5. Чи існує між поданими судженнями відношення достатньої підстави, тобто чи дотримано реальних причинно-наслідкових зв’язків?

1) Гастроном, що навпроти мого дому, працює. Сьогодні не неділя.

2) Шафа була продана на аукціоні за шалені гроші. Її зроблено в минулому столітті з новозеландської берези для особистого гардероба Наполеона Бонапарта.

3) Деякі файли в комп'ютері є системними. Деякі файли в комп'ютері краще зробити недоступними для користувача-початківця.

4) Атмосфера Венери не має кисню. Життя на Венері неможливе.

5) Містер Сміт побував у космосі. Містер Сміт достойний звання Героя України.

6) Люди на вулиці ходять із розкритими парасольками. Іде дощ.

7) Цю листівку написано англійською мовою. Цю листівку написав англієць.

8) Картопля належить до сімейства пасльонових. Томати так само належать до сімейства пасльонових.

6. Який закон логіки проілюстровано в цьому уривку з п'єси Мольєра «Міщанин-шляхтич»?

Журден. А тепер я повинен відкрити вам секрет. Я закоханий в одну великосвітську пані, і мені хотілося б, щоб ви допомогли написати їй записочку, яку я збираюся кинути до її ніг.

Учитель філософії. Звичайно. Ви хочете написати їй вірші?

Журден. Ні, ні, тільки не вірші.

Учитель філософії. Ви віддаєте перевагу прозі?

Журден. Ні, я не хочу ні прози, ні віршів.

Учитель філософії. Так не можна: або те, або інше.

Журден. Чому?

Учитель філософії. Із тієї причини, пане, що ми можемо викладати свої думки не інакше, як прозою або віршами.

Журден. Не інакше, як прозою або віршами?

Учитель філософії. Не інакше, пане. Усе, що не проза, то вірші, а що не вірші, то проза.

7. З'ясуйте, чи можуть бути одночасно істинними такі судження.

1) «Деякі художники вміють якісно малювати портрети» і «Деякі художники не вміють якісно малювати портрети»;

2) «Цей твір явно невдалий» і «Авторка цього твору – талановита письменниця»;

3) «Усі журналісти вміють працювати з інформацією» і «Деякі журналісти не мають глибокої теоретичної підготовки»;

4) «Усі громадяни України мають право на голос» і «Деякі громадяни України не мають громадянської позиції».

8. Які з наведених висловлювань не можуть бути істинними, якщо істинне таке висловлювання: «Він поїде до Стокгольма або весною, або восени»:

1) Він поїде до Стокгольма або не весною, або не восени;

2) Він поїде до Стокгольма весною і восени;

- 3) Він не поїде до Стокгольма ні весною, ні восени;
- 4) Якщо він не поїде до Стокгольма весною, то поїде восени;
- 5) Якщо він поїде до Стокгольма весною, то не поїде восени.

9. Зробіть логічний аналіз суджень, тобто визначте їхню структуру (суб'єкт, предикат, зв'язка, якщо є) та тип за структурою (просте, складне), за якістю (стверджувальне, заперечувальне) та за кількістю (одиничне, часткове, загальне).

- 1) Усі громадяни України повинні виконувати Конституцію.
- 2) Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя.
- 3) Майже всі українці мають освіту.
- 4) Жоден із присутніх не є французом.
- 5) Луцьк – адміністративний центр Волині.
- 6) Ніякі терористи не можуть бути виправдані.
- 7) Іван, Марія і Остап – мої ровесники.
- 8) Усі українці мають право на житло.
- 9) Деякі курсові роботи повернено на доопрацювання.
- 10) Він навчається або в ліцеї, або в коледжі, або в університеті.

10. Проаналізуйте, чи правильно організовано судження, які виділяють.

- 1) Петренко не тільки читає книги, але й журнали.
- 2) Петренко не тільки читає книги, але й переглядає журнали.
- 3) Петренко читає не тільки книги, але й журнали.
- 4) Журналісти не тільки говорять про зловживання влади, але й інформують про успіхи на міжнародній арені.
- 5) Журналісти не тільки говорять про зловживання влади, але й про успіхи на міжнародній арені.
- 6) Журналістики говорять не тільки про зловживання влади, але й про успіхи на міжнародній арені.

II. Творчі завдання:

1. Напишіть есе «Логічна культура учителя-філолога як фахова необхідність».
2. Знайдіть в інтернет-мережі кілька логічних помилок і запропонуйте шляхи їх усунення.
3. Підшукайте для дітей середнього шкільного віку 5 логічних задач.

IV. Запитання для самопідготовки і самоконтролю:

Які основні логічні помилки ви помітили в завданнях практичної частини? Як ви їх простежили? Які логічні операції в цьому допомогли?

V. Логічні задачі:

- 1) Уявіть, що ви пливете морем у човні. Раптом човен починає тонути, ви опиняєтесь у воді, до вас підпливають акули. Що зробити, щоб урятуватися від них?

2) Що належить вам, проте інші користуються цим частіше, ніж ви самі?

3) Електричка їде на схід зі швидкістю 80 км / год. В який бік летить дим?

4) На аркуші паперу написано число 86. Як збільшити це число на 12, нічого не закреслюючи і не дописуючи?

5) Якщо Петренко не випиває на роботі, то чомусь всі його співробітники починають думати, що він поганий працівник і нероба. Як ви думаєте чому?

Блок тестового самоконтролю за розділом 1

1) Укажіть визначення поняття *логіка*:

- 1) Розумовий процес, у ході якого на підставі наявних, відомих знань отримують нове знання.
- 2) Комунікативний процес, який передбачає активне ставлення до точки зору співрозмовника, зокрема її критичну оцінку.
- 3) Спосіб упорядкування мислення, який дозволяє правильно міркувати, а також наука, яка досліджує правильне мислення, його закони і форми.
- 4) Напрямок досліджень, які розглядають різноманітні психологічні та логічні характеристики суперечки.

2) Укажіть, у межах яких наук у стародавній Індії та в Греції формувалася логіка:

- 1) Філософія, релігія.
- 2) Риторика, математика.
- 3) Ораторське мистецтво, релігія.
- 4) Медицина, психологія.
- 5) Психологія, філологія.

3) Укажіть ім'я давньогрецького мислителя, який своє логічне вчення назвав *аналітикою*:

- 1) Платон.
- 2) Сократ.
- 3) Демокріт.
- 4) Геракліт.
- 5) Арістотель.

4) Укажіть особливості *традиційної (формальної) логіки*:

- 1) Осмислення всієї культури людства, узагальнення надбань усіх наук.
- 2) Використання формалізованої мови, математичних знаків, символів тощо.
- 3) Людське ставлення до природи, суспільства та духовного життя у всіх його основних виявах.
- 4) Використання природної мови; оперування поняттями правильного і неправильного мислення.

5) Укажіть компоненти будь-якого міркування:

- 1) Суб'єкт, зв'язка, предикат.
- 2) Засновок, висновок.
- 3) Диз'юнкція, кон'юнкція, імплікація.
- 4) Засновок, умовивід.

6) Назвіть закон логіки, який сформулював німецький філософ, логік Готфрід Вільгельм Лейбніц:

- 1) Закон тотожності.
- 2) Закон достатньої підстави.
- 3) Закон суперечності.
- 4) Закон виключення третього.

7) Укажіть суть об'єктивної суперечності (відповідно до закону суперечності):

- 1) Суперечність, що виникає в мисленні конкретної особи й визначається як непослідовність у міркуваннях.
- 2) Відношення суперечності, яке реально існує між елементами певної організованої системи.
- 3) Чітко виражене твердження і заперечення в міркуваннях тієї самої особи.
- 4) Завуальювання твердження і заперечення в міркуваннях тієї самої особи.
- 5) Протиріччя, коли суперечні судження знаходяться на певній відстані в тексті або в мовленні.
- 6) Твердження, коли щось стверджується і зразу ж заперечується.

8) Коли не може бути застосований закон виключення третього?

- 1) Коли мова йде про події в минулому часі.
- 2) Коли мова йде про події в теперішньому часі.
- 3) Коли мова йде про події в майбутньому часі.
- 4) Коли відсутня достатня підстава для якогось твердження.

9) Укажіть визначення поняття *паралогізм*:

- 1) Логічна суперечність, через непослідовність у міркуваннях.
- 2) Логічна помилка, допущена навмисно.
- 3) Логічна помилка, допущена не навмисно, а через звичайне незнання.
- 4) Логічна суперечність, яка є результатом цілком очевидних суджень.
- 5) Логічна помилка, яка позбавлена здорового глузду.
- 6) Логічна помилка, яка базується на почуттях та емоціях.
- 7) Логічна помилка, яка відтворюється через індивідуальні особливості мислення кожної конкретної людини.

10) Укажіть ту характеристику, яка не є загальною для всіх законів логіки:

- 1) Визначеність та послідовність.
- 2) Об'єктивність.
- 3) Суб'єктивне припущення.
- 4) Загальнолюдський характер.

5) Загальність.

11) Укажіть ознаки, у яких поняття як форма мислення відтворює якийсь предмет, явище:

- 1) Усі ознаки.
- 2) Тільки неістотні ознаки.
- 3) Тільки істотні ознаки.
- 4) Тільки часові і просторові ознаки.

12) Укажіть термін, який відповідає такому визначенню: «Логічна операція, у процесі якої переходять від понять з більшим обсягом до понять з меншим обсягом»:

- 1) Узагальнення понять.
- 2) Обмеження понять.
- 3) Поділ понять.
- 4) Визначення понять.

13) Укажіть групи понять за обсягом:

- 1) Збірні і незбірні.
- 2) Конкретні та абстрактні.
- 3) Відносні (співвідносні) та безвідносні.
- 4) Одиничні, загальні та нульові (порожні).
- 5) Позитивні та негативні.

14) Як називають відношення між несумісними поняттями, яке існує між різними видами одного роду?

- 1) Відношення співпідпорядкування (або координації).
- 2) Відношення суперечності.
- 3) Відношення протилежності (або супротивності).
- 4) Відношення тотожності.
- 5) Відношення перетину.
- 6) Відношення підпорядкування.

15) Як називають відношення між сумісними поняттями, яке існує між такими поняттями, одне з яких входить як частина в обсяг іншого?

- 1) Відношення співпідпорядкування (або координації).
- 2) Відношення суперечності.
- 3) Відношення протилежності (або супротивності).
- 4) Відношення тотожності.
- 5) Відношення перетину.
- 6) Відношення підпорядкування.

16) Укажіть групи простих суджень за якістю:

- 1) Категоричні та некатегоричні.

- 2) Одиничні, часткові та загальні.
- 3) Стверджувальні та заперечувальні.
- 4) Судження, що виділяють, і судження, що виключають.

17) Укажіть групи простих суджень за логічною модальністю:

- 1) Можливості та необхідності.
- 2) Можливості та достовірності.
- 3) Необхідності та достовірності.
- 4) Проблематичні та достовірні.

18) Укажіть назву логічного зв'язку між простими судженнями у складному розділовому судженні:

- 1) Диз'юнкція.
- 2) Кон'юнкція.
- 3) Імплікація.
- 4) Еквівалентність.

19) Укажіть тип умовиводу, за яким рух думки відбувається від загального до окремого (конкретного):

- 1) Індукція.
- 2) Традукція.
- 3) Дедукція.
- 4) Імплікація.

20) Укажіть різновид логічної некоректності запитання, якщо воно містить поняття, які невідомі співрозмовникові:

- 1) Запитання синтаксично некоректне.
- 2) Запитання має внутрішню суперечність.
- 3) Запитання семантично некоректне.
- 4) Запитання містить хибну передумову.
- 5) Запитання має тавтологію.
- 6) Однополюсне (дзеркальне) запитання.

Рекомендована література до розділу 1

Гнатюк Я. С. Лекції з історії логіки. Івано-Франківськ, 2009.

Данільян О. Г. Логіка : підручник. Київ, 2022.

Додонова Р. О. Філософія. Логіка. Філософія освіти. Кредитно-модульний курс : навчальний посібник. Київ, 2019.

Жоль К. К. Вступ до сучасної логіки : навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ, 2002.

Карамішева Н. В., Бовтач С. В. Збірник логічних задач і завдань. Львів, 1997.

Конверський А. Є. Логіка : підручник. Київ, 2017.

Конверський А. Є. Традиційна логіка : підручник. Київ, 2020.

Конспект лекцій з дисципліни «Логіка» для студентів усіх спеціальностей / Упоряд. Г. Г. Старікова. Харків, 2020.

Логіка в запитаннях та відповідях : навчальний посібник / Войтенко Д. О., Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. Харків, 2019.

Партико З. В. Логіка (теоретичні основи та прикладне застосування в мас-медіа) : підручник. Київ, 2021.

Партико З. В. Логіка : підручник. Львів, 2023.

Ряшко В. І. Логіка : навчальний посібник. Київ, 2019.

Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту : навчальний посібник. Черкаси, 2011.

Тофтул М. Г. Логіка : підручник. Київ, 2011.

Хоменко І. В. Логіка. Теорія та практика : навчальний посібник. Київ, 2019.

Шепетяк О. М. Логіка : підручник. Київ, 2015.

Яворський А. Ю. Лінгвістичні та логічні засади редагування: збірник завдань та вправ : навчальний посібник. Луцьк, 2022.

РОЗДІЛ 2

ЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТВОРЕННЯ ТА РЕДАГУВАННЯ ТЕКСТУ

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Логічні помилки

I. Теоретична частина:

1. Помилка як феномен у різних галузях науки.

Помилка в найзагальнішому розумінні – це відхилення від правильних дій, вчинків, думок, зумовлене незнанням норми.

Із метою комплексного вивчення феномена помилки на межі різних наук виникла окрема галузь – *помилкологія*, або *помилкознавство*. Деякі дослідники на позначення цієї науки використовують термін *ляпсологія*, однак він не зовсім точний: слово *ляпсус*, яке походить від латинського *lapsus*, означає *обмовка*, тобто *ляпсологія* – це наука не про власне помилки, а про обмовки.

У межах *семіотики* було запропоновано створити *семіотичну дефектологію*, яка б вивчала різні види помилок на всіх фазах акту спілкування.

У психолінгвістиці існує галузь *ортологія* – напрям, який вивчає психолінгвістичні чинники, які забезпечують правильність вислову.

У мовознавстві прийнято вживати термін *мовна девіатологія* – це галузь науки, яка займається відхиленнями від мовних норм та законів комунікації. Теоретичні засади девіатології в українській науці розробив львівський учений Флорій Бацевич. Також деякі дослідники вживають ще такий термін: *лінгвістика помилок*. Його запропонували німецькі вчені у 80-х роках минулого століття. Це поняття також є напрямком дослідження лінгвістичної девіатології.

Мовна девіація (мовне відхилення) – це помилка в спілкуванні, причиною якої є недостатня мовна компетенція учасників.

Мовна компетенція – це сукупність лінгвістичних знань людини, які дають можливість будувати й аналізувати речення, користуватися системою мови з метою спілкування.

Мовні помилки стали предметом спеціального мовознавчого аналізу порівняно недавно – у кінці XIX століття. На важливість вивчення помилок вказували такі дослідники, як Ян Бодуен де Куртене, Лев Щерба, Вільгельм Вундт. Загалом у мовознавстві склалося кілька теорій помилок – так звані французька, женецька, скандинавська і німецька наукові школи.

У першій половині XX століття протиставлялися два теоретичні погляди французької та женецької шкіл.

Французька і женецька школи дотримувалися теорії, згідно з якою правильною називають таку мову, якої вимагає суспільство, а мовними помилками вважали відхилення від цієї норми.

Скандинавська школа дотримувалася функційної теорії, згідно з якою коректність або некоректність мовних явищ залежить від того, чи здатні вони виконати певну комунікативну функцію. Тобто, коректне – це те, що найлегше і

найшвидше розуміє слухач і що легко висловлює мовець. Те, що легко дає знайти порозуміння.

Усі три згадані школи послуговуються терміном *відхилення*.

Німецькі дослідники заперечують проти того, щоб використовувати слово *відхилення* як центральний термін науки про помилки. Науковці вважають поняття *відхилення* занадто широким, тобто загальним. Адже *відхиленнями* можна назвати і неправильну мовну поведінку, і порушення лінгвокультурних правил. Німецька школа орієнтована була на лінгводидактику, тому вважала: щоб перевірити, чи правильне будь-яке висловлення учня, треба зіставити кожну його фразу з відповідною фразою носія цієї мови. Тобто вважали, що досконало навчити німецької мови може тільки її носій.

З українських учених помилки в теоретичному аспекті досліджували Анатолій Капелюшний, Флорій Бацевич, Тетяна Бондаренко, Тетяна Радзієвська, Олена Селіванова та інші науковці.

Зокрема, Флорій Бацевич вважає, що мовні девіації треба вивчати і класифікувати на комунікативних засадах. Учений вивчає процеси народження мовлення, мислеоформлення, механізми взаємодії адресант – текст – адресат, тобто як народжується думка, як думка оформлюється словами, передачі тексту адресантом адресату. Відхилення, стверджує він, виникають найчастіше на тому етапі, коли мовець словесно оформлює свій комунікативний задум. Інші девіації можуть виникнути тоді, коли в процес спілкування включаються інші учасники (тут свою роль можуть відіграти різні негативні афекти – настрій, дискомфорт, гнів тощо).

Цікаві погляди на природу помилки сформовано в галузі психології. Наприклад, Джеймс Різон у своєму фундаментальному *Людська помилка* (Париж, 1993) *помилкою* назває будь-яку ситуацію, за якої мовлення не досягає бажаної мети. Учений створив *модель помилкової діяльності*, яка включає три типи помилок: 1) невдачі (обмовки); 2) помилки, пов'язані з правилами; 3) помилки, пов'язані з декларативними знаннями.

Психологи довели, що кожна помилка виникає не випадково, а зумовлюється специфікою людського мислення. Корені помилок криються у нашій підсвідомості. Серед праць цього типу виділяється дослідження Зигмунда Фрейда *Психопатологія повсякденного життя*. У ній вчений ще 1901 року виділив три групи помилкових дій. До першої групи належать помилки у вимові, читанні, під час слухового сприймання і на письмі. Друга група – це помилкове забування імен, географічних назв тощо. Третя група помилок – це втрата предметів, їх захоування (тобто, коли людина поклала якусь річ і не пам'ятає де) тощо.

Фрейд стверджував, що наші помилки, особливо обмовки, виражають імпульси і наміри, приховані в нашій підсвідомості. Завдяки обмовкам людина нехотячи видає власні таємниці, часто навіть особистого характеру. Такі помилки – це *парапраксиси*. До них можна віднести також усякі непристойні слова, які мимовільно злітають з вуст, коли людина захоплена чимось.

Феномен помилки таж було розглянуто і з філософського погляду. *Помилка* та *істина* у філософії – це те, що вплинуло на появу філософії як науки. З'явилися люди, які говорили про свою істину. У них почали з'являтися послідовники. Разом вони почали утворювати протилежні напрями у філософії. Пізніше в цих людей почали з'являтися опоненти, які вважали свою істину єдиною і правильною. У результаті цього люди почали помилятися. Отже, *помилка* та *істина* – це два нерозривні поняття, які не існують один без одного. На них, по-суті, побудовано історію.

Філософія розмежовує власне помилки і моральні помилки.

Власне помилка – це обман одного з чуттів (наприклад, зору або слуху). Натомість *моральні помилки* – це відхилення від етичної норми, від правила, коли людина чинить не так, як від неї чекають.

Філософи вважали, що власне помилка – це цілком природний стан людини, і лише заняття філософією дозволяє пізнати істину.

2. Поняття логічної помилки.

Алогізм – нелогічність у міркуваннях, викликана порушенням законів логічного мислення. Унаслідок цього мислення набуває негативних рис: двозначності, суперечливості, бездоказовості, що унеможлиблює пізнання істини.

Логічні помилки – це порушення законів логіки, правил співвідношення понять та принципів аргументування.

Логічні помилки можуть бути ненавмисними і навмисними.

Ненавмисні логічні помилки виникають, наприклад, тоді, коли автор не розуміє суті понять і співвідношення між ними. Таку помилку маємо в реченні: *На зустріч зі студентами запрошено письменників і поетів*. Тут не враховано, що поняття *письменник* – ширше і воно включає в себе поняття *поет*.

Навмисні логічні помилки маємо тоді, коли мовець свідомо сплутує поняття, використовує помилкові аргументи або робить неточні висновки. Зазвичай це роблять для того, щоб дискредитувати когось або, навпаки, виправдати (або, наприклад, хтось за допомогою софізмів перевіряє, чи вмє інша людина мислити).

Як правило, тому, хто вдосконалює свої чи чужі тексти, доводиться мати справу з ненавмисними логічними помилками.

Робота з логічними помилками має такі особливості:

1. Помилки можуть бути розподілені в різних частинах тексту.
2. Виявлення логічних зв'язків і загалом логічні помилки не піддаються автоматизму. Треба уважно читати текст, запам'ятовувати всю інформацію, стежити, щоб усі поняття були коректно вживані, звертати увагу на кожне судження, кожну тезу, щоб вона була аргументованою, і загалом критично оцінювати інформацію.

3. Логічні помилки на мовному рівні.

ОК *Логічні засади професійної комунікації* тісно пов'язаний із навчальними дисциплінами власне мовної підготовки. Річ у тім, що логічні помилки часто виявляються саме на мовному рівні. Про це, наприклад, писав Аркадій Мільчин у праці «Методика редагування тексту». Проаналізуймо таке речення: *На прибирання шкільного майданчика учні прийшли з класним керівником і лопатами.* Тут є логічна помилка, бо поряд поставлено зовсім несумісні поняття – *класний керівник* і *лопати*. Ця помилка виявляється через неправильне утворення ряду однорідних членів речення, тобто вона нерозривно пов'язана з мовною помилкою на *синтаксичному рівні*.

Логічну помилку часто допускають на рівні лексики. Наприклад, у словосполученні *більша половина* порушення логіки в тому, що половина не може бути більшою або меншою; половина – це якраз 50 %. Тут сплутано поняття *половина* і *частина*.

До логічних помилок на рівні лексики можна віднести *плеоназми* – словосполучення з надлишковою інформацією. Наприклад, часом помилково використовують словосполучення *моя автобіографія* (прикросток *авто-* означає *сам*, отже, порушення логіки полягає в дублюванні понять *сам*, *моя*).

Логічну помилку можна вбачати і в сплутуванні *паронімів* – слів, які мають схоже, але не тотожне звучання, проте зовсім різне значення. Пароніми з погляду логіки – це зовсім різні поняття. Наприклад, *комплімент* – це приємні слова комусь, *комплемент* – це додаток до чогось. Тому каву *п'ють* з *комплементом* (наприклад, із вершками), а не з *компліментом*, а *компліменти*, а не *комплементи*, ми кажемо людям.

Яскравий приклад порушення логіки на морфологічному рівні маємо в реченні *Я вибачаюся*. Словоформа *вибачаюся* означає *вибачаю себе*, що є алогічним, тоді як людина має просити пробачення в інших. Замість зворотного дієслова треба вжити інші дієслівні форми: *вибачте мені, пробачте, перепрошую* тощо.

Поява логічної помилки може бути наслідком неадекватного пунктуаційного оформлення речення. Наприклад: *Рак головного мозку викликають не мобільні телефони – вчені зі США.* У цьому випадку тире можуть сприйняти як розділовий знак, що стоїть на місці пропущеного протиставного сполучника *а*. Тобто це речення можна зрозуміти помилково: *Рак головного мозку викликають не мобільні телефони, а вчені зі США.* Натомість фрагмент *вчені зі США* є вставленим і вказує на джерело повідомлення. Перед ним варто ставити не просто тире, а кому й тире.

Логічні помилки можуть виникати через пропуск тих слів чи фрагментів у тексті, які дуже потрібні для точного вживання думки. Такі помилки називають *мовленневою недостатністю*. Це пов'язано з неповнотою інформації, через що людина не може цілком зорієнтуватися, наприклад, у певній події.

Мовленнева недостатність часто виникає в усному мовленні, коли мовець поспішає і не стежить за правильністю висловлювання. Наприклад: *На виставці ми бачили картини молодшого віку* (треба було сказати: *картини*

дітей молодшого віку). Пропуск слова не просто спотворює зміст повідомлення, а навіть робить його безглуздим.

Часто такі помилки бачимо в оголошеннях. Такі аномалиї породжують абсурдність або комізм. Ось приклад з оголошення біля рентген-кабінету в лікарні: *Зважаючи на холод у приміщеннях, робимо тільки важкі переломи*. Очевидно ж, треба було написати: *робимо тільки рентгенівські знімки важких переломів*.

Часто такі випадки трапляються тоді, коли людина поспішає і пропускає важливі фрагменти повідомлення. Наприклад, фермер в інтерв'ю журналістові каже: *Треба збільшити корів у стаді*. Насправді ішлося про збільшення кількості корів у стаді.

Як бачимо, логічні помилки можуть виникати на будь-якому рівні мовної системи. Тому логічний аспект оцінювання і вдосконалення тексту часто тісно пов'язаний із лінгвістичним.

Загалом будь-який тест повинен бути не просто грамотним, але й логічним, тобто чітким, послідовним, несуперечливим і доказовим. Отже, учителі-словесники повинні знати норми логічного мислення, закони і правила логіки.

Зрештою, знання логіки постійно потрібне кожній людині. У випадку слухача, читача воно дозволить критично сприймати інформацію, оцінювати її через розум, а не через емоції. Якщо в тексті порушено принципи правильного мислення, підтасовано факти або з фактів зроблено хибні висновки, то така інформація неправдива.

Окрім того, без правил логічного мислення не можна скласти жодного тексту. Стаття, конспект, план, звіт, виступ – усе потребує логічного, послідовного, аргументованого викладу, без суперечностей, відволікання на другорядні теми тощо.

4. Типові логічні помилки.

Логічні помилки можна класифікувати за кількома критеріями.

Перший тип – логічні помилки внаслідок порушення закону тотожності:

1) *зсув плану розповіді з однієї сфери в іншу* (наприклад, коли розмову різко переносять із політичної сфери в побутову або коли людина раптом зовсім кардинально змінює тему розповіді);

2) *підміна тези*, що можуть здійснювати свідомо і несвідомо. У цьому випадку замість проголошеної тези обґрунтовують інше положення. Типовий приклад підміни тези – *популізм*, коли замість суттєвих, серйозних речей говорять про другорядні, але такі, які тішать слухача.

Другий тип – логічні помилки внаслідок порушення закону суперечності (протиріччя).

Віталій Свинцов розрізняє *контактні й віддалені, виразні й імпліцитні суперечності*.

Контактні суперечності можна спостерегти, наприклад, в одному реченні чи в одному абзаці, а дистантні виявляють у різних абзацах чи на різних сторінках тексту.

Виразна суперечність помітна відразу, бо це груба логічна помилка. Імплицитна суперечність прихована; щоб її побачити, треба уважно читати весь текст.

Третій тип – логічні помилки *внаслідок порушення закону достатньої підстави*. Цей закон вимагає коректно і переконливо аргументувати кожну тезу.

1) *Помилки у відсутності аргументації до поданої тези*. Кожна теза повинна бути добре аргументованою і перевіреною на достовірність. Щоб перевірити достовірність факту, наприклад, існує правило перевірки інформації з двох джерел, а краще – з трьох. Кожна людина будь-якої професії повинна критично сприймати інформацію і перевіряти її за кількома джерелами, а не сліпо вірити одному джерелу.

2) *Псевдоаргументація в доведенні тези*. Наприклад, коли, аргументуючи думку, покликаються на чийсь сумнівний авторитет, або коли стверджують, що теза правильна, бо так вважає більшість.

3) *Наведення аргументів, які не підтверджують, а, по суті, спростовують тезу*. Наприклад: *Акція актуальна, хоча вже й трішки запізніла*.

4) *Помилкова дилема (фальшива дилема)* – ситуація, коли два альтернативних твердження вважаються єдино можливими, а насправді варіантів більше.

5) *Помилка вибіркових доказів* – коли людина наводить лише окремі випадки чи дані, які, як здається, підтверджують певну позицію, але ігнорує більшість інших випадків або даних, які можуть суперечити цій позиції.

Четвертий тип – логічні помилки у використанні понять.

1) *Поєднання зовсім різних за змістом понять як однорідних: Місячне затемнення найбільше впливає на особисте життя, сферу кохання, дітей. Особисте життя і сфера кохання – це суміжні поняття, але діти – це поняття, яке не є однорідним до перших двох*.

2) *Вживання різних за обсягом понять як однорідних: У Луцькому зоопарку з'явилися різні види тварин та птахів. Тварини – це ширше поняття, воно включає в себе вужче поняття – птахи*.

3) *Поєднання логічно несумісних понять: убивчо щедрий, страшено красивий, дзвінка тиша, гарячий мороз, живий труп тощо*. Щоправда, є такі поєднання, які закріпилися як терміни і позначають нові поняття, що з'явилися у зв'язку з розвитком науки, техніки та виробництва або відображають традиції: *сухе вино, порошкове молоко, скляна сковорідка, Старий Новий рік тощо*.

4) *Сплутування понять, які виражені словами іншомовного походження: Наприклад: В Австралії новий температурний антирекорд: позначки термометрів сягнули 49 градусів. Антирекорд – це найнижчий показник*.

Правильно: *В Австралії новий температурний рекорд: позначки термометрів сягнули 49 градусів.*

5) *Сплутування омонімів та паронімів* також є ознакою нелогічності і негативно впливає на інформативність та зрозумілість тексту: *Деякі образи неможливо забути, скільки б ти не намагався.* Тут не зрозуміло, яке зі слів мається на увазі: *образ* чи *образа*, тому сприйняти текст так, як хотів би цього автор, складно. Варто у таких випадках ставити наголос для уникнення двозначності.

6) *Порівняння замість визначення* – ця помилка трапляється тоді, коли мовець, не знаючи точного визначення, намагається приблизно пояснити поняття через порівняння з чимось, чого також точно не знає. Наприклад, визначення: *Кава – це щось типу як наркотик.*

7) *Етимологічна хиба* – логічна помилка, яку допускають люди, коли виводять теперішнє значення певного слова з його етимології.

Наприклад, із погляду етимології слово *ветеран* має значення *старий*. Тепер же це слово вживаємо в іншому значенні, зокрема називаємо ветеранами учасників бойових дій. А серед них багато молодих людей.

8) *Логічна тавтологія* – це помилка, коли без потреби використовують кілька понять із тим самим значенням, тобто відсутня нова інформація. Наприклад: *Автор краде чужі ідеї, тому він плагіатор.*

9) *Сполучення двох близьких понять, одне з яких логічно зайве.* Такі сполучення понять із погляду мовознавства називають *плеоназмами*. Наприклад: *В учасниці виступили сльози на очах через хвилювання.*

П'ятий тип – логічні помилки в організації суджень і умовиводів.

1) *Помилка некоректного узагальнення в судженні:* *Кожному часто доводиться бувати пасажиром Львівської залізниці.* Зовсім не кожен українець їздить Львівською залізницею. Такі помилки роблять часто у судженнях, коли щось узагальнюють.

2) *Помилка в поясненні причини якогось явища.* Наприклад: *Учнів у школах стало менше, тому що дефіциту педагогів в області немає.* Зовсім не зрозуміло, який стосунок кількість педагогів має до скорочення кількості дітей. А тут скорочення школярів пояснено достатньою кількістю педагогів.

3) *Порушення причинно-наслідкового зв'язку.* Наприклад, керівник великого фермерського господарства намагався довести, що його підприємство не забруднює довкілля. Він написав у статті: *Усі наші нечистоти виводяться на поля, а не в річку. Так що нашої вини в забрудненні немає.* Насправді виведення нечистот у поле – це теж забруднення природи.

4) *Помилка в поясненні умови і наслідку.* Проаналізуймо речення: *Якщо деякі люди отруюються грибами, то в ліс ходити зовсім не варто.* Можна подумати, що до лісу ми ходимо тільки для того, щоб збирати, а потім їсти гриби. Насправді треба говорити не про те. Якщо люди отруюються грибами, то їм просто не треба збирати гриби або варто спочатку добре навчитися розрізняти гриби їстівні й отруйні.

5) Вживання протиставного сполучника там, де ніякого протиставлення немає: У країні криза, але важко зараз відновити роботу колись великих підприємств. Замість але треба поставити і.

б) Неправильне вживання парних сполучників, як-от: не стільки..., скільки (треба: не так..., як); чим..., тим (треба: що..., то).

Наприклад, помилку представлено в реченні: Страшні не стільки протести, скільки провокації. Правильно: Не так страшні протести, як провокації. Парний сполучник на зразок стільки..., скільки передбачає якусь кількість: Стільки я купив продуктів, скільки ти дав грошей.

Інша помилка: Чим далі знаходишся, тим більше хочеться додому. Правильно: Що далі знаходишся, то більше хочеться додому. Парний сполучник чим..., тим передбачає знаряддя / інструмент, як-от: Чим закопав трубу, тим відкопуй.

7) Помилкове вживання дієслівних зв'язок у судженні: становить собою замість є (або просто становить, або являє собою). Наприклад: Реформа становить собою частину державного процесу. Правильно: Реформа є частиною державного процесу. / Реформа становить частину державного процесу. Отже, унаслідок схрещення цих двох зв'язок становити і являти собою з'явилася помилкова форма становити собою.

8) Використання суджень із неоднозначною граматичною структурою: Пам'ятник визволителям міста Синельникова від німецько-фашистських загарбників. У реченні відсутній присудок, тому не зрозуміло, про що повідомляє автор повідомлення.

9) Випадки так званих подвійних зв'язків у судженнях, коли одне слово можна співвіднести з двома іншими: Під час лікування Наталя та Сергій стикалися з багатьма травмованими, знедоленими, покинутими людьми. Дивлячись на них, вони відчували, що Бог хоче, щоб вони втішали тих, хто має проблеми зі здоров'ям. У цьому випадку нагромадження займенників ускладнює сприймання матеріалу, адже читач може не зразу зрозуміти, хто на кого дивився: Наталя та Сергій на людей чи люди на них, хто що відчув тощо.

10) Використання суджень, організованих за зразком пасивних конструкцій. Українська мова надає перевагу таким реченням, де особа, яка виконує дію, є підметом: Чоловік буде дім. Такі речення прийнято називати активними конструкціями.

Пасивна конструкція – це таке речення, де підметом виступає не дійова особа, а предмет: Дім будується чоловіком. Пасивних конструкцій в українській мові варто уникати. Наприклад, помилковим є таке речення: Твори пишуться студентами. Норма: студенти пишуть твори.

Окремо поза вказаними п'ятьма типами існує ще багато одиничних помилок, які не підлягають класифікації. Серед них, наприклад, – хибна думка нірвани (помилка ідеального рішення) – ситуація, коли помилково порівнюють щось реальне чи реалізоване з нездійсненим ідеалом і на цій основі ухвалюють рішення, що до того ідеалу треба рухатися.

Помилкою ідеального рішення можуть бути такі приклади: очікування від учителів, що вони зроблять з усіх учнів відмінників; чи очікування від викладачів, що всі викладачі будуть максимально об'єктивно оцінювати студентів; чи наївне очікування від усіх журналістів правди й об'єктивності. Тобто щось реальне порівнюють з його нереальною перспективою.

Отже, логічні помилки в тексті – це явище, на яке мають звертати увагу і автор, і той, хто критично оцінює або вдосконалює текст. Такі помилки ускладнюють сприймання та спотворюють зміст текстів; такі тексти не виконують своїх комунікативних функцій. З іншого боку, інколи логічні помилки стають інструментом створення стилістичних ефектів і допомагають привернути увагу читача. Варто зауважити, що порушення логіки можуть використовувати і з метою маніпулювання свідомістю, дезінформування.

Виявлення й усунення логічних помилок – це одне з основних завдань того, хто критично оцінює і вдосконалює текст. Власне, це важлива професійна характеристика вчителя-словесника.

5. Основні причини виникнення логічних помилок. Шляхи уникнення логічних помилок.

Логічні помилки спричинені цілим комплексом чинників, основні з яких такі:

- 1) брак теоретичних знань із різних галузей;
- 2) недостатній життєвий і практичний досвід;
- 3) низький рівень мовної культури, бідний словниковий запас;
- 2) неуважність, невміння зосередитися, тримати розмову в межах однієї теми;
- 3) нездатність критично сприймати повідомлення;
- 4) нестійкий або негативний емоційний стан людини, яка творить чи оприлюднює текст. Наприклад, коли людина відчуває страх чи злість, то імовірність виникнення логічної помилки значно вища.

Щоб уникнути логічних помилок, варто працювати над собою.

1) Повсякденна життєва практика, здоровий глузд, інтуїція в багатьох випадках допомагають уникнути логічних помилок, проте аж ніяк не гарантують позбавлення від них. Що більший життєвий досвід людини, то більше можливостей вона має для розвитку правильного мислення.

2) Здатність помічати логічні помилки залежить від того, наскільки уважно і критично сприймаємо повідомлення. У цьому випадку легше сконцентруватися і виявити помилку тоді, коли зміст повідомлення відповідає вашим інтересам.

3) Розширення світогляду, поглиблення фактичних знань, знайомство з різними науками і сферами діяльності, безсумнівно, сприяють розвитку мислення. Добре освічена, розвинена людина швидше помітить логічну помилку в міркуванні навіть тоді, коли ця помилка не стосується безпосередньо її фаху чи її звичайних, повсякденних справ.

II. Практична частина:

1. Проаналізуйте подані словосполучення. Ураховавши зміст понять, знайдіть плеоназми і зредагуйте їх.

Ароматні парфуми; вечірній захід сонця; героїчний подвиг; інтерактивна взаємодія; досвідчений експерт; долоні рук; експонат виставки; справжня сенсація; революційний переворот; молодіжний стиль; головна суть; транспортні перевезення; міміка обличчя; моя біографія; преїскурант цін; вільна вакансія; дублювати двічі; ліквідація існування фірми; навчальна аудиторія; перспектива на майбутнє; вдалий дебют; урочиста інавгурація; незвичний феномен; власноручний підпис; сервісні заклади сфери обслуговування; сучасна мода; меморіальний пам'ятник; центральний проспект; реальний факт; смс-повідомлення; абсурдна нісенітниця; якісна підробка; повчальна нотація; окремі епізодичні явища; надійний резерв; найвищий рекорд; примусова депортація; необізнаний дилетант; місцевий мешканець; очікуваний результат; дискредитація авторитету; народний депутат; безплатні подарунки; розкішні аксесуари; люб'язний комплімент; пам'ятна дата; фінальний кінець.

2. Визначте, чи правильно й доречно використано виділені поняття.

1) *Хочете зберегти фігуру? Їжте щоразу, як відчуєте легкий голод.*

2) *Кінець осені 2007-го характеризується суттєвим перенасиченням ринку ідей.*

3) *Педагогічна гра являється основним засобом відтворення реальних ситуацій взаємодії учителя та учня в навчально-виховному процесі.*

4) *Учитель чітко висловлював нові англійські слова.*

5) *Зміст роботи методичних об'єднань повинен носити переважно навчально-методичний характер.*

6) *Коли організм заполонили грип або ангіна, на допомогу приходять «Грипекс» та «Арбізол».*

7) *У випадку конфліктної ситуації проаналізуйте ваші взаємні відносини з партнером.*

8) *Погода супроводжувала гарний відпочинок.*

3. Знайдіть випадки мовленнєвої недостатності. Поміркуйте, як усунути виявлені недоречності.

1) *Нове житло видається тільки в аварійних будинках.*

2) *Фермери суттєво збільшили корів у стаді.*

3) *Директора школи преміювали і повісили на дошку пошани.*

4) *Батькам першого класу при собі треба мати документи для вступу в школу. Класним керівникам забезпечити явку своїх батьків.*

5) *Хворі, які не зверталися до стоматолога протягом трьох років, вкладаються в архів.*

6) *Для поліпшення виробничих показників необхідно об'єднати всіх працівників, які займаються питаннями економіки.*

7) *Зараз часто чути заклики не допускати на сторінки преси і телебачення висловлювання, здатні розпалити міжнаціональну ворожнечу.*

8) Він допомагав батькам на фермі, хоча йшов лише одинадцятий рік.

9) Уродженець Луцька вирізав чотирьох людей і переміг у конкурсі.

10) За проїзд на даху трамвая водій притягується до кримінальної відповідальності.

11) У санаторії-профілакторії відкривається сезон для захворювань нервової системи.

12) З огляду на ремонт будинку терміново продаємо козу з двигуном «Вітерець».

13) Призери конкурсу краси серед собак, терміново з'являться для нагородження. Власники без намордників нагороджуватися не будуть.

14) Власник «Запорожця» Опанасенко опинився на вулицях міста з несправними гальмами.

15) Учні, які пройшли зварювання, можуть записатися на обробку різанням.

16) Їдальня приймає на роботу ліцеїстів торгувати квасом, морсом і офіціантками.

17) Шановні квартиронаймачі! Під час заповнення розрахункової книжки обов'язково виділяйте світло!

18) Мною виявлено корінні зуби мамонта в одного з жителів села.

19) У Вінниці на кінцевій трамвая біля вокзалу облаштовано їдальню для водіїв трамвая і тролейбуса.

20) Кам'янчани знову посіли перше місце, кубок і золоті медалі.

4. Знайдіть логічні помилки. Запропонуйте способи вдосконалення речень.

1) Жодна людина про це не знала, крім двох моїх знайомих.

2) В Англії люди цікавляться лише футболом. Посперечатися з цим видом спорту можуть хіба що регбі та теніс.

3) Цікаво, що «Ювентус» уже вп'яте у своїй історії програє фінал найпрестижнішого футбольного чемпіонату. Та це – Його Величність Футбол. І тут нічого не вдієш. Саме за це футбол люблять мільйони вболівальників.

4) Річкою, розсікаючи могутніми грудьми каламутну воду, плив старий лось. Вибравшись на степовий безлюдний берег, він обтрусився, струснув гордою головою і уважно повів великими вухами. Не вловивши підозрілих шерехів (а лосі, як відомо, підсліпуваті), неквапливо попрямував до лісосмуги.

5) Ще дуже далеко до того часу, коли метали з настільки незвично високою міцністю отримують світове застосування. Не знати, коли це станеться. Ученим та інженерам належить подолати дуже великі труднощі в розробці та застосуванні методів промислового отримання надміцних металів. Але сучасній науці і техніці властиві такі швидкі темпи розвитку, що можна бути впевненим у практичному повсякденному використанні саме таких металів уже в недалекому майбутньому.

б) Учора зі мною трапилася така сама тільки схожа ситуація.

7) Дівчина була одягнена в довге чорне пальто і червоний берет на голові – ну, геть схожа на справжню французьку мадемуазель.

8) Дослідження показало, що більша половина українців підтримують ЗНО замість вступних іспитів.

9) Уже дві жовті картки в складі «Шахтаря», але й у складі «Волині» – три.

10) Скрізь, крім туристів, немає жодної живої душі.

11) Щодня кияни виходять на вулицю. До їх послуг – автобуси, трамваї, авто, таксі. Близько двох мільйонів пасажирів перевозить щодня міський транспорт і метрополітен.

12) Порожній майдан із пляшками і залишками від уболівальників засмучує і смішить.

13) Фірма гарантує зменшення ваги на сто відсотків.

14) Торгові точки, які з українською мовою не в ладах, такі реклами та оголошення на видних місцях вивішують, що фотографуй їх та надсилай у «Перець», де такі перли друкують у рубриці «Страшне перо не в гусака».

15) Організація зацікавлена в лікарських препаратах і лікарях народної медицини.

16) Бійцям на Сході потрібна не стільки матеріальна підтримка, скільки моральна.

17) Чоловіка мучила дилема, і він не знав, що робити: піти чи не піти до коханої, а може, взагалі забути про неї.

18) Умілою рукою він незграбно розлив у склянки сік з пляшки.

19) Папірус становить собою дотепер найстаріший християнський документ римського Єгипту та світу загалом.

20) Чим далі, тим більше українцям прийдеться економити на воді. Але рішення уряд вже прийняв.

21) Медики під час розтину знайшли залишки коронавірусу в одужалій пацієнтки, це означає, що хвороба глибоко ховається.

22) Перший померлий від коронавірусу на Чернігівщині втік з лікарні, оскільки боявся медичних процедур.

23) Творчість маленької дівчинки оцінили не тільки її підписники. Серед її фанатів є і зоряні особи. Так, американська співачка Lizzo запостила у своєму Twitter ролик з дівчинкою, де написала, що коли була малою, то приблизно так виглядала в дитинстві.

24) На привокзальній площі перед міським театром стояв натовп із військових, цивільних та офіцерів.

25) Через страйк шахтарів автомобілі пропускають кожні 15 хвилин по 10 хвилин. Дітей, людей з інвалідністю та громадський транспорт пропускають поза чергою.

26) Табелі заповнюється класним керівником.

27) Раз ти тремтиш від страху, то тобі дуже моторошно.

28) Новий антирекорд за весь час пандемії: 15 млн захворілих у світі за один тиждень.

29) Призначені відповідальні за роботу з дітьми з неблагополучних сімей, в обов'язки яких входить забезпечення їхньої зайнятості.

30) Дітки, усі іграшки потрібно скласти у найпорожніше відерце.

31) Староста гуртожитку передала звернення мерові і головному санітарному лікарю, під яким підписалися всі мешканці

32) Усі ваші дані обробляються нашим інженером.

33) Завдяки тісній співпраці лікарів-акушер-гінекологів та лікарів-анестезіологів у наших стінах жінки народжують без болю та з усмішками на обличчі.

34) Працюючи тиждень, ремонт був завершений.

35) Цю пісню в Україні досі всі сприймають як шалено популярний хіт, хоч багато хто її вже й не пригадає.

36) Сьогодні у нашому закладі для діток молодших та старших груп відбулося свято Миколая у стилі «піжамної вечірки». Але без подарунків не залишилися дітлахи всіх вікових груп.

37) Відсутність спортивних майданчиків призводить до того, що дехто з підлітків псує стіни.

38) За чверть години до смерті потерпілий ще був живим.

39) Що таке загадка? Загадка – це цікава задача.

40) Кожен українець часто надає перевагу відпочинку за кордоном, а не в межах своєї країни.

III. Творчі завдання:

1. Підготуйте усне повідомлення, взявши за основу такі тези: *Логічні помилки заважають правильно мислити. Логічні помилки перетворюються на хитрощі, якщо людина, яка приймає інформацію, їх не знає.*

2. Знайдіть в інтернет-мережі кілька логічних помилок і запропонуйте шляхи їх усунення. Підготуйте презентацію.

3. Знайдіть в інтернет-мережі кілька плеоназмів (подайте їх у контексті), запропонуйте шляхи усунення. Підготуйте презентацію.

Запитання для самопідготовки і самоконтролю:

1. На перетині яких галузей науки намагалися сформувати теорію помилок? Який зміст учені вклали в поняття *семіотична дефектологія, ортологія, лясологія, помилкологія (помилкознавство), девіатологія?*

2. Як трактували поняття *помилка* у філософії, психології, мовознавстві, лінгводидактиці? Яких представників кожної галузі науки ви можете назвати? До яких висновків дійшли ці вчені?

3. Поясніть зміст понять *алогізм, логічна помилка.*

4. Чому логічні помилки часто виникають саме на мовному рівні?

5. Назвіть і проілюструйте прикладами типи логічних помилок.

6. Назвіть основні причини виникнення логічних помилок.

7. Які існують шляхи уникнення логічних помилок?

Логічні задачі:

1) На гілці сидить ворона. Що треба зробити, щоб спилити гілку, але при цьому не потурбувати ворону.

2) Олександр поклав у пляшку монету і закрив цю посудину корком. Потім він дістав монетку, не виймаючи корок і не розбиваючи пляшки. Здогадайтеся, як він це зробив.

3) Сашкові та Юркові купили по коробці цукерок. У кожній коробці лежить 12 цукерок. Сашко зі своєї коробки з'їв кілька штук, а Юрко зі своєї з'їв стільки, скільки залишилось в коробці Сашка. Відгадайте, скільки цукерок залишилося на двох у Сашка та Юрка.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2 Логічні основи побудови тексту

Теоретична частина:

1. Логічні основи побудови тексту. Типові логічні помилки у тексті.

З погляду логіки текст являє систему висловлювань, які повинні відповідати вимогам істинності і правильності. Поняття істинності характеризує думки, передусім судження, а поняття правильності – зв'язки між думками у формі міркувань.

Текст – це певна з функційно-сміслового погляду впорядкована група речень, яка являє собою завершену смислову єдність.

Типовий текст складається, як правило, з трьох частин:

- 1) вступ (тобто така частина, в якій формулюють тезу);
- 2) основна частина, де наводять аргументи, тобто доводять тезу;
- 3) підсумки, тобто така частина, де дають висновки й узагальнення.

Як бачимо, текст має структуру логічного умовиводу, адже має засновки (тобто тези й аргументи) і висновок (тобто результат аргументування). Це означає, що будь-який текст повинен підпорядковуватися логічним законам і правилам.

Правильне мислення відповідно до чотирьох законів логіки повинне мати такі основні ознаки: чіткість, послідовність, доказовість.

1) *Логічна чіткість* насамперед пов'язана з дотриманням закону тотожності. Для того, щоб текст був логічно чітким, найперше треба дотримуватися певних вимог.

Логічна чіткість тексту передбачає такі вимоги:

- а) знати відповідну сферу, про яку йде мова;
- б) вміло і точно користуватися лексикою, особливо синонімами й омонімами;
- в) використовувати найновішу термінологію, уникати синонімічних термінів;
- г) чітко визначити тезу, яку треба довести, а також обрати основні поняття;

г) у ході створення тексту не підміняти тезу й аргументи іншими.

2) *Послідовність* у тексті означає дотримання причинно-наслідкових зв'язків між усіма фрагментами (починаючи від речення і закінчуючи розділами). Це означає, що кожен наступний фрагмент повинен продовжувати попередній. Для цього між фрагментами, тобто між реченнями, розділами повинні бути логічні переходи.

3) Логічною основою *доказовості* тексту є аргументування, яке пов'язане з законом достатньої підстави.

Однією з найважливіших категорій тексту є зв'язність, яка зумовлює розвиток теми та забезпечує цілісність, інтеграцію тексту. Вона виявляється у процесі структурування тексту, поєднання його частин та елементів. Через зміст конкретних речень усвідомлюються взаємозв'язки між частинами тексту, стає зрозумілим глобальний смисл тексту, головна ідея речення чи тексту.

Отже, підсумуємо найчастотніші логічні помилки, які можуть траплятися в тексті.

Зміщення плану викладу – порушення послідовності думок, зокрема необґрунтований перехід до наступної тези або повернення до того, про що вже мовлено раніше.

Підміна тези, що може бути здійснено як свідомо, так і несвідомо. Замість тези обґрунтовують інше положення – ширше за обсягом, вужче або й таке, що немає ніякого стосунку до проголошеної тези.

Логічна суперечність, коли одні думки, факти суперечать іншим у межах одного текстового матеріалу.

Бездоказовість, яка полягає у відсутності аргументів (сила аргументів – не в їхній кількості, а в переконливості).

Неправильне встановлення причинно-наслідкових зв'язків, коли під час обґрунтування тези використовують аргументи, які не можуть бути достатньою підставою для доведення істинності цієї тези.

2. Комунікативний ефект та логічне нормування тексту.

Кожен учитель повинен виховувати в собі здатність професійно оцінювати текст із погляду логіки. Треба чітко уявляти роль логічних зв'язків у тексті, володіти прийомами та методами логічного аналізу. Педагог має виробити чуття на порушення логічної норми. Знання законів логіки, розуміння меж і співвідношення понять, усвідомлення правил побудови суджень допоможуть довести навички творення і вдосконалення, редагування тексту до автоматизму.

Комунікативний ефект – це будь-який результат масового впливу. Будь-який текст, що його оприлюднює вчитель, здатен впливати на учнів, батьків, колег тощо, тому вивчення його комунікативного ефекту – важливе завдання професійної логіки.

Людмила Солодка за предметною сферою впливу комунікативні ефекти поділила на такі види:

- 1) когнітивні ефекти (пов'язані з характеристиками мислення, обсягу знань, здатності розмірковувати);
- 2) емоційні ефекти (які викликають емоції);
- 3) ціннісні ефекти (пов'язані з характером уподобань, смаків, ставленням до себе й світу);
- 4) організаційні ефекти (пов'язані з різноманітними практичними діями людей);
- 5) тонізувальні ефекти (пов'язані з психофізіологічними характеристиками людей).

Від споживання інформації може виникати не тільки один, але й декілька ефектів одночасно.

Серед ознак тексту, які можна свідомо контролювати, Людмила Солodka називає логічну організацію.

Логічне нормування тексту – це різні операції, спрямовані на виявлення й удосконалення логічних характеристик тексту.

Особливе значення, на думку науковиці, має вибір форми організації текстового матеріалу. Цю форму мають визначати не тільки логічні норми, але й особливості тих, на кого текст розраховано. Часом те саме повідомлення має різні варіанти оформлення. Ту саму тезу можна доводити по-різному.

Науково суворий і логічно правильний текст може бути дуже складним для певної категорії читачів чи слухачів. Тоді виникає потреба зробити такий варіант цього тексту, який би менш підготовлений читач сприйняв легше. *Наприклад, старшокласникам класний керівник на виховній годині розповідає про якесь рішення уряду; він може вживати спеціальні терміни, статистичні дані тощо. А школяреві середніх класів таку інформацію сприймати важко. Тому, скажімо, 6-класникам учитель зачитає не сам текст урядового рішення, а запропонує коментар до нього, пояснить офіційний текст.*

Отже, будь-який текст, який готують для оприлюднення, має ще й бути доступний, зрозумілий аудиторії, яка буде його сприймати.

Людмила Солodka зауважує також, що варіативність логічної організації тексту не безмежна. Вона діє в межах нормативних оцінок інформації. Із цього погляду досить суттєвим аспектом логічного нормування тексту має бути боротьба з логічними помилками.

Комунікативний ефект будь-якого тексту формують різні чинники, але не всі може контролювати вчитель. Важливе значення мають, наприклад, статус і надійність джерела інформації, умови її отримання, нахили й інтереси учнів тощо. Учитель-словесник передусім контролює мовне оформлення, логічність і доказовість тексту.

3. Методи реалізації логічного аналізу тексту.

Логічний аналіз тексту – це логічна процедура, у результаті якої реципієнт отримує максимально повне уявлення про явище, його значення, походження, еволюцію, сучасний стан і перспективи розвитку. Іншими

словами, логічний аналіз тексту – це навички знаходити в тексті його основні смисли, вміння відновлювати логіку тексту і логіку мислення автора.

Логічні прийоми в цій процедурі – *індукція* і *дедукція*, які тісно пов'язані. Наприклад, уявімо, що нам треба зробити загальні висновки про *якісний склад учительського колективу*, про рівень професійних та людських якостей педагогічних працівників. Звичайно, для цього треба спершу вивчити ці ознаки за кожним конкретним учителем, за предметними кафедрами, а лише тоді можна зробити узагальнення про весь колектив.

Аналіз можна здійснювати також за допомогою порівняльного методу. *Порівняльний метод* – це логічна дія, спрямована на виявлення відмінностей між досліджуваними предметами (фактами, явищами). У логіці порівняння – один з основних прийомів. Порівняння починають із того, що відрізняють один предмет (факт, явище) від іншого.

Порівняння забезпечить адекватні результати дослідження за дотримання таких умов:

- а) порівнювати можна лише ті поняття і факти, які пов'язані між собою;
- б) порівнювати треба за суттєвими ознаками.

Учителі-словесники часто вдаються до порівняння, щоб розкрити зміст одних фактів через інші. Наприклад, порівнюють творчість одного письменника зі спадком іншого або один твір певного автора з іншим його текстом тощо. Це надає розповіді потрібної контрастності й виразності, підсилює її результативність.

Ще один ефективний логічний прийом – коментар. *Коментар* – це пояснення чи точне, лаконічне тлумачення, уточнення чи конкретизація певного факту. До коментарів удаються, коли потрібно поглиблено й прискіпливо проаналізувати факти. Коментарем може бути одне вдало вставлене слово, окремі речення, навіть абзаци.

Аналіз тексту здійснюють також методами «логічного ланцюжка» або «хронологічно-послідовного ланцюжка».

Логічний ланцюжок – це послідовність суджень і висновків, що передбачає рух думки від вихідних фактів до результату судження, тобто до завершального висновку.

Логічний ланцюжок на рівні змісту відображає те, як автор формує і розгортає тему тексту. На формальному рівні логічний ланцюжок реалізують за допомогою специфічних засобів, які вказують на смислові зв'язки між фрагментами тексту (реченнями, абзацами). Цими засобами можуть бути сполучники, вставні слова, займенники замість ужитих у попередньому реченні іменників та ін.

Побачимо логічний ланцюжок на прикладі такого тексту:

Людина здатна творити чудеса. Вона може все, коли в неї вірять. Наприклад, ми здолаємо навіть страх, якщо розуміємо, що це допоможе врятувати когось. Отже, вірмо в наших близьких людей і підтримуємо їх своєю вірою.

Тут у першому реченні автор використовує іменник *людина*, у другому реченні вводить замість нього займенник *вона*. Щоб навести як приклад до другого речення якийсь факт, ми на початку третього речення вживаємо слово *наприклад*. Щоб прив'язати висновок до всього попереднього тексту, на початку висновку вживаємо вставне слово *отже* і т. д. Так на рівні змісту і за допомогою формальних засобів (слів) будують текст як одне синтаксичне ціле.

Один із різновидів *логічного ланцюжка – метод пошуку істини*: людина вивчає певні події, розплутує факти і поступово підходить до потрібного висновку.

Хронологічно-послідовний ланцюжок – це констатація фактів, подій, причин їхньої появи за чітко витриманим хронологічним принципом. У цьому випадку береться до уваги час, послідовність виникнення явищ.

Приклад порушення хронологічно-послідовного ланцюжка бачимо в такому фрагменті: *1991 р. розпався Радянський Союз і було проголошено незалежність Української держави. А в 1985 р. в Союзі почався процес демократизації, який назвали Перебудовою.*

Отже, будь-який текст повинен впливати насамперед на розум, свідомість, тому таке велике значення має логічна організація тексту.

4. Логічний аналіз тексту та його завдання.

Той, хто працює з текстами, виконує інтелектуальну роботу. Вона може бути успішною лише за умови, що ця людина дотримується законів і правил логіки. Для того, щоб якісно зробити логічний аналіз тексту, Людмила Солодка пропонує виконати такі завдання:

1) осмислити логічний зв'язок між усіма поняттями і судженнями в реченні;

2) перевірити правильність виявлених логічних зв'язків.

Логічний аналіз потрібно виконувати на всіх етапах роботи з текстом. Важко оцінити текст тоді, коли логічну чіткість порушено. У цій ситуації мало сказати, що текст не логічний. Для його адекватної оцінки й редагування треба точний і обґрунтований висновок.

В основі логічного аналізу тексту – дві операції:

1) поділ тексту на частини;

2) дослідження зв'язків між частинами тексту (реченнями, абзацами), а також зв'язків між змістом тексту і позатекстовою дійсністю.

Уже під час першого прочитання тексту варто звернути увагу на те, якими засобами пов'язані між собою змістові елементи (сполучниками, розділовими знаками тощо). До прикладу, неточне використання сполучників на зразок *тому що, через те що, оскільки, хоча, однак* може свідчити про нелогічність думок автора. Загалом кожний сполучник у тексті сигналізує про наявність певних логічних зв'язків, певних логічних відношень між поняттями, судженнями.

Приклад помилки: *Учнів у школах стало менше, тому що дефіциту педагогів в області немає.* Зовсім не зрозуміло, який стосунок кількість

педагогів має до скорочення кількості дітей. А тут скорочення школярів пояснено саме достатньою кількістю педагогів (про це свідчить сполучник *тому що*).

Учитель повинен постійно виконувати логічний аналіз тексту. З іншого боку, він має аргументувати свої зауваження до тексту, а також повинен навчити школярів логічно оцінювати текст і вдосконалювати його.

5. Прийоми виявлення логічних зв'язків.

Основні прийоми, які дозволяють виявляти логічні зв'язки в тексті, – це, як справедливо зауважує Людмила Солодка, *виокремлення слів (сполучників, сполучних слів, займенникових еквівалентів іменників тощо) та / або розділових знаків, через які реалізовано логічні зв'язки*. Ці слова або знаки – своєрідні сигнали, що попереджають про певні логічні зв'язки в тексті.

Наприклад, читаючи речення, де між двома поняттями стоїть сполучник *і*, ми інтуїтивно робимо висновок, що тут поєднано рівномірні поняття. Треба уважно перевірити, чи справді це так.

Наприклад, у видавничій анотації написано: *Книжка адресована всім шанувальникам сучасної художньої літератури й учням загальноосвітніх закладів*. Сполучник *і* робить поняття рівномірними, але тоді виходить, що учні загальноосвітніх заходів до шанувальників сучасної літератури не належать. Краще було б написати так: *Книжка адресована всім шанувальникам сучасної художньої літератури, зокрема й учням загальноосвітніх закладів*.

Про характер логічних зв'язків між судженнями і поняттями сигналізують також розділові знаки. Наприклад, кома може розділяти однорідні члени речення. Двокрапка може замінювати сполучники *тому що*, *а саме*, тобто вона вказує на те, що далі або пояснено причину, або розкрито зміст першої частини речення. Тире може бути вжите як відповідник слова *отже*, тобто воно вказує на наслідок із першої частини речення.

Наприклад: *Афоризм має перевагу над романом – його завжди дочитують до кінця*. Тут автор тексту поставив тире між частинами складного речення. Але тире в цьому випадку помилкове. На місці розділового знака можна вставити сполучник *тому що*. Друга частина речення жартома пояснює, чим афоризм кращий від роману. У такому випадку без сполучника потрібна двокрапка, а не тире: *Афоризм має перевагу над романом: його завжди дочитують до кінця*.

6. Прийоми для перевірки правильності логічних зв'язків.

У тексті важливо не тільки виявити логічні зв'язки, але й перевірити їх на правильність. Для цього Людмила Солодка пропонує застосовувати ряд спеціальних прийомів.

1. *Чітке виокремлення суджень у тексті і максимальне згортання їх до простих суджень*. Це полегшує процес зіставлення суджень і пошук можливих суперечностей.

Наприклад, у посібнику подано таку вимогу: *Випускню кваліфікаційну роботу потрібно друкувати з використанням шрифту Times New Roman; комбінувати його з іншими шрифтами не бажано; в окремих моментах – заголовках, примітках – можна вдаватися до інших шрифтів.*

Якщо це речення розкласти на три окремі прості судження і їх уважно зіставити, то побачимо суперечність між двома першими судженнями (*роботу потрібно друкувати з використанням шрифту Times New Roman; комбінувати його з іншими шрифтами не бажано*) і третім (*в окремих моментах (заголовках, примітках) можна вдаватися до інших шрифтів*). Розбивши велике речення на прості судження, побачимо явну суперечність у цьому фрагменті.

2. Відновлення пропущених ланок.

Наприклад, проаналізуймо уривок із тексту про спорт:

«Динамо» перемогло «Шахтар». Рахунок свідчить про напруження в ході зустрічі – 1:0.

Автор тексту ставив за мету підкреслити, що матч був напруженим, гострим. Але, за його словами, гостроту боротьби підтверджує рахунок 1:0. Погодьмося, що такий рахунок може бути й тоді, коли гра йде в'яло, нецікаво. Тому варто було просто сказати, що гра відбувалася напружено, а вже тоді окремо подати рахунок. Можливий зредагований варіант такий:

«Динамо» перемогло «Шахтар». Рахунок напруженої гри – 1:0.

3. Зіставлення логічно пов'язаних елементів тексту.

Щоб перевірити правильність відношень між ланками тексту, треба знати, які логічні елементи співвідносяться один з одним.

А. Зіставлення суджень про предмет висловлення в різних частинах тексту.

Зіставляючи судження про предмет висловлення в різних частинах тексту, можна помітити ймовірні порушення законів тотожності і суперечності. Автор повинен був вести розмову про певний предмет і явище і не міг відволікатися на інші предмети чи явища (вимога закону тотожності). Обраний предмет думки повинен мати однакову характеристику в різних частинах тексту (вимога закону суперечності).

Наприклад, говорячи про перемогу конкретного учня в поетичному конкурсі, учитель сказав також, що учні цієї школи перемагали і в інших конкурсах та олімпіадах, до того ж дав перелік прізвищ таких учнів, роки їхнього навчання, назви тих інтелектуальних змагань. Таке відволікання на інші предмети думки в тексті не зовсім виправдане, бо відволікає увагу від основного повідомлення. Отже, не дотримано закону тотожності.

У тому самому тексті вчитель на початку вказав, що учень – старшокласник, а згодом зауважив, що школяр навчається у 8 класі (а це не старша, а середня школа). Отже, маємо суперечність із характеристикою людини за віком та рівнями середньої освіти.

Крім того, треба зауважити ще й можливі повтори там, де вони не бажані. Якщо ж повтори допущено, то треба переконатися, наскільки вони виправдані (повтор може ж свідчити про бажання підкреслити якусь ознаку явища).

Б. Зіставлення логічно однорідних членів речення з узагальнювальним словом і між собою.

Наприклад, газета надрукувала речення: *Педагоги долучилися до висадження таких дерев: липа, береза, калина.* По-перше, тут слово *калина* не співвідносне з узагальнювальним словосполученням *такі дерева* (калина – це кущ, а не дерево). По-друге, узагальнювальне словосполучення *таких дерев* має форму родового відмінка, тому й однорідні члени речення повинні мати форму родового відмінка: *Педагоги долучилися до висадження таких дерев і кущів: липи, берези, калини.*

В. Зіставлення причини й наслідку.

У тексті треба встановлювати суть логічних відношень між двома судженнями, чітко розмежовуючи причину й наслідок.

Наприклад: *Протягом весняного семестру я не пропустив жодного заняття, тому на літню практику не зміг з'явитися.* У цьому випадку між частинами речення немає відношення *причина – наслідок* (відвідування всіх занять зовсім не звільняє студента від літньої практики). Принаймні в такому варіанті зв'язку *причина – наслідок* ніяк не виявлено.

Практична частина:

1. Прочитайте і проаналізуйте текст із порушенням «логічного ланцюжка». Запропонуйте, як перебудувати цей фрагмент, щоб «логічний ланцюжок» було витримано.

Назвали храм на честь Артеміди невинадково. Артеміда була сестрою Аполлона і опікувалася всією живністю, що росте і мешкає в полях і лісах. Від неї залежало щастя в сімейному житті та народження дітей. Храм Артеміди був побудований в грецькому місті Ефесі на території нинішньої Туреччини в V столітті до нашої ери. Особливістю храму є те, що його частково вдалося зберегти – руїни храму стоять і донині.

2. Виконайте логічний аналіз наведених фрагментів. Укажіть та прокоментуйте помічені логічні помилки.

1) *Степанишин і командир корабля виходили мовчки. Тихо перемовляючись між собою, вони міркували про план виходу з оточення.*

2) *Українська мова стає все більш популярною. За період повномасштабної війни в Україні кількість охочих вивчати українську мову зросла у світі на 200 %, за даними онлайн-платформи Duolingo. А шотландці розробили унікальний орнамент на підтримку України – синьо-жовтий тартан. Мода на українськомовний контент у світі зростає, що не може тішити.*

3) *Небезпечний при зустрічі з людиною ведмідь. Він здатний наздогнати коня, одним ударом ламає хребет бика, оленя, лося. А в карпатських лісах ще багато вовків, заборона на полювання збільшила їхню популяцію.*

4) Акторка Шерон Стоун має чудову інтуїцію, але догодити їй дуже непросто.

5) Кінець року. Діти прощаються з учителями. Ну як не подарувати вчителю букет? Це робити потрібно, бо в дитини ростуть повага, культура, інтелект.

6) Пан Микола часто зустрічається зі своїми колегами й поза школою, тому він надає перевагу живому спілкуванню, а не інтернету.

7) На уроці були присутні директор, бібліотекар, а також Ганна Петрівна Іванченко та Зоя Іванівна Костюк.

8) За хороше навчання та виховання дітей батьки учнів отримали листи подяки від адміністрації школи.

9) В останні роки дуже багато зроблено для модернізації освіти, проте педагоги працюють по-старому, адже питання модернізації освіти вирішуються повільно і слабо.

10) Людський потік через наш двір перекрити навряд чи можливо. А як хочеться, щоб він був прикрасою і школи, і нашого міста.

11) Крім обладнання кабінетів, виріс дух творчості як у дітей, так і в дорослих, виріс інтерес до дослідницької роботи, участі в різних конкурсах районного і обласного рівнів.

12) Для того, щоб улаштуватися на роботу, необхідно мати такий перелік документів: копія паспорта, довідка з місця проживання, довідка про склад сім'ї, копія довідки про присвоєння індивідуального номера платника податків.

13) Синтаксис енциклопедичних статей відрізняється від інших наукових статей.

14) З новим кулінарним атласом успішно і залюбки працюватимуть всі любителі куховарити та студенти спеціальності «Харчові технології».

15) І нехай на цих кілометрах йому зустрінуться хороші люди, а попутний вітер допоможе їх подолати.

16) Невеличка зала обставлена, як стара українська хата. На диванах – кольорові килимки. На стінах маски: чоловічі – із солом'яними вусами, жіночі – з косами. У кутку – акваріум з двома великими черепахами.

17) Так чи інакше, але печінка зашлакована в усіх. Тому мало хто може похвалитись наявністю лише натуральних продуктів у раціоні.

18) У періодичних нападах турботи про своє здоров'я ми починаємо виснажувати власне тіло різноманітними катуваннями. Але навіть серед них чистка організму посідає особливе місце.

19) Для багатьох жінок в 40 років життя закінчується, втрачає свій сенс. Для пані Світлани життя в 37 лише розпочалося, коли вона привела сина до художньої школи і записалася туди сама.

20) Не так уже й багато серед спортсменів Черкащини чемпіонів і рекордсменів України. За всю історію сучасного спорту їх набереться зо два десятки, а рекордсменів – трохи більше п'яти.

21) Народився Петро в Польщі, на узбережжі Балтійського моря, і в місцевих жителів навчився поважати дерева і природу. Але його батько – родом із Поділля, тому завжди мріяв повернутися на батьківщину.

22) Лорд Метью Робінсон-Морріс зневажав лікарів. Коли захворів, пригрозив небожеві, що позбавить його спадщини, коли той викличе лікаря. Незважаючи на це, Метью прожив до глибокої старості й помер у віці 88 років.

23) Наприкінці 1940-х кіно в райцентрі показували вже зі звуком, а в селі – раз на місяць.

24) Грек помре, але кинеться на захист своєї обраниці.

25) Погано, коли в усіх кінотеатрах міста одночасно демонструють ту саму назву фільму.

3. Прочитайте текст, запропонуйте заголовок. Розбийте текст на абзаци. Проаналізуйте, чи досконалий «логічний ланцюжок». Запропонуйте, у якій послідовності потрібно переставити речення, щоб домогтися логічності викладу (послугуйтеся до цього порядковими номерами речень); за потреби вкажіть, які речення варто опустити через повторення інформації або об'єднати та ін. Опісля зредагуйте мовні та інші помилки.

(1) Нігті у житті жінки чи дівчини мають дуже видатну роль, так як саме вони, впринципі, підкреслюють неповторний та індивідуальний стиль власниці. (2) Як же хочеться мати красиві й здорові нігті, щоб рухи ручкою викликали захоплені погляди... (3) Та, на жаль, після зимових холодів і морозів та при відсутності вітамінів наші нігті знаходяться у так званому «стресовому» становищі. (4) Нігті стають крихкими, розширюються, ламаються і кришаться. (5) Як же відновити їх та підживити до весни? (6) Крихкість і ламкість нігтю може бути свідченням того, що вашому організму і всьому тілові не вистачає вітамінів. (7) Перш за все, слід звернути увагу на ваше харчування і їжу, яку ви споживаєте. (8) Причиною розширення нігтю може стати будь що. (9) До речі, вчені зауважили, що розширення нігтів може бути результатом впливу дуже гарячого, холодного або сухого середовища в якому ви постійно перебуваєте. (10) Не виключенням, навіть, є те, що ми в погоні за стройною фігурою, постійно заставляємо себе до різноманітних дієт. (11) Адже це далеко не позитивно впливає на становище нашої нігтьової пластини. (12) Також воно може утворюватися від ударів або від постійної привычки кусати їх. (13) Коли ми дотримуємося певних дієт, зникають майже всі ті продукти, які містять речовини й вітаміни, необхідні для здоров'я організму, зокрема нігтів. (14) У повсякденне меню слід щодня включати такі продукти як: кисломолочні продукти, бобові, мигдаль, інжир, фініки, фасолю, хліб, капуста, різні горіхи, а також продукти які містять вітамін А і бета-каротин – масло, печінку, яєчний жовток, ікру, моркву, гарбуз, обліпиху, солодкий і гіркий перець, різні овочі тощо. (15) Кальцій можна приймати і в таблетках, або з прийомом вітаміну D у маслі, так як в чистому вигляді кальцій засвоюється гірше. (16) Якщо ваші нігті в поганому стані, це означає, що ви не дбаєте про них як слід або,

можливо, вони можуть подавати вам дзвінки про наявність якихось захворювань. (17) А ось дірки в нігтях можуть мати симптоми псоріазу. (18) Тим не менш, дірки у нігтях такі попереджають про серйозніші проблеми зі здоров'ям. (19) Тому цей сигнал не слід ігнорувати. (20) Нігті, які здаються крихкими, можуть бути результатом поганої звички гризти нігті або різних травм від ударів чи грибкових уражень. (21) Це може свідчити про погане харчування і анемію або наслідки її. (22) Вона проявляється від нестачі в організмі заліза або ж порушення засвоєння його. (23) Також нігті можуть розширяться, якщо вони піддаються впливу хімічним речовинам, наприклад, як мийні засоби або мило, що може призвести до алергічної реакції. (24) Цинк – це якраз той вітамін, котрий відповідає за нігті, волосся та шкіру. (25) Якщо його мало в організмі, то ваші нігті стають крихкими, розширюються, ламаються і на них з'являються білі плями. (26) Якщо нігті мають блакитний відтінок – це перший дзвінок про проблеми, котрі пов'язані з дихальною і серцево-судинною системами. (27) Через порушення кровообігу при таких захворюваннях нігті не отримують достатньої кількості живлення і починають розширюватися і ламатися. (28) Пам'ятайте саме нігті першими сигналізують про майбутню проблему, задовго до появи конкретних симптомів тієї чи іншої хвороби. (29) Тому не відкладайте на потім і терміново зверніться до фахівця. (30) Їжте тільки здорову їжу і дотримуйтеся дієти. (31) Знайте, що ваші нігті розкажуть про ваше здоров'я більше, ніж ви могли б подумати. (32) Якщо ви помітили зміни якісь, деформацію, то не займайтеся краще самолікуванням, а зверніться до лікаря, щоб з'ясувати, яка причина цих змін, і чи свідчить вона про будь-які серйозні проблеми з вашим здоров'ям. (33) Він призначить коректне медикаментозне лікування і допоможе вам підібрати ваш раціон.

4. Виконайте логічний аналіз текстів. Опишіть помічені логічні помилки, аргументуючи свої думки.

Атом у ролі детектива

– Ой! Мене комар укусив. А що, якщо він малярійний?

Коли б тільки бідний комар міг це почути і розуміти, то обов'язково образився б...

Комарі-самці ніколи не кусаються і не знають смаку крові. Вони так само, як метелики, перелітають із квітки на квітку і ласують нектар.

Кусають людей і переносять збудників виснажливої малярії самиці.

Не пропускають нагоди покуштувати квіткового нектару і москити, що хмарами носяться в повітрі.

Ця пристрасть до квіткового соку стала для москитів трагічною... Помітивши, що комах приваблює мак, учені підживили його добривами, що містять радіоактивні ізотопи. Насмоктавшись нектару з квіток цього маку, москити стали «міченими», перетворилися на своєрідні «радіопередавачі», і їх легко було виявити за допомогою лічильників.

Так можна знайти і місця, де москити розмножуються, і знищити набридливих комах.

Найсильніший у світі

Очевидці розповідають про незвичайного силача, який підвішував до великого пальця правої руки 50 кг, підіймав руку метрів на два від землі і без великих зусиль виводив шматком крейди на стіні своє ім'я – Ричард Треветік.

Ця людина не була цирковим артистом. Треветік уславився тим, що винайшов один із перших паровозів.

Про силу Треветіка свідчить і такий випадок.

У нього був товариш, якого теж усі вважали силачем. Хто ж сильніший? Друзі вирішили помірятися силою. Треветік обхопив свого противника за талію, легко відірвав від землі, перевернув у повітрі догори ногами і зробив відбиток його подошвою на стіні.

Надзвичайна подія в школі

Про те, що в кабінеті побував хтось чужий, директору школи № 17 Д. Бунякіну повідомила заступниця, якій зателефонував наполоханий сторож.

– Зранку під час обходу шкільної території сторож побачив, що біля вікна директорського кабінету стоїть драбина, частина решітки вирізана, а саме вікно розчинене навстіж, – каже Дмитро Бунякін. Коли директор зайшов до кабінету, то перше, що впало йому в очі, – неймовірний розгардіяш. Такий же безлад був і в канцелярії.

– Усі шухляди та шафи повідкривані, а документи розкидані по підлозі.

На директорському столі зухвальці залишили навіть невідкриту пляшку пива та мінеральну воду.

Злочинці працювали скрупульозно – їх присутності не помітили шкільні сторожі, та й слідів після себе залишили дуже мало.

III. Творчі завдання:

1. Самостійно пошукайте в інтернет-мережі фрагмент тексту будь-якої тематики з порушенням логічного ланцюжка.

2. Підготуйте для учнів старшого шкільного віку повідомлення про те, як у тексті потрібно дотримуватися логічних зв'язків під час написання твору.

3. Підготуйте завдання ігрового формату: знайдіть картинки (з подією, відомою особистістю, предметом, процесом) і під час заняття обміняйтесь ними з сусідом по парті. Після цього кожен повинен скласти логічно зв'язаний текст, дотримуючись логічних зв'язків.

IV. Запитання для самопідготовки і самоконтролю:

1. Що таке текст із погляду логіки? Назвіть основні структурні частини тексту.

2. Чи можна вважати, що текст має структуру логічного умовиводу?

3. Назвіть основні ознаки логічно правильного мислення.

4. Прокоментуйте логічну чіткість тексту як вияв закону тотожності.

5. Що передбачає логічна послідовність у тексті?

6. Що є логічною основою доказовості тексту? Який закон логіки вимагає цієї ознаки тексту?

7. Прокоментуйте основні ймовірні логічні помилки в тексті.
8. Прокоментуйте суть комунікативної ефективності тексту. Назвіть види комунікативних ефектів.
9. Що таке логічне нормування тексту?
10. Що передбачає логічний аналіз тексту? Назвіть логічні прийоми цієї процедури.
11. Прокоментуйте поняття *хронологічний ланцюжок*, *хронологічно-послідовний ланцюжок*.
12. Назвіть завдання логічного аналізу тексту.
13. Які прийоми дозволяють виявити логічні зв'язки в тексті?
14. Прокоментуйте прийоми для перевірки коректності логічних зв'язків у тексті.

V. Логічні задачі:

1) У 12-поверховому будинку є ліфт. На першому поверсі живе всього 2 людей, від поверху до поверху кількість мешканців збільшується вдвічі. На якому поверсі в цьому будинку частіше інших натискається кнопка виклику ліфта?

2) В одному селі жив місцевий дурник, приїжджі дивувалися йому: коли йому на вибір пропонували 50-центову монету чи зім'яту 5-доларову купюру, той завжди обирав монету, хоча вона коштує вдесятеро менше за купюру. Чому він ніколи не обирав купюру?

3) Якось один купець вирішив знайти собі компаньйона. Він шукав розумного і кмітливого. А перш ніж обрати з двох претендентів, вирішив провести їм випробування. Купець привів їх до окремої кімнати (без вікон і дзеркал), в якій стояла скриня, та запропонував виконати своєрідне тестове завдання. У скрині лежало 5 капелюхів – два червоних і три чорних.

Купець озвучив своє завдання: «Щойно світло вимкнеться, кожен із вас має наважання узяти капелюх та надягнути собі на голову. А як тільки світло буде увімкнено, ви маєте здогадатися, якого саме кольору капелюх на вашій голові. Хто здогадається першим, той і буде моїм компаньйоном».

Вони так і зробили. Щойно увімкнулося світло, обидва претенденти побачили, що купець також вдягнув червоного капелюха зі скрині. У ту ж секунду про що один з претендентів здогадався?

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3

Мистецтво риторики та аргументації

I. Теоретична частина:

1. Риторика як теоретична основа ораторської майстерності.

Комусь може здаватися, що риторика – це якесь специфічне мистецтво, до якого вдаються політики, щоб уводити в оману людей і досягати певних своїх цілей. Насправді ж риторику використовуємо щодня всі. Усяка наша комунікація з іншими людьми передбачає риторику. Щоправда, вона може бути

дуже рівного рівня. Що розвиненіше суспільство, то більше в ньому цінують уміння володіти словом.

Риторика визначають як науку про ораторську майстерність.

Ораторська майстерність – це мистецтво інформувати, переконувати та мотивувати людей за допомогою виголошення промови.

Риторика – теоретична основа ораторської майстерності.

Оратор – це людина, яка виголошує промову. Оратор – це просто констатація факту, що людина виголошує промову. Водночас саме слово *оратор* зовсім не свідчить, що людина має гарні ораторські навички. Ораторська майстерність може бути в когось високою, а в когось низькою.

Мета риторики – допомогти зрозуміти, як саме оратор може найкраще переконувати, інформувати та мотивувати людей.

Промова – це голосова (не письмова) форма донесення інформації до інших людей. Промова може бути будь-якої тривалості. Навіть одне речення – це вже промова. Не обов'язково, щоб її слухали кілька людей, – може бути й один слухач. Крім того, промову можна виголошувати і наживо, і в запису.

Слово *промова* має широке значення. Промова – це не тільки пишномовне виголошення урочистого тексту з трибуни. До промови фактично ж удається і вчитель, коли веде урок, викладаючи матеріал, підтримуючи інтерес аудиторії і порядок у класі. Промова – це й доповідь на науковій конференції.

Промову зазвичай читають, бо важлива кожна фраза, кожен акцент, кожен висновок. Щоправда, коли промови виголошують на вуличних мітингах чи в політичних клубах, то там рідко використовують текст на папері, бо треба пристрасть та емоції.

Кожна промова включає в себе три елементи: *текст промови; виголошення (подача) тексту промови; подача себе (побудова авторитету оратора).*

2. Підготовка тексту промови.

Оратор має проголошувати щось важливе й нове, до того ж він повинен ґрунтовно володіти інформацією, про яку говорить. Виступ має бути цікавим, актуальним, струнким, змістовним, переконливим. Це запорука того, що оратора слухатимуть. Промова, як правило, потребує попередньої підготовки. Що ґрунтовніша підготовка, то соліднішим, вагомим, переконливішим буде виклад.

Підготовка промови передбачає кілька етапів.

Перший етап – *вибір теми промови*. Тема повинна бути конкретна, актуальна, цікава для аудиторії. Багато залежить від того, яку психологічну реакцію оратор хоче викликати в слухачів. Одна справа, якщо він хоче розважити аудиторію, інша – коли є потреба в чомусь переконувати людей. Крім того, доцільно обирати таку тему, у якій сам оратор почуває себе впевнено.

Другий етап – *складання плану промови*. Плани бувають трьох видів: простий, складний та цитатний.

Простий план являє собою, по суті, ряд простих речень.

Складний план – це своєрідне поширення простого плану шляхом розгалуження основних питань (наприклад, використання підпунктів а) б) в). Крім того, у складний план зазвичай уводять вступ та висновки.

Цитатний план подібний, як правило, до простого, але замість простих речень тут уживають цитати, які конденсують суть певного питання.

Третій етап – *процес збирання матеріалу для промови*. Матеріал для промови можна базувати на власному чи чужому досвіді. Доречно в основу брати власні думки, спостереження, емоції й ін. Чужий досвід передають книги, журнали, газети; можуть бути і випадки з життя знайомих, друзів, рідних. Власні думки набувають більшої ваги, якщо промовець використовує цитати. Вони, окрім того, допомагають влучно сформулювати думку, зробити її більш конкретною, переконливою, зрозумілою. Матеріал для промови, зокрема цитати, зручно фіксувати на окремих картках.

Четвертий етап – *запис тексту промови*.

Після попередньої роботи варто скласти картки відповідно до розвитку теми й переписати їх у вигляді звичайного тексту, додаючи коментарі, узагальнення, аргументи тощо.

Опісля текст потрібно уважно перечитати, переконатися, що всі слова вжито точно, доречно, що значення всіх слів буде зрозуміле слухачам. Варто оцінити ще й стиль викладу. Добре, щоб текст не був сухим, мав елементи художності (метафори, епітети, порівняння). На цьому етапі важливо відстежити логічність та доказовість думок і переконатися, що текст не перевантажено цитатами, прикладами, статистичними даними.

П'ятий етап – *тренування у виголошенні промови*. Тренуватися в проголошенні промови можна вдома – вголос чи про себе, бажано перед дзеркалом (так ви можете оцінити себе ніби збоку, а також розробити систему жестів, попрацювати над виразом обличчя тощо). Тренування допоможе визначити й час звучання промови (найбільш сприятливий орієнтир – приблизно 100–120 слів на хвилину).

3. Структура ораторського твору.

План, що його було створено перед остаточним компонуванням матеріалу та оформленням тексту, повинен відобразити майбутню структуру вашого виступу.

Кожен твір, так само ораторський, має три компоненти: вступ, основна частина та висновки. До кожного з них існують поради, які роблять промову ефективною.

Оратор найперше звертається до аудиторії, використовуючи при цьому так звані етикетні формули: *пані та панове, шановне товариство, достойна громадо*. Момент початку промови дуже відповідальний: який емоційний тон, рівень довіри ви задасте, таким буде весь ваш виступ. Можна, наприклад,

спершу пригадати щось зі свого життєвого чи професійного досвіду: *Трапилось зі мною таке...* Це зацікавлює, викликає віру в щирість промовця, його здатність аналізувати свій життєвий досвід і робити з нього висновки, актуальні і для інших. Можна почати з цитування чужої мудрості, наприклад, із відомого афоризму: *Недаремно кажуть, що краще з розумним загубити, ніж з нерозумним знайти*, або просто з того, що на певний момент хвилює громадськість, скажімо, зі гадки про війну або ж, навпаки, з хороших новин. Ефективно зацитувати якийсь матеріал із газети, радіо- або телевізійної передачі, кінофільму, книги. Так удасться пов'язати тему виступу з настроєм аудиторії. Людські симпатії відразу ж викликає якоюсь влучний і пристойний жарт, водночас він мусить бути інтелігентним (промовець має виявляти повагу до аудиторії).

В основній частині промови рекомендують спершу описати ситуацію, зокрема ті обставини, які будуть об'єктом уваги, опісля перейти до етапу міркування (його ще називають *хрія*). Потрібно викласти суть проблеми за допомогою системи логічних аргументів, безсумнівних фактів. Аргументацію краще розгортати поступово: кожна наступна думка повинна підсилювати попередню, а найсильніші аргументи тримати на завершення – це забезпечить стійкий інтерес слухачів.

Наприкінці промови потрібно узагальнити положення основної частини, виокремити головну думку, спровокувати аудиторію на суперечку тощо. Той чи той прийом залежить від виду промови й мети промовця. Наприклад, урок або лекцію можна закінчити логічними висновками й озвученням теми наступного заняття.

Існує три способи зв'язку між частинами тексту промови: когезія, ретроспекція, проспекція.

Когезія – це такий спосіб зв'язку між частинами тексту, коли оратор або повертається до вже мовленого, або натякає на те, що буде говорити згодом. Такий зв'язок допомагають реалізувати мовні формули *таким чином, отже, по-перше, по-друге, наступне питання, подивимося далі, очевидно, перейдемо до наступного, беручи до уваги, незважаючи на, з одного боку, з другого боку, як з'ясувалося згодом*.

Ретроспекція – це відсилання слухачів до попередніх відомостей, зокрема до давніших своїх виступів, до чужих думок чи й до загальновідомої інформації. Ретроспекцію можна реалізувати за допомогою таких слів чи словосполучень: *як ми знаємо, як ми розуміємо, як було сказано раніше, ми вже говорили про це, згадаймо, ви чули, ви бачили, відомо, минулого разу я вже говорив*.

Проспекція – це натяк на те, про що буде йти мова в наступних частинах виступу або в майбутніх виступах. Проспекцію реалізують такими формулами: *наступного разу ми поговоримо, далі перекопаємося, в подальшому розвитку, ми побачимо, далі стане зрозуміло, темою нашої майбутньої розмови буде*.

4. Логічні та емоційні засади промови.

Прийнято вважати, що промова повинна бути емоційною, відкритою, бо інакше може виникнути враження нещирості оратора. Водночас варто пам'ятати, що лише емоціями, впливом на почуття аудиторію переконати важко. Емоційної, але малозмістовної й логічно суперечливої промови слухач може так і не зрозуміти.

Тому в організації будь-якої промови важливі її логічні засади. У тексті необхідно дотримати вимог законів логіки, особливо тотожності і достатньої підстави. Закон тотожності, варто нагадати, вимагає триматися однієї теми і не відволікатися на дрібниці. Закон достатньої підстави вимагає аргументувати всі узагальнення і висновки. Важливо також уникати суперечностей і двозначностей, не допускати логічних помилок. Логічні засади промови дозволять оратору бути зрозумілим і переконливим, донести думку до аудиторії.

Важливу роль відіграє вибір системи цінностей. Оратор сам перед початком виступу повинен чітко зрозуміти, що саме він має подати як безсумнівну істину, як явище, яке варте позитивної оцінки. На підтвердження ж потрібно дібрати систему беззаперечних доказів цієї істини (авторитетні цитати, статистику, різноманітні приклади з життя тощо).

Важливі і психологічні параметри промови. Оратор же говорить в аудиторії, де перебувають живі люди, а вони ж мають власну думку щодо тих питань, які є предметом розмови, ба більше, їхня думка не обов'язково ідентична з думкою промовця. А часом доводиться загалом виступати перед людьми байдужими чи й навіть вороже налаштованими. У цій ситуації будь-які бездоганні логічні прийоми й аргументи можуть бути перекреслені хуліганським вигуком, прискіпливим зауваженням, некоректним запитанням тощо. Оратор, отже, має психологічно налаштувати під себе аудиторію, закріпити чи хоча б не порушити тих позитивних настроїв, які люди мали до початку розмови. Байдужих слухачів треба зацікавити, вороже налаштованих – прихилити на свій бік. Важливо, поміж іншого, враховувати вік аудиторії (наприклад, дітей не перевтомлювати цифрами, а зацікавлювати яскравими доступними прикладами). Задля уникнення невидимого кордону з аудиторією ораторові доречно вживати займенник *ми*, що дозволяє налаштувати контакт і оптимально підтримувати його, залучаючи слухачів до співміркування. Завжди виграшно апелювати до почуття безпеки, шляхетності, справедливості тощо.

5. Образність промови.

Без емоцій, хвилювань, переживань ефективну промову не можна вибудувати й реалізувати. Правда, має бути не стихійний чуттєво-емоційний сплеск, бо він тільки розбурхає і оратора, і слухачів. Щоб емоціям надати естетичного забарвлення і тим самим посилити вплив на аудиторію, вдаються до художніх образів.

Художній образ – це специфічна естетична форма відображення дійсності, яка здійснює безпосередній чуттєво-емоційний вплив на реципієнтів.

Можна вважати, що художній образ об'єднує реальний світ та його представлення, наприклад, у літературному творі чи в тексті промови. Через художній образ автор, оратор зачіпає естетичні смаки та духовні цінності людей.

Художній образ творять на різних рівнях: звука, слова, навіть синтаксису.

Творення образу на рівні звука вивчає такий розділ філології, як *фоніка*. Розрізняють два фонічні засоби творення образу: алітерація й асонанс.

Алітерація – стилістичний прийом, який полягає в повторенні однорідних приголосних звуків задля підвищення інтонаційної виразності тексту, для емоційного поглиблення його змісту. Наприклад, накопичуючи звук [л'], Тарас Шевченко передав атмосферу ніжності: *На восьме літо у неділю, неначе ляля в льолі білій, святес сонечко зійшло...* Зовсім інший настрій (гнів на адресу російської церкви) створює поет, нагнітаючи звук [р]: *За кражу, за войну, за кров, – щоб братню кров пролити, просять, і потім в дар тобі приносять з пожару вкрадений покров.*

Асонанс – це накопичення певних голосних звуків із метою створення образу. Ліна Костенко, наприклад, щоб передати атмосферу туги, часто повторила звук [о]: *Осінній день, осінній день, осінній! О синій день, о синій день, о синій! Осанна осені, о сум! Осанна, невже це осінь, осінь, о! – Та сама...*

Фонічні засоби, щоправда, типові для художнього стилю, зокрема для поетичного мовлення. Основне ж знаряддя оратора для творення художнього образу – це слово, яке можна вжити і в прямому, і в переносному значенні.

Слова в прямому значенні, використані для створення художнього образу, складають *автологічну лексику*. Вона включає елементи просторіччя, канцеляризми, діалектизми, жаргонізми, неологізми, архаїзми, варваризми тощо. Їх можна використати для надання мові образності, емоційності.

Слова ж, ужиті для творення художнього образу в переносному значенні, називають *тропами*. Тропи поділяють на два розряди: 1) *прості*: епітет, порівняння; 2) *складні*: метаформа, уособлення, персоніфікація, алегорія, символ, метонімія, синекдоха, гіпербола, літота, перифраз, евфемізм.

7. Аргументація. Види аргументів.

Якісно нового значення в наші дні набула доказовість мислення. Люди втомилися вірити «на слово» всяким авторитетам. Тому кожне повідомлення повинне містити тільки перевірені дані, тільки беззаперечні аргументи. *Аргументація* – це безпосередній вияв закону достатньої підстави, який вимагає доводити правильність кожного твердження. У широкому значенні аргументація передбачає вмільний добір переконливих доказів. В основі аргументації – складна логічна операція, що передбачає комбінування суджень, які доводять правильність певної тези.

Теза – це судження, істинність якого потребує доведення.

Аргументування – це логічна операція, у якій для певного твердження (тобто *тези*) добирають інші твердження (тобто *аргументи*), за допомогою яких можна переконати аудиторію в правильності тези.

Аргументи (або *докази*) – це ті судження, які використовують під час доведення тези.

Операцію розгортання аргументів до тези називають *демонстрацією*.

Докази, які покликані довести тезу, ні в кого не повинні викликати сумнівів. Ораторові важливо завчасу підготувати належну кількість вивірених і переконливих аргументів та продумати послідовність їхнього застосування в промові.

За формою аргументи поділяють на *прямі* та *непрямі*.

Прямим називають такий аргумент, який безпосередньо (прямо) обґрунтовує істинність певної тези.

Непрямим називають такий аргумент, який доводить не правильність поданої тези, а помилковість протилежної тези (цей прийом називають ще *доведенням від протилежного*).

У логіці та риториці розрізняють кілька видів аргументів. Зокрема, Зіновій Партико виділяє емпіричні, теоретичні (наукові), контекстуальні, ціннісні аргументи і псевдоаргументи.

1) *Емпіричні аргументи* засновані на певних достовірних фактах (прикладах із власного життя чи життя знайомих людей, з літератури, на історичних фактах тощо). Скажімо, щоб довести злочинну суть російського окупаційного режиму, можна озвучити інформацію про реальні людські жертви, руйнування, а для цього навести факти зі ЗМІ, приклади з літератури, з історії своєї родини чи знайомих сімей тощо. Емпіричні аргументи найбільш надійні і переконливі.

2) *Теоретичні (наукові) аргументи* базують не на безпосередніх реальних фактах, а на визначеннях понять, закономірностях, принципах, які відкриває якась конкретна галузь науки, а не людський досвід. Скажімо, щоб довести тезу *організатори Голодомору мають бути покарані*, оратор використає такий набір теоретичних аргументів: безкарність веде до зростання злочинності; отже, будь-який злочин повинен бути покараний; Голодомор – це злочин проти людяності, різновид геноциду; злочини проти людяності не мають терміну давності; отже, організатори Голодомору повинні бути покарані. У цьому випадку тезу аргументовано теоретичними положеннями юридичної науки. Якщо ж про Голодомор говоритиме вчитель-словесник, то застосує не тільки подібні теоретичні аргументи, але й впливатиме на емоції та почуття.

3) *Контекстуальні аргументи* можна використати не для всіх, а лише для певних аудиторій. У межах цього виду Зіновій Партико розрізняє аргументи традиції, інтуїції, віри, здорового глузду та авторитетів. Контекстуальні аргументи не повинні суперечити законам логіки і емпіричним та теоретичним аргументам, інакше вони стають псевдоаргументами.

Аргумент традиції – це сформована система зразків, норм і правил, яку за орієнтир визнає і приймає велика група людей. Традиції акумулюють досвід попередніх поколінь і водночас визначають правила поведінки для нащадків. Наприклад, аргумент традиції можна використати в доведенні такої тези: *Так склалося, що в професійно-технічних закладах легко реалізувати ідею дуальної*

освіти, а в університетах складніше, бо там передбачено глибоку теоретичну підготовку. Такі аргументи мають слова-маркери на зразок *традиційно, зазвичай, як склалося вже, прийнято вважати* тощо.

Інтуїтивні аргументи базовані суто на інтуїції людини, на її передчуттях, отже, це завжди суб'єктивний погляд на щось. Інтуїція, звісно ж, може виявитися помилковою, тому цей аргумент не варто сприймати як достатньо надійний. Інтуїтивні аргументи мають слова-маркери на зразок *я вважаю; на мою думку; на мій погляд; мені здається* тощо.

Аргумент віри – це глибоке, емоційне переконання в істинності якогось твердження або концепції. Розрізняють віру *раціональну* і *нераціональну*. *Раціональна віра* для визначення своєї істинності дозволяє інші аргументи, наприклад, теоретичні (є віра в науку). *Нераціональна віра* базована на релігійних переконаннях, почуттях і не визнає інших аргументів.

Аргумент здорового глузду – це загальне, характерне для багатьох людей відчуття істини, якого набувають протягом усього життя на основі знань і власного досвіду. Такий аргумент не завжди правдивий, бо наші знання можуть бути поверховими. Людина може апелювати до здорового глузду, але ігнорувати наукові теорії.

Аргумент до авторитету – це використання в доведенні тези думки якоїсь відомої людини (цитування). Такий аргумент, щоправда, не передбачає сліпої віри, ситуації, коли ми приймаємо думку лише однієї людини і заперечуємо погляди всіх її опонентів.

4) *Ціннісні аргументи* – це стереотипи, які існують у суспільстві. Інакше кажучи, це те, що повинне бути суспільстві відповідно до наших уявлень, бажань і стереотипів. До ціннісних аргументів належать оцінки, цілі, зразки (а зразки поділяють на ідеали, моделі і смаки). Ціннісні аргументи не повинні суперечити законам логіки і емпіричним та теоретичним аргументам, бо тоді вони стають псевдоаргументами.

Аргумент-оцінка – це зіставлення якогось явища з нашим уявленням про це явище. Якщо явище відповідає нашому уявленню, то оцінка позитивна, й навпаки. Скажімо, зайшовши в клас і побачивши, що учні чемно спілкуються між собою, ми можемо подумати, що всі учні в класі дуже чемні. Насправді ж це не може бути зовсім так, ми просто випадково саме в цей момент застали школярів у стані спокою, а даємо оцінку їм загалом. Аргументами-оцінками можна вважати також назви-ярлики на зразок *лежень, дурень, дармоїд, олігарх, прислужник, мажор*, оцінні фрази на зразок *відома співачка, грандіозний фінал шоу* тощо.

Аргумент-ціль – це позитивна оцінка якогось явища через те, що за допомогою його можна отримати щось цінне для людини. Це, наприклад, ілюструє таке міркування: *Покинеш навчання – не отримаєш документ про вищу освіту*. Наявність диплома про вищу освіту – це позитивне явище, бо дає можливість отримати престижну роботу. Отже, отримання вищої освіти теж можна вважати позитивним явищем.

Аргумент-зразок, за Зіновієм Патриком, має три різновиди: *зразок-ідеал*, *зразок-модель*, *зразок-смак*.

Зразок-ідеал – це уявлення про те, якою має бути поведінка особи чи групи осіб; дотримання його гарантує людині високу оцінку в суспільстві. На зразках-ідеалах часто базують тексти художньої літератури.

Зразок-модель – це уявлення про те, яким повинен бути певний об'єкт, як він має працювати. Наприклад, уявлення про телевізор передбачає, що він показує рухоме зображення.

Зразок-смак – це естетична оцінка людиною чи всім суспільством певного явища в певний період (як-от мода).

До аргументів-зразків треба ставитися обережно, адже ж у кожної людини свої уявлення, вподобання і смаки, тому, подаючи інформацію, не можна нав'язувати аудиторії свої цінності.

5) *Псевдоаргументи* – це такі твердження, які пов'язані лише з бажанням за будь-яку ціну отримати перемогу в суперечці. Вони не відповідають законам логіки, суперечать емпіричним та теоретичним аргументам, позбавлені здорового глузду, базовані суто на емоціях і розраховані так само тільки на емоційне сприйняття.

Наводять такі приклади псевдоаргументів:

1) *аргумент до жалю*, тобто коли на свій бік співрозмовників схиляють через співчуття, співпереживання, жалість тощо;

2) *аргумент до більшості*, коли покликаються на думку більшості людей, яка начебто збігається з певним баченням проблеми;

3) *аргумент до людини*, коли як докази наводять не якісь суттєві реальні факти, а характеризують особу, наголошуючи на певних її рисах;

4) *аргумент до марнославства*, коли, щоб схилити опонента на свій бік, вдаються до лестощів;

5) *аргумент до неосвіченості*, коли слова або поведінку мотивують відсутністю освіти;

6) *аргумент до публіки, до аудиторії*, коли, щоб схилити людей на свій бік, вдаються до способів емоційного переконання – через сміх або сльози;

7) *аргумент до скромності*, коли, замість вести дискусію, опонентів вказують на потребу бути скромнішим;

8) *аргумент до сили*, коли вдаються до силового переконання, тиску чи залякування опонентів;

9) *аргумент «усе заперечувати»*, коли категорично заперечують усі тези опонента, навіть не слухаючи його аргументів;

10) *аргумент «це брехня»*, коли замість аргументації свого погляду на певну проблему, опонента просто звинувачують у брехні;

11) *аргумент «не сперечатися»*, коли відмовляються від суперечки, мотивуючи це своєю безсумнівною правотою;

12) *аргумент «образа»*, коли різко принижують інших учасників розмови, дискусії;

13) *аргумент «тотальна критика»*, коли піддають під сумнів усе, що б не сказав опонент;

14) *аргумент «подвійна мораль»*, коли за такі самі погляди, слова, висновки одних людей критикують, а інших вихваляють;

15) *свавільний аргумент*, коли наводять будь-які аргументи, навіть якщо вони не стосуються теми розмови.

8. Структура аргументації.

Аргументацію поділяють на два типи: *проста і складна*.

Проста аргументація передбачає використання одного аргументу на підтвердження якоїсь тези.

Складна аргументація передбачає використання кількох аргументів.

Складну аргументацію за структурою поділяють на три різновиди: *підрядну, сурядну і множинну*.

У випадку *підрядної аргументації* називають один аргумент, потім – наступний, потім – ще один; і так кожний наступний аргумент логічно продовжує попередній.

У випадку *сурядної аргументації* використано кілька незалежних між собою аргументів, які в сукупності захищають ту саму тезу. Лише одного аргументу було б недостатньо для переконання.

У випадку *множинної аргументації* достатньо було б уже й першого серйозного аргументу, але для більшої переконливості нагнітають багато однотипних, рівнозначних доказів (часто говорять фактично про те саме, але іншими словами).

II. Практична частина:

1. Прочитайте настанови спеціаліста і поясніть, із чим ви погоджуєтесь, а з чим ні і чому. Знайдіть у тексті суперечність, поясніть, у чому вона полягає.

Публічна промова повинна мати якості хорошої співбесіди з деякими поправками щодо голосу, манер і теми для повної відповідності обставинам виступу.

Справді рушійна і спрямувальна сила зовнішніх даних і прийомів оратора полягає в його глибокому переживанні взаємного спілкування з аудиторією. Настійна внутрішня потреба виконати свій обов'язок перед слухачами дасть для правильної зовнішньої поведінки значно більше, ніж спеціальні технічні прийоми. Усілякі хитроці в осанці, манерах, жестах ніколи не створять справжнього обличчя оратора, натхненного могутньою ідеєю і бажанням поділитися нею з аудиторією.

Хороша промова на добру чверть сприймається чисто зоровим шляхом. Слухачі приглядаються до оратора: як він стоїть, який у нього вираз обличчя, яка хода, що він робить із руками. Наївно, спонукувані цікавістю, вони хочуть зразу скласти думку про оратора – позитивну чи негативну – і, самі того не усвідомлюючи, хочуть вирішити, чи будуть їхні симпатії на боці оратора і чи

сприймуть вони те, що він їм скаже. Виступити публічно – це значить дати слухачеві можливість познайомитися з вами.

2. Оберіть одну тезу. Доберіть до неї 5–7 аргументів різних видів, щоб підтвердити або спростувати. Спроектуйте свої роздуми на вашу професійну діяльність.

1) Досвід як палиця: допомагає ходити, але заважає злетіти (Автор невідомий).

2) Ніяка інша здатність людини не дасть їй можливості з такою швидкістю зробити кар'єру та домогтися визнання, як здатність добре говорити (Ч. Ден'ю).

3) Поразка – це наука. Ніяка перемога так не вчить (Л. Костенко).

4) Істинне красномовство – це вміння сказати все, що треба, але не більше, ніж треба (Ф. Ларошфуко).

5) Є лише один спосіб зробити велику роботу – полюбити її (С. Джобс).

6) Мотивація – це те, що робить нас справді щасливими (М. Цукерберг).

7) Те, що ви одного разу зазнали невдачі, не означає, що ви зазнаєте невдачі у всьому (Мерлін Монро).

8) Ми не можемо стати тими, ким хочемо стати, залишаючись тими, ким ми є (О. Вінфрі).

9) Хто говорить без уважного вуха, той німий (С. Кінг).

10) Не треба вважати себе маленькими. Ми настільки великі, наскільки здатні діяти як великі, поважні та гідні. І саме так нас сприймають та бачать інші. Все залежить від самоповаги та самооцінки (Д. Грибаускайте).

3. Доберіть максимально можливу кількість аргументів різного виду і продовжте подані початки речень (або аргументовано заперечте тези, з якими ви, можливо, не погоджуєтесь).

1. Суспільство повинне турбуватися про людей похилого віку та людей з інвалідністю, тому що...

2. Потрібно дивитися місцеві новини на телебаченні, тому що...

3. Варто критично сприймати новини, тому що...

4. Молоді люди повинні активно цікавитися політикою, тому що...

5. Волонтерство для вчителя-словесника – непоганий початок професійної діяльності, тому що...

6. Філологи повинні стежити за новинками книговидання, тому що...

7. Україністам важливо вивчати іноземні мови, тому що...

8. Учитель повинен мати деякі акторські здібності, тому що...

9. Професія вчителя дуже складна, тому що...

10. Професія вчителя перспективна, тому що...

4. Із поданих текстів спробуйте виокремити тезу; визначте тип аргументації (проста, складна). У випадку складної аргументації розмежуйте її різновид (підрядна, сурядна, множинна).

1) Ринок готельних послуг в Україні перебуває в зародковому стані. Вітчизняне готельне господарство мало розвивається. Обсяг пропозицій нижчий за норму в п'ять разів. Нестача готельних місць – це причина

фактичної відсутності конкуренції. Відсутність конкуренції дозволяє готелям тримати ціни на свої послуги на надто завищеному рівні. Занадто високі ціни в умовах монополізму дають можливість не турбуватися про якість послуг.

2) Історична наука не стоїть на місці. Завдяки новим відкриттям вона оновлює й поглиблює наші знання про історичні події.

3) Наприкінці серпня мені дуже хотілося в школу. Літо вже встигло набриднути і втомити, кортіло побачити друзів, погомоніти і знову з'їсти котлету зі шкільної їдальні. Манили кольорами й незайманістю сторінок нові зошити, підручники вже були охайно загорнуті в обгортки, а щоденник – акуратно підписаний. Новісінький ранець пахнув хімією й незвіданим, нові кеди й дбайливо складена спортивна форма чекали на своєму місці. Кулькові ручки вже лежали в пеналі, поруч із гумкою, лінійкою, циркулем й ідеально заточеними олівцями. Я вже дочекатися не міг, щоб знову сісти за парту в класі хімії на другому поверсі рідної виноградівської школи.

4) Досконалий виступ потребує великих затрат часу і уваги. Готуючись до виступу, прочитайте не одну статтю. Зіставте між собою погляди різних авторів. Використовуйте, якщо це необхідно, словники і довідники. Складіть ясний і послідовний план вашої промови.

5. Визначте, які види аргументів наведено в поданих текстах.

1) В Україні, як і в багатьох інших країнах, День матері відзначають у другу неділю травня. Цього дня прийнято поздоровляти матерів і дарувати їм символічні подарунки, квіти, листівки. Також багато родин у це свято збираються разом, щоб подякувати своїй найріднішій людині за те, що вона подарувала життя і виховала. Ті, у кого мама відійшла у вічність, поминають її.

2) 18 травня, в Україні вшановують жертв геноциду татарського народу. Ще далекого 1944-го року розпочалась депортація кримських татар.

Лише за три дні радянська влада вивезла з Криму усе його етнічне населення. Під час та внаслідок депортації загинула майже половина татар. Десятки років народ відбув на чужині, лише на початках 2000-их нащадкам вдалося повернутися до Криму. Так було із родичами Амета та Діляри Бекірових. Бабусю жінки відправили на Урал разом із дітьми.

«У неї було три хлопчики. Наймолодшому було всього 40 днів. Оце немовля і оголосили ворогом народу», – розповідає кримська татарка Діляра Бекірова. Тоді одна дитина померла дорогою у вигнання. А далі – десятки років життя на чужині.

3) Сьогодні ораторське мистецтво асоціюються з успіхом або, принаймні, потенціалом його досягнути. Багато тисячоліть тому знаменитий філософ, теоретик ораторського мистецтва Марк Туллій Цицерон висловив таку думку, яка стала крилатою: «Поетами народжуються, ораторами стають». Староримський мислитель був переконаний, що поетичні здібності людині даються при народженні, а оратором можна стати, звісно, якщо докласти до цього багато зусиль.

4) Місячне затемнення настає, коли Місяць входить в конус тіні від Землі. Діаметр плями тіні Землі на відстані 363 000 км (мінімальна відстань Місяця від Землі) становить близько 2,6 діаметра Місяця, тому Місяць може бути затінений цілком. Коли Місяць під час затемнення повністю входить у тінь Землі, говорять про повне місячне затемнення, коли частково – про часткове затемнення.

5) Відома голлівудська актриса Анджеліна Джолі знову очолила рейтинг «Forbes». Видатна кіноакторка визнана найбільш високооплачуваною актрисою серед інших закордонних знаменитостей жіночої статі. Багатодітна Джолі заробила 33 мільйони доларів. Друге місце в рейтингу найбільш високооплачуваних актрис посіла висхідна зірка Голлівуду Джессіка Лоуренс. Доходи цієї відомої білявки склали 26 мільйонів доларів.

6) Альтернативний музичний напрямок – це не попса, яка звучить майже в кожному маршрутному таксі; це прекрасна музика, яка залишається поза увагою через музичні стандарти, які встановлює маса. На жаль, більшість суспільства звикла розслаблятися під «гоцання» і «шиги-риги танці» та не особливо вдумується в тексти цих примітивних пісеньок. Під терміном альтернативна музика розуміють ту, яка не вписується в музичні напрямки більшості. Її розуміння спирається на загальнокультурологічне поняття альтернативного мистецтва. Люди, які виконують такий жанр, вирізняються високим коефіцієнтом інтелекту. А слухачі такої музики люблять аналізувати композиції і цінують техніку виконання.

7) Я дуже люблю подорожувати і побувала в багатьох країнах. Чи могла б я покинути власну домівку і поїхати назавжди шукати кращої долі на чужині? Напевно, ні. Мені здається, що нас там ніхто не чекає, тому кращого життя годі чекати за кордоном.

8) Я вірю, що міфічні істоти існують, що це не якісь вигадки письменників. І байдуже, що деякі науковці спростовують факт існування цих істот. Якби їх не було, то ми б не мали такого шедеву в українській літературі, як «Лісова пісня» Лесі Українки.

9) Будеш ігнорувати навчання і практику – не станеш успішною людиною.

10) «Дія» (скорочення від «Держава і я») – це мобільний застосунок, вебпортал і бренд цифрової держави, розроблені Міністерством цифрової трансформації України. Застосунок дає змогу зберігати водійське посвідчення, внутрішній і закордонний паспорти й інші документи в смартфоні, а також передавати їхні копії під час отримання банківських чи поштових послуг, заселенні в готель і в інших життєвих ситуаціях.

6. Проаналізуйте, наскільки коректні аргументи використано в поданих фрагментах. Визначте різновид псевдоаргументації.

1) Я знаю, що я провалив усі іспити, але якщо я не закінчу курс, мені доведеться повторно складати сесію влітку. Ви повинні дозволити мені закінчити цей курс.

2) *Кожен чоловік повинен збудувати дім і посадити сад, бо так роблять усі порядні чоловіки.*

3) *Цій людині можна вірити: вона дуже злагоджено і красиво говорить, значить, вона точно добре розуміється на цьому.*

4) *Ця картопля точно гірша – подивися: її привезли з Америки.*

5) *Самотній чоловік успішно реалізує свої сили в професійній діяльності, а самотня жінка завжди асоціюється з нереалізованістю, нездоров'ям.*

6) *Ви ж унікально розумна людина, тому бачите, що моя думка раціональна і правильна.*

7) *Як Ви загалом можете щось говорити про субсидії, якщо Ви навіть не маєте вищої освіти?*

8) *Після доповіді про лібералізацію оподаткування директор запитав, чи варто загалом нам слухати феміністку-емігрантку.*

9) *Глядач, який у залі встав, краще бачить сцену. Значить, якщо всі встануть, усім буде краще видно.*

10) *Що з Вами можна говорити про цей літературний твір, якщо я все одно краще його розумію?*

7. Школяр спересердя заявив у класі: *«Навіщо загалом навчатися в школі?!»* Як учитель і людина з багатим життєвим досвідом, спробуйте лаконічно перерахувати найбільш вагомні аргументи, щоб дати учневі переконливу відповідь.

III. Творчі завдання:

1. Підготуйте розповідь на тему *Риторика в житті людини.*

2. Використайте у вступі промови афоризм *Слово – срібло, мовчання – золото* та спробуйте далі спростувати цю тезу, добираючи аргументи різних типів.

IV. Запитання для самопідготовки і самоконтролю:

1. Дайте визначення понять *риторика, ораторська майстерність, оратор, промова.*

2. Обґрунтуйте погляд на риторику як теоретичну основу ораторської майстерності.

3. Прокоментуйте етапи підготовки промови.

4. Схарактеризуйте структуру промови.

5. Прокоментуйте способи зв'язку між частинами тексту промови.

6. Схарактеризуйте логічні засади промови.

7. Схарактеризуйте емоційні та психологічні засади промови

8. У чому виявляється образність промови? Як досягти образності?

9. Дайте визначення понять *теза, аргумент, аргументація, аргументування, демонстрація.*

10. Схарактеризуйте типи аргументів за формою.

11. Схарактеризуйте емпіричні аргументи, наведіть приклади.

12. Схарактеризуйте наукові (теоретичні) аргументи, наведіть приклади.

13. Схарактеризуйте контекстуальні аргументи та їхні різновиди, наведіть приклади.

14. Схарактеризуйте ціннісні аргументи та їхні різновиди, наведіть приклади.

15. Схарактеризуйте псевдоаргументи та їхні різновиди, наведіть приклади.

16. Поясніть відмінності між простою та складною аргументаціями.

17. Поясніть, що таке *сурядна аргументація, підрядна аргументація, множинна аргументація*.

V. Логічні задачі:

1) В одному класі учні розділилися на дві групи. Одні мали завжди говорити тільки правду, інші – тільки неправду. Усі школярі цього класу написали твір на вільну тему, який мали закінчити фразою: «Усе, що тут написано, – правда» або «Усе, що тут написано, – брехня». У класі було 17 правдолюбців і 18 брехунів. Скільки вийшло творів із твердженням про правдивість написаного?

2) Якщо три дні тому був день, що передує понеділку, то який день буде післязавтра?

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4

Критичне мислення

Теоретична частина:

1. Поняття про мислення. Функції та види мислення.

Пізнання світу починається з відчуттів, сприймання та уявлень, проте вони не дають змоги глибоко і всебічно пізнати навколишню реальність. Для розуміння всіх моментів буття необхідний перехід від чуттєвого відображення до мислення. Завдяки мисленню людина виявляє взаємозв'язки між предметами, подіями і явищами, з'ясовує причини та наслідки цієї взаємодії. Мислення, отже, – це своєрідна надбудова над відчуттями й сприйманнями, яка відкриває нові сторони явищ та різних об'єктів.

Мислення – це процес перетворення фактів, інформації, емоцій тощо на цілісне й упорядковане знання. *Форми мислення*: міркування, поняття, судження і умовивід. Мислення ми перетворюємо в міркування. На основі понять робимо судження. На підставі суджень виводимо висновок (умовивід).

Основні функції мислення:

1) *пізнавальна* – відображення світу і відображення індивідуальної свідомості;

2) *проектувальна* – побудова планів, проєктів, моделей практичної і теоретико-пізнавальної діяльності;

3) *прогностична* – прогнозування або передбачення наслідків своїх дій, своєї діяльності, прогнозування майбутнього;

4) *інформаційна* – засвоєння інформації, яку ми отримуємо щодня через

різні канали;

5) *технологічна* – розроблення правил, норм, стандартів, рецептів життєдіяльності людини і суспільства в різних формах та виявах;

б) *рефлексивна* – самопізнання розуму, самоаналіз своєї поведінки, емоцій;

7) *інтерпретаторська* – тлумачення, осмислення продуктів людської культури;

8) *аналітична* – уявне розчленування предметів свідомості, виокремлення в них їх частин, сторін, аспектів, елементів, ознак і властивостей;

9) *синтетична* – об'єднання окремих частин, сторін, аспектів, елементів, ознак і властивостей об'єктів у єдине, якісно нове ціле;

10) *постановка та розв'язання різноманітних завдань і проблем.*

За характером засобів розмежовують такі види мислення:

а) *продуктивне та репродуктивне мислення.* Відмінність між ними – в наявності чи відсутності в минулому досвіді людини готових засобів, формул виконання певних завдань, розв'язання ситуацій. Якщо такі засоби, формули є, то ситуація не складе проблеми, для її виконання буде використано сформовану розумову навичку, тобто репродукцію наявних знань і умінь (це репродуктивне мислення). За відсутності готових засобів, формул виникає необхідність їхнього пошуку, створення (а це вже продуктивне, тобто творче, мислення);

б) *інтелектуальне та візуальне мислення.* В інтелектуальному мисленні засіб виконання завдання – це поняття, у візуальному – уява.

За змістом спонукальних механізмів розумового процесу протиставляють такі види мислення:

а) *оцінне мислення* – існує завдяки пізнавальному інтересу;

б) *емоційне мислення* – існує завдяки потребам почуття й волі.

За характером виконаних завдань розрізняють такі види мислення:

а) *теоретичне та практичне мислення.* Теоретичне мислення – це пізнання законів, норм, правил. Основне завдання практичного мислення – підготовка до перетворення дійсності;

б) *творче та критичне мислення.* Творче мислення спрямоване на відкриття принципово нового чи удосконаленого вирішення того чи того завдання. Критичне мислення являє собою перевірку запропонованих рішень із метою визначення сфери їхнього можливого застосування.

2. Критичне мислення. Властивості критичного мислення.

Термін *критичне мислення* з'явився в науці 1910 року завдяки філософу Джону Дьюї та його праці «Як ми думаємо».

Критичне мислення – це система суджень, які сприяють аналізу інформації та ухваленню раціональних, незалежних рішень. Це науковий тип мислення, який використовують для розв'язання неординарних завдань і проблем. Глобально це – здатність відрізнити брехню від правди, ставити будь-яку інформацію під сумнів, мислити чітко й неупереджено.

Критичне мислення базоване на законах логіки та на розумінні психологічних процесів, які відбуваються в нашій свідомості. Критичні мислителі схильні до скептичного ставлення до всього. Мислити критично означає вільно використовувати розумові стратегії та операції для формулювання обґрунтованих висновків і оцінок, ухвалення рішень. Навички критичного мислення дають змогу зорієнтуватися в перенасиченому інформацією середовищі й не піддаватися маніпуляціям. Критичне мислення також важливе в перемовинах, допомагає аргументувати свої погляди тощо.

Критичне мислення як навчальна дисципліна поширилось у школах та університетах Північної Америки невдовзі після Другої світової війни. Американська спільнота однією з перших почала розвивати інформаційне суспільство, а в ньому основний продукт виробництва – інформація, головний рушій змін – розумові здібності людини. Засновник Інституту критичного мислення Метью Ліпман визначав *критичне мислення* як кваліфіковане, відповідальне мислення, що пропонує правильні судження, тому що воно засноване на чітких критеріях, виправляє саме себе (тобто самовдосконалюється) та враховує контекст. В Україні зацікавленість критичним мисленням з'явилася щойно в 1990-х роках.

Учені виділяють такі основні властивості критичного мислення: *усвідомленість розумових дій, самостійність, рефлексивність (самоаналіз), цілеспрямованість, креативність, аргументованість, соціальний характер.*

Усвідомленість розумових дій – це потреба усвідомити проблему, переконатися в необхідності її розв'язання і знайти спосіб так змінити ситуацію, щоб зняти цю проблему.

Самостійність – це вміння людини ставити нові завдання й розв'язувати їх, не вдаючись до допомоги інших людей.

Рефлексивність (самоаналіз) – це така розумова діяльність людини, яка спрямована на осмислення власних дій, думок, почуттів, емоцій.

Цілеспрямованість – це здатність людини вибудовувати для себе ідеал і зіставляти всі свої дії, вчинки, почуття, емоції з цим ідеалом.

Креативність – це здатність продукувати нові оригінальні ідеї, долати стереотипи мислення.

Аргументованість – це здатність підтвердити, підкріпити власне рішення розумними доказами.

Соціальний характер критичного мислення означає, що будь-яку думку перевіряють і шліфують тоді, коли нею діляться з іншими.

3. Навички критичного мислення.

Навичка критичного мислення в найширшому розумінні – це здатність людини порівнювати, аналізувати й оцінювати інформацію з будь-яких джерел, бачити проблеми та ставити запитання, висувати гіпотези, робити свідомий вибір та обґрунтовувати його.

Загалом же критичне мислення передбачає багато навичок. Для їхнього формування потрібно дослухатися до таких порад.

Навичка 1: Оцінюйте об'єктивну реальність.

Наше мислення може бути ефективним тільки за умови, що в його основі – об'єктивна реальність, яка існує незалежно від ваших бажань, примх та цілей. Критичне мислення вимагає саме об'єктивності, тобто здатності розмежовувати «те, що є зараз» від того, у що ви вірите.

Навичка 2: Будьте готові до сприйняття інформації.

Критичне мислення не означає непримиренне. Людина, яка не готова до сприйняття інформації, – відрізана від реальності; її легко розпізнати: вона має обмежений усталений набір думок і поглядів, які не готова обговорювати (якщо вам здається, що ви говорите зі стіною, то ви зіткнулися саме з такою людиною).

Навичка 3: Не варто терпіти постійну й непродуктивну двозначність.

Більшість рішень, які вам доводиться ухвалювати чи приймати, мають певну двозначність (так би мовити, сіру зону між очевидними чорно-білими альтернативами). Неоднозначність часто симптом недбалості мислення.

Навичка 4: Уникайте масових захоплень.

Коли певне поняття, явище стає популярним, багато людей приймають його, тим самим стаючи частиною «натовпу». Це свідчить про узгодженість, але не завжди – про критичне мислення. Міркуйте, зважуйте, перш ніж доєднатися до натовпу.

Навичка 5: Проведіть межу між достеменними фактами й гіпотезами.

Утримуйтеся від висновків, поки точно не переконаєтеся, що володієте достовірною інформацією. Якщо поквалитися з висновками, то можна потрапити в пастку. З іншого боку, якщо ви впевнені в достовірності інформації, то не бійтеся міркувати.

Навичка 6: Не шкодуйте часу на перевірку фактів.

Якщо ви не впевнені в достовірності фактів, то ваші рішення можуть бути спотворені. У важливих питаннях треба прагнути отримати інформацію з першоджерела, а якщо це неможливо, то ставте перед собою такі запитання: «Ця інформація виходить з надійного джерела?» «Чи є інші джерела, що підтверджують цю інформацію?». Інформацію треба перевіряти щонайменше за трьома джерелами.

Навичка 7: Зберігайте здорове почуття гумору.

Ви не зможете мислити тверезо, якщо думаєте, що це питання життя або смерті. Здатність сміятися над собою, ставитися з гумором до різних ситуацій допомагає зберегти ясність мислення.

Навичка 8: Розвивайте допитливість.

У світі багато речей, про які ви не знаєте. Допитливість – це ознака вільного і відкритого розуму, що не боїться зіткнутися з невідомим для отримання нових знань. Навчання може стати пригодою, яка призводить до постійних цікавих відкриттів.

Навичка 9: Не сприймайте речі буквально.

Варто ставити під сумнів усе, навіть те, що здається привабливим, переконливим.

Навичка 10: Киньте виклик загальноприйнятій думці.

Усяка культура має в основі певні гіпотези, які є досить сумнівними, але їх не прийнято аналізувати критично. Правду варто шукати шляхом раціонального мислення, а не через опитування громадської думки або накопичення досвіду.

Навичка 11: Чиніть опір емоціям.

Емоції здатні захмарити розум. Коли ви в злості чи захоплені чимось, ваші розумові процеси не будуть працювати так само ефективно, як тоді, коли ви в спокійному стані. Розвивайте стійкість суджень тоді, коли вас навмисне провокують лестощами, страхом або захопленням.

Навичка 12: Не варто автоматично приймати чийсь авторитет.

Заклик до чогось – улюблений рекламний трюк: його використовують для просування будь-яких товарів і думок. Пам'ятайте: за рекламу люди отримують великі гроші. Сумнівним авторитетом може бути навіть хтось із ваших знайомих або герой кінофільму чи книжки.

Навичка 13: Не варто догоджати іншим.

Лестощі – дуже дієвий метод переконання. Якщо хтось починає лестити, то вас хочуть переконати, піддати ретельно продуманій маніпуляції.

Навичка 14: Не варто завищувати свою самооцінку.

На ваші рішення може вплинути бажання краще виглядати перед самим собою або перед іншими людьми. Не вдавайтеся до гри на публіку, бо вам ніхто не повірить.

Навичка 15: Не забувайте про перспективи.

Розглядайте кожну ситуацію в широкому аспекті, в перспективі. Оцініть, наскільки ситуація критична, щоб не переоцінити небезпеки.

Навичка 16: Будьте в курсі неписаних правил.

Поведінка в різних ситуаціях часом залежить від неписаних правил. Якщо ви перебуваєте в незнайомій ситуації (наприклад, в умовах чужої культури), то варто спостерігати або ж запитати тих, хто більше знайомий із нею.

Навичка 17: Будьте в курсі невербальних знаків спілкування.

Вербальне (словесне) спілкування складає лише половину повідомлення, яке до вас намагаються донести. Значну частину інформації передають невербальними знаками, до того ж саме вони можуть мати критичне значення. Якщо хтось на позір спокійний, але водночас постійно торкається свого обличчя, то є привід сумніватися в щирості цієї людини.

Навичка 18: Якщо на вас тиснуть, то варто зупинитися і подумати.

Імпульсивні рішення часто помилкові, тому не зважайте на тиск і добре поміркуюйте.

Навичка 19: Будьте вищими за ярлики і стереотипи.

Ярлики і стереотипи часто заважають бачити правду. Не зважайте на них, шукайте важливі деталі й нюанси, щоб зрозуміти суть певного явища.

Навичка 20: Уникайте негативних розмов із самим собою.

Ніколи не можна про себе думати таке: «Я нічого не можу зробити», «Я не такий розумний, як інші», «Нікому не можна довіряти». Думайте про себе позитивно.

Навичка 21: Шукайте послідовність.

Послідовність – невід’ємна риса ретельного, всебічного та критичного мислення. Непослідовність часто використовують, щоб приховати правду.

Навичка 22: Практикуйте співчуття.

Нікого не засуджуйте, поки в деталях не зрозумієте ситуації. Що глибше ви будете розуміти інших, то мудрішими будуть ваші рішення.

Навичка 23: Розвивайте вміння слухати.

Що краще будете слухати, то більше правильної інформації отримаєте. Що більше правильної інформації маєте, то більш якісними будуть ваші рішення.

Навичка 24: Прислухайтеся до інтуїції.

Інтуїція може бути цінним доповненням до раціонального мислення, коли ви хочете оцінити певну інформацію.

4. Толерантність як вияв критичного мислення.

Люди часто схильні критикувати когось іншого – свого опонента, який сповідує інший світогляд, інші політичні цінності, інший спосіб життя тощо. Таке критичне мислення не досконале, тому його називають слабким. Воно може скотитися до необмеженого, безплідного і навіть шкідливого критиканства.

Людиною з сильним критичним мисленням називають того, хто спроможний піддати виваженій критиці навіть самого себе і має для цього достатньо волі. Вільна і конструктивна самокритика здатна допомогти вирішити проблеми, сприяти досягненню успіху. Однак психологічно вона важка, оскільки вимагає принаймні тимчасово й умовно прийняти іншу точку зору, інші цінності.

Сильне критичне мислення може привести до усвідомлення вразливості своєї позиції з тієї чи тієї проблеми. А це тягне за собою принаймні часткове визнання справедливості іншого, відмінного від нас та нашого оточення. У такий спосіб доходимо висновку про необхідність вільно терпіти або, краще сказати, толерантно ставитись до іншого.

Толерантність – це повага, прийняття і правильне розуміння різноманіття культур нашого світу, форм самовираження і виявів людської індивідуальності. Це – не поблажливість або потурання. Це – визнання універсальних прав і основних свобод людини.

Отже, сильне критичне мислення поєднує вимогу чесної критики, а водночас вільного толерування. Сильне критичне мислення і досконала толерантність у сучасному демократичному суспільстві мають співіснувати як два нерозривні вияви людської свободи.

5. Технології розвитку критичного мислення в учнів.

Учитель повинен постійно розвивати в учнях базові навички, необхідні для критичного мислення: *спостережливість; схильність до інтерпретації; аналізу, виведення висновків; вміння давати оцінки (ідеям, предметам, явищам тощо).*

Базову техніку формування критичного мислення вчитель повинен застосовувати щодня. Її ключові моменти: *виклик, осмислення, рефлексія.*

Виклик – формування особистісного інтересу до отримання інформації. Учні мають подумати та розповісти іншим (за допомогою індивідуальної, парної, групової роботи чи ін.) про те, що вони знають з обраної теми для обговорення. Так отримані раніше знання через усвідомлення стають базою для засвоєння нових знань. Завдання вчителя на цьому етапі – узагальнити знання школярів, допомогти кожному визначити *своє знання* і основні цілі для отримання нових.

Осмислення – це знайомство учнів із новою інформацією. Школярі мають усвідомлювати своє розуміння і записувати у вигляді запитань те, чого вони не зрозуміли – для того, щоб пізніше заповнити ці «білі плями». Після ознайомлення з інформацією кожен учень повинен підсумувати, які орієнтири / фрази / слова допомогли йому зрозуміти інформацію, а які, навпаки, заплутували його. Головний принцип етапу осмислення: учитель має давати учням право / установку на індивідуальні пошуки інформації з подальшим груповим обговоренням та аналізом.

Рефлексія – міркування учнів про те, що нового вони взнали, як включити нові поняття в свої уявлення, як це змінило їхні думки, світогляд, поведінку.

Учені виділяють три основні інструменти для розвитку критичного мислення: *лупа, дзеркало, ваги.*

Лупа – це прийом, який вимагає все почуте, прочитане чи навіть побачене піддавати сумніву.

Дзеркало – це прийом, який вимагає від нас пам'ятати, що ми бачимо світ через власне відображення, а тому в поглядах на багато речей можемо помилятися через брак досвіду чи знань.

Ваги – це прийом, який вимагає ставати на бік опонента, щоб зрозуміти його точку зору й аргументи.

Критичне мислення учнів розвивають через такі процедури:

- 1) вироблення розумових навичок виявляти і заперечувати припущення;
- 2) з'ясування фактичної точності й логічної послідовності контексту;
- 3) вивчення альтернатив;
- 4) вироблення дослідницьких навичок (спостерігати, порівнювати, визначати, асоціювати, узагальнювати, прогнозувати, застосовувати).

Важливу роль у цій технології відіграє педагогіка співробітництва – демократичне та гуманне ставлення до школяра, надання йому права вибору, права на власну гідність, на повагу, права бути собою. Важливо наповнювати уроки спеціально дібраними завданнями-ситуаціями, які допомагають

виховувати в школярів стриманість, поступливість, терпимість. Позиція педагога під час виконання таких вправ полягає не в наданні учням готових відповідей, а в психологічній підтримці, у спрямуванні на самопізнання, на виховання толерантності. Урок важливо перетворювати на спільний пошук істини на основі критичного оцінювання інформації, моделювання та аналізу ситуацій.

Практична частина:

1. Прокоментуйте визначення критичного мислення, яке запропонував Ричард Пауль. У чому, на думку американського фахівця, критичне мислення збігається з логікою, а чим відрізняється від неї?

«Критичне мислення – це мислення про мислення, коли ви розмірковуєте задля того, щоб удосконалити мислення».

2. Чи згодні ви з міркуванням американського психолога Вільяма Джеймса? Відповідь обґрунтуйте.

«Люди думають, що вони мислять, а вони всього лише перетасовують свої забобони».

3. З огляду на співвідношення творчого і критичного мислення прокоментуйте таку тезу природознавця, лауреата Нобелівської премії Альберта Сент-Дьєрдьї.

«Дослідження рідко спрямовується логікою; воно більшою мірою керується натяками, здогадками, інтуїцією... Основна тканина дослідження – це фантазія, у яку вплетено нитки міркувань, вимірювань і обчислень».

4. Проаналізуйте таке твердження школяра: *«У словах мавпячий і морквяний апостроф не використовуємо, бо вони становлять виняток із правила».*

5. Поясніть, чому оволодіння пунктуаційною компетенцією ефективніше здійснювати під час засвоєння синтаксису, хоча пунктуацію відносять до правописних норм.

6. Проаналізуйте кожну запропоновану відповідь на поставлені запитання з погляду критичного мислення.

А. Ви вже рік не були у відпустці, і ось вона – можливість. Але грошей не так багато. Що вирішуєте?

1. Якщо відпочивати, то на повну. Візьму кредит і злітаю на Мальдіви.

2. Лоукост, кілька днів у Європі, але в рамках бюджету, – і купа нових вражень.

3. Якщо не можу дозволити собі відпустку, то, значить, погано працюю і на відпочинок не заслуговую.

Б. На етикетці товару є напис: «Без ГМО». Який висновок буде найбільш коректним?

1. Товар безпечний для вживання. 2. Товари, де цього напису немає, містять ГМО. 3. Цей конкретний товар не містить ГМО. 4. Виробник бреше.

В. Друг розповів вам про засіб, що вилікував його від застуди лише за 3 дні. Але ви вже навчені, і хочете перевірити, наскільки це правда. Що вважаєте для перевірки?

1. А скільком ще людям допоміг цей препарат? 2. Чи доведена його ефективність клінічно? 3. Хто рекомендує цей препарат. 4. Чи допомагає він, якщо температура вища за 38 градусів.

Г. У ЗМІ написали про «українського Ілона Маска», який зробив революційний пристрій. У сюжеті показують самого винахідника і кількох професорів. Що думаєте про це?

1. Ну, раз показали професорів, то можна вірити. Покажу своїм друзям. 2. Брехня це все, в Україні науку не фінансують, отже, в будь-якому випадку нічого вартого уваги тут зробити не можна. 3. Варто пошукати підтверджень в інших джерелах, а вже тоді робити висновки.

7. Проаналізуйте подані ситуації. Дайте відповіді на запитання, застосовуючи критичне мислення, прокоментуйте свої рішення.

А. На фейсбуці ви побачили пост: «Довгоочікуване відкриття Starbucks в Україні! Лайкни цей пост і отримай безкоштовне термогорнятко». Виглядає пристойно, під постом кілька лайків від ваших друзів. Що зробите?

Б. Ваш молодший братик прийшов зі школи і розповів: вчителька сказала, що існує «пам'ять води»: якщо сваритися перед водою, вона стане шкідливою, а заряджена позитивними емоціями вода насправді корисна. Ваша реакція?

В. На нараді про результати півріччя заступник директора школи звернув увагу присутніх на статистику, що демонструє погану роботу кафедри української мови та літератури. Керівниця цієї кафедри у відповідь заявила, що заступник директора постійно запізнюється. Хто правий?

Г. Авторитетний для вас учитель-методист написав статтю, висновки якої кардинально відрізняються від вашої думки з цього питання. Ваша реакція?

III. Творчі завдання:

1. Оберіть пісню або вірш сучасного автора. Оцініть зміст, ідею тексту з погляду критичного мислення.

2. Знайдіть 2–3 афоризми будь-якого змісту і проаналізуйте їх із погляду критичного мислення. Спробуйте навести аргументи, які б ставили під сумнів зміст цих афоризмів, показували некоректність узагальнення тощо.

3. Запропонуйте гру для дітей середнього шкільного віку на критичне мислення. Спроектуйте її.

IV. Запитання для самопідготовки і самоконтролю:

1. Прокоментуйте поняття *мислення*.

2. Назвіть і схарактеризуйте функції мислення.

3. Схарактеризуйте види мислення за характером засобів.

4. Схарактеризуйте види мислення за змістом спонукальних механізмів.

5. Схарактеризуйте види мислення за характером виконуваних завдань.

6. Прокоментуйте, що передбачає критичне мислення.

7. Схарактеризуйте властивості критичного мислення.

8. Поміркуйте про те, як формувати й розвивати навички критичного мислення.

9. Чому толерантність вважають виявом критичного мислення?

10. Опишіть технології розвитку критичного мислення школярів.

V. Логічні задачі:

1) У лабіринті є троє дверей. За однією з них – вихід, за іншою – загибель, за третьою – вас чекає велика винагорода. Перед вами стоять два стражі: один завжди говорить правду, інший завжди бреше. Ви можете поставити одне запитання одному зі стражів. Яке запитання ви поставите, щоб максимально ефективно визначити, за якими дверима ваша винагорода?

2) У кімнаті є два вікна. Якщо відчинити одне вікно, то температура зростає. Якщо відчинити інше, то температура спадає. Як підтримати стабільну температуру, відчиняючи і залишаючи вікна?

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5

Еристика

I. Теоретична частина:

1. Поняття про еристику. Суперечка як предмет еристики.

Термін *еристика* має давню історію. Він походить з грецької мови та означає *мистецтво суперечки*. Спочатку під *еристикою* розуміли прийоми, які застосовують у суперечці, щоб одержати перемогу.

Еристика – інтегральне мистецтво, що сформоване на стику компетентностей, які формують логіка, психологія, етика та риторика. Власне, *еристика* в сучасному розумінні – це студії, які розглядають психологічні та логічні параметри суперечки.

Суперечка – це комунікативний процес, що передбачає активне ставлення до точки зору співрозмовника, зокрема її критичну оцінку.

Теорія та практика суперечок мають цікаву історію й давні традиції. Ще античні мислителі звернули увагу, що суперечки займають помітне місце в спілкуванні людей, тому намагалися дослідити види суперечок, з'ясувати правила їхнього проведення, визначити притаманні їм помилки й хитрощі.

Мистецтво суперечки в давній Греції охороняла богиня чвар та розбрату *Ерида*. З нею пов'язаний міф про *яблуко розбрату*. Ерида стала причиною суперництва богинь Афродіти, Афін та Гери, що призвело до Троянської війни. Розгнівана тим, що Зевс тільки її не запросив на весілля царя Пелея і богині Фетіди, Ерида підкинула їм на стіл *золоте яблуко* з написом *Найпрекрасніший*. Яблуко породило суперечку між трьома богинями, адже кожна вважала найпрекраснішою саме себе. За розв'язанням суперечки богині звернулися до троянського царевича Паріса. Гера пообіцяла йому панування над усією Азією і незліченні багатства, Афіна – військову славу і велику мудрість. Той віддав яблуко Афродіті, бо та обіцяла віддати йому за дружину найпрекраснішу з жінок. Афродіта виконала свою обіцянку і допомогла Парісу

викрасти Єлену, дружину спартанського царя Менелая. А це призвело до війни між Троєю та ахейцями, які поклялися Менелая у взаємній дружбі. Протягом війни богині продовжували ворогувати. Відтоді фразеологізм *яблуко розбрату* називає предмет суперечок, причину ворогування.

Греки, зауважує Ірина Хоменко, відрізняли два типи суперечок:

1) *конструктивна суперечка*, яка спрямована на досягнення істини;

2) *конфліктна суперечка*, мета якої – не з'ясування істини, а боротьба із супротивником і перемога.

Перемогу в суперечці греки називали терміном *агоне* (звідси походить і слово *агонія* – боротьба зі смертю).

Відповідно до цього греки навіть термінологічно розрізняли дві моделі спору:

1) суперечку заради істини вони називали *діалектичною*;

2) суперечку заради перемоги (так звану *агональну суперечку*) – *еристичною*.

Усяка суперечка полягає в розходженні в думках, передбачає зіткнення позицій. Кожна сторона активно відстоює свій погляд та критикує думку супротивника. Якщо немає зіткнення думок, то немає і самої суперечки, а є якась інша форма комунікації. Наприклад, проповідь, молитва, лекція, інформаційна доповідь – це не суперечки. Якщо в часі розмови люди байдуже або некритично ставляться до певної точки зору, то цю комунікативну ситуацію вважати суперечкою не можна.

Обов'язкові учасники суперечки, за Іриною Хоменко, – *пропонент, опонент, аудиторія*.

Пропонент – це той, хто висуває та обґрунтовує певну точку зору. Без пропонента не може бути суперечки, оскільки суперечливі питання не виникають самі по собі, їх же має хтось сформулювати та поставити на обговорення. Точка зору пропонента може виражати його власну думку або колективну позицію з того чи того питання.

Опонент – це той, хто піддає сумніву або заперечує слушність точки зору пропонента. Опонент може бути присутнім і особисто брати участь у суперечці, але може бути й таке, що опонент безпосередньої участі в ній не бере.

Аудиторія – це колектив, який має свої переконання, свої позиції, точки зору з приводу обговорюваного питання. Аудиторія – головний об'єкт аргументації в спорі.

Аргументувати свою позицію пропонент може у формі *монологу, діалогу* або під час *полілогу*.

У логіці *монолог* – це виклад (усний, письмовий) пропонентом перед опонентами (читачем, слухачем, глядачем) однієї чи кількох аргументацій за відсутністю або за мінімального зворотного зв'язку. Фізична присутність пропонента й опонента в конкретному акті комунікації не обов'язкова. Виокремлюють *внутрішній і зовнішній монологи*. *Внутрішній монолог* – це роздуми «про себе». *Зовнішній монолог* – це мовлення вголос. Приклади

монологу – статті в періодичних виданнях, виступи на радіо чи телебаченні (за умови відсутності зворотного зв'язку з аудиторією), наукові статті, монографії тощо.

У логіці *діалог* – це виклад (усний, письмовий) пропонентом перед опонентом (читачем, слухачем, глядачем) однієї чи кількох аргументацій за наявності зворотного зв'язку. Фізична присутність пропонента й опонента в конкретному акті комунікації обов'язкова. Реакція опонента (запитання, відповіді, коментарі, дії тощо) на будь-який компонент аргументації передбачається в реальному часі. Приклади діалогу – бесіди в соціальних мережах, найрізноманітніші токшоу на радіо чи телебаченні, коментарі до публікацій тощо.

У логіці *полілог* – розмова, у якій беруть активну участь кілька комунікантів, які мають різні погляди на обговорювану проблему. У полілозі може відбуватися накопичення інформації, яку повідомляє кожен окремий його учасник. Не можна назвати полілогом таку розмову, де, наприклад, двоє уважно слухають третього й лише іноді подають одну-дві репліки. Для полілогу, зауважує Ірина Хоменко, характерні тематична неупорядкованість, складна взаємодія реплік, розрив діалогічних едностей тощо.

2. Точки зору та їх різновиди.

Рис. 1. Двоє людей дивляться на один і той самий об'єкт і по-різному інтерпретують його через різну точку зору.

Суперечка має місце тоді, коли пропонент та опонент мають розходження в думках щодо певного питання. Одна сторона пропонує точку зору, а друга висловлює сумнів щодо неї або взагалі заперечує її. Таке розходження, зауважує Ірина Хоменко, може бути виражене в точці зору явно (*експліцитно*) або неявно (*імпліцитно*).

Термін *точка зору* почали використовувати ще на початку XVIII ст. Він походить від словосполучення *точка зору*, тобто місце, де знаходиться спостерігач і від якого залежить видима перспектива (простір, який може бачити перед собою людина).

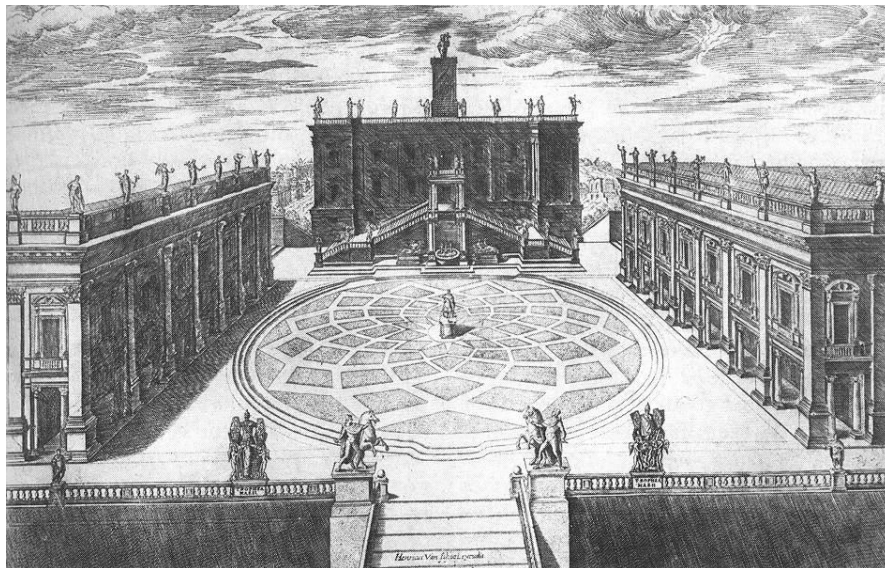

Рис. 2. Перспектива Капітолійського пагорба в Римі.

Точка зору (*кут зору*) – це думка, ставлення людини до певного твердження, яке називають *пропозицією*. Щодо пропозиції можна зайняти позитивну, негативну або нейтральну позиції. *Позитивну точку зору* маємо тоді, коли той, хто говорить або пише, займає позитивну позицію щодо висловленої думки. *Негативну точку зору* маємо тоді, коли той, хто говорить або пише, займає негативну позицію щодо висловленої думки. *Нейтральну точку зору* маємо тоді, коли той, хто говорить або пише, вагається щодо висловленої думки.

Передумова будь-якої суперечки – це розходження в думках. Воно передбачає, що один з учасників має позитивну або негативну точку зору стосовно певного твердження, а другий учасник має сумніви щодо його точки зору. Можлива й складніша форма розходження в думках, коли друга сторона не просто сумнівається, а має категорично протилежну точку зору. Нейтральну точку зору, як правило, ні проponent, ні опонент не підтримують. Інакше комунікативний процес не можна було б вважати суперечкою.

3. Типи суперечок.

Типи суперечок Ірина Хоменко розрізняє залежно від типів розходження в думках.

Розходження в думках залежно від кількості пропозицій, які містить точка зору, може бути *одиничним* або *множинним*. Розходження в думках називають *одиничним*, коли до уваги беруть точку зору, яку базовано тільки на одній пропозиції. Розходження в думках вважають *множинним*, коли до уваги

беруть точку зору, яку базовано більше як на одній пропозиції. Це відбувається, коли пропонент висловлює точку зору з приводу складної проблеми, яка містить багато пунктів, або дає відповідь відразу з цілого ряду питань.

Розходження в думках залежно від позиції, яку займає опонент у суперечці, може бути *незмішаним* або *змішаним*. Розходження в думках вважають *незмішаним*, коли тільки пропонент бере на себе зобов'язання захищати свою точку зору. Опонент піддає її сумніву: ставить запитання, але власної точки зору не висуває. Розходження в думках називають *змішаним*, коли відносно однієї пропозиції учасники спору висловлюють різні точки зору. При цьому кожна сторона аргументує свою позицію.

Наведені типи розходження в думках комбінують різними способами, зауважує Ірина Хоменко. У результаті вона виокремлює різні типи суперечок, а саме:

1) *суперечку базовано на одиничному незмішаному розходженні в думках*. Пропонент висуває точку зору, яку ґрунтує на одній пропозиції, та бере на себе зобов'язання захищати її. Опонент піддає її сумніву: ставить запитання, але власної точки зору не висуває;

2) *суперечку базовано на множинному незмішаному розходженні в думках*. Пропонент висуває точку зору, яку ґрунтує більше ніж на одній пропозиції. Опонент піддає її сумніву: ставить запитання, але власної точки зору не висуває;

3) *суперечку базовано на одиничному змішаному розходженні в думках*. Пропонент висуває точку зору, яку ґрунтує на одній пропозиції. Опонент піддає її сумніву та висуває протилежну точку зору. Водночас кожна сторона аргументує свою позицію;

4) *суперечку базовано на множинному змішаному розходженні в думках*. Пропонент висуває точку зору, яку ґрунтує більше ніж на одній пропозиції. Опонент піддає її сумніву та висуває протилежну точку зору. Водночас кожна сторона аргументує свою позицію.

4. Стадії суперечок.

Кожна суперечка – це процес, що має свою структуру і передбачає кілька стадій. Їх важливо розуміти, щоб правильно організовувати і вести суперечки самому або вміти критично й об'єктивно оцінити суперечку інших людей.

Передумова суперечки – розходження пропонента та опонента в думках щодо певного питання. Щоб розумно усунути це розходження, проводять аргументативну дискусію, яку ще називають критичною дискусією. *Аргументативна, або критична, дискусія* – це суперечка, під час якої використовують аргументацію, яка допомагає з'ясувати, наскільки певна точка зору обґрунтована. Упродовж такої суперечки пропонент намагається переконати опонента в слушності своєї точки зору, а опонент продовжує висувати сумніви та зауваження.

Критична дискусія, за Іриною Хоменко, має п'ять стадій:

1) на *стадії конфронтації* учасники з'ясовують, що їхні думки з певного питання розходяться. У подальшому можливі два варіанти розвитку подій:

а) якщо має місце суперечка першого або другого типів, коли розходження в думках незмішане, то опонент, не приймаючи точки зору пропонента, висловлює сумніви та критичні зауваження;

б) якщо має місце суперечка третього або четвертого типів, коли розходження в думках змішане, то опонент висуває протилежну точку зору;

2) на *стадії відкриття дискусії* учасники з'ясовують, хто буде пропонентом, а хто – опонентом, узгоджують правила дискусії та вихідні положення;

3) на *стадії аргументації* пропонент захищає свою точку зору, висувуючи на критику опонента свої аргументи;

4) наступна стадія – *стадія критики*: якщо точка зору пропонента викликає сумніви та критичні зауваження опонента, то опонент на підтримку своєї точки зору може висунути власну аргументацію;

5) на *завершальній стадії* учасники оцінюють, чия точка зору перемогла:

а) якщо пропонент відмовляється від своєї точки зору, то перемагає опонент;

б) якщо ж опонент припиняє висувати зауваження або відмовляється від своєї точки зору, то перемагає пропонент.

5. Мовні прийоми впливу в суперечці.

Вплив – це вид взаємодії між сперечальниками, коли один із них за допомогою певних прийомів пробує переконати співрозмовника в слушності своєї аргументації.

Окремий випадк впливу, за Іриною Хоменко, – *маніпулювання*, або такий вид взаємодії між сперечальниками, коли один із них за допомогою певних прийомів свідомо намагається контролювати поведінку, дії іншого, спонукає його вести себе так, як йому вигідно. У цій ситуації маніпулятивні прийоми намагаються застосовувати так, щоб співрозмовник не почував себе об'єктом маніпулювання.

Приюм впливу в суперечці – це засіб, за допомогою якого намагаються полегшити суперечку для себе й ускладнити її для співрозмовника. Такі прийоми розмежовують на коректні і некоректні. *Коректні* прийоми можуть містити деякі елементи хитрощів, але в них немає прямого обману, а тим паче підступності чи примушування. Для *некоректних* прийомів немає ніяких обмежень, можливі всі засоби: від свідомо неясного формулювання і навмисного заплутування до погрози покарання або застосування грубої фізичної сили.

Мовний вплив на співрозмовника в суперечках пов'язаний зі свідомим і цілеспрямованим використанням тих чи тих мовних засобів. Про мовний вплив можемо говорити тоді, коли людина з усіх можливих мовних засобів обирає саме ті, які подають ситуацію у вигідному для неї світлі, викликають потрібний

відгук у слухача. Елементи мовного впливу застосовують переважно в ідеологічно спрямованих текстах, зокрема в політичних аргументаціях, але мовний вплив присутній і у звичайному повсякденному спілкуванні людей.

Ірина Хоменко класифікувала прийоми, які допомагають подати певну інформацію у вигідному світлі, відповідно до інтересів певної людини, соціальної або політичної групи.

1) *Плавна зміна смислового значення мовної одиниці.*

Предметне значення мовної одиниці – це названі певним мовним засобом предмет, явище, процес, класи об'єктів, їхні властивості та відношення між ними тощо. *Смислове значення мовної одиниці* – це той зміст мовного засобу, який засвоюють у процесі його розуміння. Інакше кажучи, смисл мовної одиниці – це сукупність суттєвих рис, властивостей, характеристик названого предмета.

Плавна зміна смислового значення мовної одиниці – це прийом, коли сперечальник залежно від своєї мети може для позначення того самого предмета (явища, ситуації, події, дії) в суперечці застосувати різні мовні засоби, предметні значення яких збігаються, а от смислові значення відрізняються. На практиці цей прийом сперечальники реалізують за допомогою застосування *евфемізмів* та *пейоративних виразів*.

Евфемізм – це пом'якшений, більш прийнятний мовний вираз для позначення певного предмета чи явища: *сліпі люди – незрячі люди, люди з вадами зору; старий чоловік – літній чоловік, чоловік похилого віку, чоловік поважного віку* тощо.

Пейоративні вирази – це мовні одиниці на позначення певного предмета, які вже містять його виразну негативну оцінку: *розвідка – шпіднаж; війна – зачистка території* тощо. За допомогою пейоративів виражають негативні емоції, але ці засоби не варто плутати з лайкою: лайливі чи ненормативні одиниці до пейоративів не належать.

2) *Розмивання смислового значення мовної одиниці* – це прийом, коли сперечальник у дискусії застосовує мовні одиниці без чіткого смислового значення. У різних знакових ситуаціях різні люди можуть їх зрозуміти по-своєму, крім того, в різних ідеологіях смислове значення таких слів може значно відрізнитися.

На практиці цей прийом сперечальники реалізують за допомогою застосування *лозунгових слів, порожніх формул*.

Лозунгові слова – це мовні одиниці, яким притаманні такі характеристики: а) відсутність чіткого смислового значення; б) позитивний ціннісний відтінок; в) вплив не на розум, а на почуття людини. Такі слова відіграють значну роль у створенні переконливості ідеологічного тексту: *свобода, рівність, братерство, справедливість, демократія, безпека, мир, загальний добробут, громадське благо, цінність для суспільства* тощо.

Порожні формули – це мовні одиниці, яким притаманні такі характеристики: а) відсутність чіткого смислового значення; б) відсутність ціннісного відтінку; в) вплив не на розум, а на почуття людини.

Отже, *порожні формули* відрізняються від *лозунгових слів* тільки тим, що вони не займають центрального місця в системі цінностей людини, не реалізують позитивної оцінки.

3) *Синтаксичне перетворення* – це прийом, коли сперечальник у суперечці залежно від своєї мети обирає такий порядок слів, який полегшить йому аргументацію, натомість ускладнить опоненту її критику. Цей спосіб помітний у порівнянні активної та пасивної форм подання інформації, як-от: а) *Поліція захопила демонстрантів*; б) *Демонстранти були захоплені поліцією*. Тут синтаксичні структури вказують на різні контексти: у випадку а) підкреслено активність поліції, у випадку б) – радше те, що поліція змушена була затримати демонстрантів, які діяли активно.

II. Практична частина:

1. Прокоментуйте такі афоризми: *Перш ніж почати переконувати інших, ми повинні переконати самих себе* (Д. Карнегі); *Примусити замовкнути – не означає переконати* (Дж. К. Морлі); *Не варто спростовувати те, що опонент не потрудився довести* (Ж. Дюссо).

2. Дайте визначення таких понять: *суперечка, дискусія, полеміка, дебати, диспут, діалектика, медіація*.

3. Аргументовано підтвердьте або заперечте подану тезу: *Якщо ви сперечаєтесь і заперечуєте, ви іноді можете досягти перемоги, але це буде даремна перемога, тому що ви ніколи не досягнете цим доброго ставлення до вас з боку вашого супротивника* (Б. Франклін).

4. Прокоментуйте наведений приклад. З'ясуйте, які помилки допущені в суперечці.

Сперечальник доводить опоненту, що заробітна платня у викладачів американських університетів значно вища, ніж в українських ЗВО. Опонент у відповідь промовляє: «Що ж ви і досі не виїхали до Америки?»

5. Замініть подані слова на евфемізми.

Старий чоловік, сліпі люди, безвідповідальна людина, дешева річ, товста людина, боягуз, інвалід, бідний, смертельно хворий, карлик, п'яний, груба відповідь, брудні натяки, брехати, бити когось, вбити ворога, збожеволіти, нелегали, відсталі країни, пенсія, в'язниця, агент («стукач»), хабарник, волоцюга.

6. Підготуйтеся до участі в дискусії на одну із запропонованих тем. Формат дискусії – інтелектуальна гра: один студент готує повідомлення на 3–5 хв про обрану з переліку проблему, обґрунтовує свою точку зору на неї; слухачі виконують роль опонентів (ставлять запитання, піддають сумніву аргументи того, хто говорить, намагаються довести протилежну точку зору).

Перелік можливих проблем:

1) *Чи заважає якісній освіті дистанційне навчання?*

2) *Що важливіше в підготовці вчителя-словесника: вузькофахова філологічна чи загальна методико-педагогічна підготовка?*

3) *Онлайн-заняття з іноземної мови: за і проти.*

- 4) Чи можна вивчити іноземну мову за відеоуроками з інтернету?
- 5) Що становить кращу перспективу для студента-словесника – вчительська кар'єра чи репетиторство?
- 6) Що краще відкриває країну світові – дипломатія чи культура, зокрема література?
- 7) Чи обов'язково бути студентом, щоб стати успішною людиною?
- 8) Друкована книжка чи Інтернет: що має більше перспектив?
- 9) Виїзд на роботу за кордон: пошук кращих заробітків чи бажання самореалізації?
- 10) Чи допоможе нам переведення української мови на латинську абетку легше увійти в європейський простір?
- 11) У повсякденному побутовому спілкуванні – українська літературна мова чи діалект / суржик?
- 12) Чи доречна ненормативна лексика в художній літературі?
- 13) Чи справді масова література руйнує естетичні смаки?
- 14) Що більш важливе для навчання – бажання та наполеглива праця чи природні здібності?
- 15) Чи формує вітчизняна система освіти комунікативно успішних людей?
- 16) Чи сприяє успішному навчанню робота студента за спеціальністю?
- 17) Оперативність інформації чи грамотність повідомлення – що важливіше?
- 18) Чи доречні варіантні форми в редакції правопису 2019 року?
- 19) Чи варто в Україні в закладах освіти упровадити інтегрований курс літератури (українська література і світовий контекст)?
- 20) Чи є перспективи закріплення фемінітивів у всіх стилях мови?

III. Запитання для самопідготовки і самоконтролю:

1. Прокоментуйте походження і значення терміна *еристика*.
2. Дайте визначення терміна *суперечка*. Що є необхідною умовою для суперечки?
3. Назвіть типи суперечок, які відомі з часів античності.
4. Які моделі суперечок розрізняли давні греки?
5. Назвіть учасників суперечки, прокоментуйте їхні ролі.
6. У яких формах пропонент може аргументувати свою позицію?
7. Прокоментуйте поняття *точка зору*.
8. Схарактеризуйте типи суперечок за розходженнями в думках.
9. Як можуть комбінувати типи суперечок за розходженнями в думках?
10. Що таке *аргументативна (критична) дискусія*?
11. Схарактеризуйте стадії суперечок.
12. Прокоментуйте мовні прийоми впливу в суперечці.

IV. Логічні задачі:

1) Три мудреці вступили в суперечку: хто з них наймудріший? Суперечку допоміг вирішити випадковий перехожий, який запропонував їм випробування на кмітливість.

– Ви бачите у мене, — сказав він, — п'ять ковпаків: три чорні та два білі. Заплющьте очі!

З цими словами він надів кожному по чорному ковпаку, а два білі сховав у мішки.

– Можете розплющити очі, — сказав перехожий.

– Хто вгадає, якого кольору ковпак прикрашає його голову, той матиме право вважати себе наймудрішим.

Довго сиділи мудреці, дивлячись один на одного... Нарешті один вигукнув:

– На мені чорний!

Як він здогадався?

2) Два рибалки разом ловили рибу. Один упіймав 4 рибини, а другий – 5. Коли вони почали смажити рибу, до них підійшов перехожий і попросив дозволу поснідати разом із ними, пообіцявши заплатити за страву. Всі троє сіли їсти, розподіливши рибу на три рівні частини. Поївши, перехожий заплатив 9 гривень, подякував і пішов. Рибалки почали сперечатися між собою, як поділити отримані гроші. Перший каже: «Мені належать 4 гривні, а тобі – 5». Другий каже: «Тобі належать тільки 3 гривні, а решта 6 – мої». Хто з них правий?

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6

Практикум за розділом «Логічні засади створення та редагування тексту»

I. Практична частина:

1. Виконайте логічний аналіз наведених фрагментів. Укажіть та прокоментуйте помічені логічні помилки.

1) На прибирання шкільного майданчика учні прийшли з класним керівником і лопатами

2) Ці традиційні костюмчики – унікальна новинка для дітей, виробництво яких освоєно з початку року.

3) Про глобалізацію як феномен прийнято говорити тоді, коли передбачається глобальний рівень організації та координації.

4) Мадонна почала займатися політичною діяльністю. Наприкінці грудня зірка поп-музики заявила про підтримку одного з претендентів на посаду президента США від демократичної партії – генерала у відставці Веслі Кларка.

5) Працівники Луцького підприємства електротранспорту почали страйк. Їхня основна вимога – погасити заробітну плату працівникам.

6) Світовий бокс у Черкасах закінчився обуренням сотень глядачів. Уже втретє черкащани змогли насолодитися видовищним міжнародним турніром

із професійного боксу, який 20 листопада відбувся в Палаці спорту «Будівельник».

7) Цьогоріч студентами Лесиного університету вже стали багато вчорашніх випускників шкіл Луцька, Волині та інших областей України.

8) У навколишній природі виділяють неорганічний, органічний, рослинний та тваринний світи.

9) Релігії народів Європи – це християнство, магометанство, протестантизм, лютеранство та православ'я.

10) Нова фантастична повість відомого автора розповість про цілком реальні події, які змусять вас дивуватися!

11) На тролейбусному заводі завершується проектування нового міського автобуса. Новий автобус матиме двигун іноземного виробництва. А сам директор заводу є запеклим уболівальником одного французького футбольного клубу і обіцяє розвивати місцевий футбол.

12) Туристична фірма щоденно організовує туристичні поїздки у Львів на суботу й неділю.

13) Учора зі мною трапилася така сама тільки схожа ситуація.

14) Подаруйте дружині норкову шубу від компанії «N» – і вона стане любити вас у два рази більше!

15) Серед першокурсників є особливі майбутні студенти, які мають конкурсний бал – 200.

16) Цех № 4 виготовив 700 демісезонних пальт для дівчаток п'яти фасонів.

17) Київська область строката щодо якості доріг. Є прекрасні бетонні, асфальтовані покриття. Є бруківки і поліпшені ґрунтові шляхи, а також широкі дво- і навіть трисмугові автостради.

18) У цьому загальному продукті є краплі поту Максима, його трудові мозолі.

19) Найбіднішою з цієї групи дійових осіб є мова Варвари.

20) Голова у звіра кругла, з опуклим чолом, з косим розрізом великих очей, чорним носом, з щіткою жорстких вусів, з довгим пухнастим хвостом.

21) Помremo і рвонемося в бій, бо перемога – наша мета!

22) У його великих і втомлених від безсоння і тривоги очах – вогонь погаслих очей.

23) Рукописи поділяються на ті, що потребують доопрацювання, ті, що не потребують його, і ті, що надійшли до видавництва із запізненням.

24) Ремені в автомобілях не можуть запобігти 100 % смертей, тому не варто змушувати людей їх пристібати.

25) У минулому році почали посипати вулиці сіллю, і кількість злочинів зменшилася на 1 %.

26) Редакторів нашого видавництва можна поділити на наукових редакторів, літературних редакторів, а також редакторів зі званням кандидата наук.

27) Що хорошого, за винятком гігієни, медицини, освіти, закону, мощених доріг, водопроводів і системи охорони здоров'я, принесли римляни в Англію?

28) Цей кандидат в депутати – хороший сім'янин, тому за нього треба голосувати.

29) Кожен громадянин або турист має право придбати ліки безкоштовно, але за рецептом.

30) З цими проблемами стикається кожен, і класична література лише допомагає йому в цьому.

31) У них не було зброї. На п'ятьох лише два пістолети і граната.

32) В Україні дешеві ціни, якщо порівнювати з Польщею.

33) Хочу порекомендувати людям похилого віку так званий французький салат краси. Він дуже корисний для організму і в молодості, і в старості.

34) Лікарі не дозволили астронавтові власноруч вийти з корабля.

35) Квіти добре виглядають на фоні темно-червоної зелені.

36) У нас не зброя при солдаті, а солдат при зброї. Особливо це стосується офіцерів.

37) У Кременчуцькому краєзнавчому музеї – страшенно гарна виставка старих фотографій із приватних колекцій кременчужан.

38) Яку воду вживають українці і як з цим боротися?

39) Авіакомпанії лоукости пропонують дешеві ціни на прямі рейси, але потрібно перевіряти чи включено багаж у ваш квиток і чи потрібно робити реєстрацію на сайті компанії на рейс тощо.

40) Розріжемо помідор на дві приблизно рівні половинки.

41) Отже, для готичної архітектури було характерним: 1) грандіозна висота; 2) витіснення стіни великими просторовими вікнами; 3) площинна поверхня зникає під «кам'яним мереживом» скульптури, що оздоблює стіну; 4) виникнення книжки і книжкового мистецтва.

42) У завойованій Греції римляни спочатку вели себе як варвари, руйнуючи та знищуючи культурні та історичні пам'ятки.

43) Після закінчення початкової школи випускники повинні були продовжувати свою освіту самостійно. В. Біднов підкреслює, що самостійне навчання в Україні стало традицією і збереглося аж до революції 1917 р. Україна до XVI ст. не мала власних вищих навчальних закладів, тому діти різних вельмож отримували вищу освіту за кордоном (зокрема, в Болонському, Паризькому, Празькому, Краківському університетах). Перша в Україні вища школа була відкрита 1577 р. і називалась "Острозька академія". Унаслідок цього українська культура зазнала істотного впливу західноєвропейської культури.

44) У наш час на основі інтеграції мистецтв виділяється ще один тип мистецтва – синтетичне. До нього відносяться авторська гра, театр, кіно, цирк та ін.

45) Стиль «гранж» (рвані джинси) – не винахід модельєрів, а мода, що виникла стихійно. Проте творці найдорожчого одягу, так званого «от-

кутюр», підхопили ідею. Це непросто, тому що «гранж» і «от-кутюр» – речі такі ж несумісні, як бельканто і блатні куплети.

46) Досі всі потерпілі перебувають у реанімаційному відділенні в Луцьку. 10-річного хлопчика відправили на лікування до Києва.

47) «Середній» українець заробляє 2,2 прожиткового мінімуму. Але – не селянин, лікар, швачка чи тернополянин.

48) Соціологічні опитування показують, що лише 15 % успіху керівника залежить від його професійних якостей, а решта – від його вміння спілкуватися з колегами.

49) Причинами, що порушують функціонування серцево-судинної системи, є гіподинамія, шкідливі звички, емоційні стреси, нераціональне харчування та куріння.

50) У Мексиці – найсильніший в Америці чемпіонат. І це включаючи сюди і Південну, й Центральну Америку, і Східну.

51) Партії, що існували в цей час в Україні, поділялися на буржуазні, ліберальні, демократичні та українські.

52) Перш ніж розпочати прання, треба відділити білі речі від кольорових, шерстяні від штучних тканин.

53) З художньої літератури будуть представляти серію наукових книг про історичні місця України – Львів, Кам'янець-Подільський, Ужгород, Хотин, Жовкву, Краків, Прагу.

54) Одного чоловіка затримали за порушення швидкості. ДАІшник заарештував його на кругленьку суму і виписав квитанцію.

55) Книга «Моє життя» стала бестселером ще до початку її виходу у світ.

56) На уроці були присутні бібліотекар, а також Олександра Петрівна Чубачкіна та Лідія Петрівна Соколова.

57) Співачка не заперечувала і не підтверджувала чутки про розлучення. У травні на зйомках вона знов про це проговорилася.

58) Страшна не старість, а немічність, тому краще померти молодим і здоровим. Так думає більшість.

59) Ніна Григорівна Соколова працює в кафе недавно, усього рік, але спеціаліст хорошиий.

60) Швидкість розмноження шкідників залежить від того, наскільки вперто і планомерно проводиться з ними боротьба.

61) У будь-який час доби медицина повинна прийти на допомогу дитині.

62) Наближення дня прем'єри колектив театру чекає з особливим хвилюванням.

63) Погано, коли у всіх кінотеатрах міста демонструється одна й та сама назва фільму.

64) Наші знання про багатства надр землі є тільки незначною частиною схованих, ще більших багатств.

65) Синтаксис енциклопедичних статей відрізняється від інших наукових статей.

66) У лісі було тихо. Поряд співала тоненьким голосом ліричну пісню, перелітаючи з дерева на дерево, синиця. Десь далеко кувала невидима зозуля.

67) Нехай акули американського імперіалізму не простягають до нас свої волохаті лапи.

68) Бути добре одягненим – значить мати успіх у бізнесі.

69) Ішов дощ і два студенти: перший зранку, а інші – в університет.

70) Збірна Марокко – це найменша країна, яка бере участь у чемпіонаті.

71) Прийдешній матч динамівці розпочали дуже активно, хоча гравців високого класу назбиралося лише чотири штуки.

72) Майже 20 прихильників експрезидента Грузії в одному з готелів Тбілісі закидали яйцями автомобіль мільярдера Сороса.

73) Перший номер газети «Хлібороб» вийшов у Лубнах на Сумщині. Це був перший столичний українськомовний часопис в Україні.

74) Губернатор Різак приїжджав за Марченко на джипі. А одного разу прибув на будову на вертольоті. Потім вона з'явилася в машині з тим самим номером.

75) Судді і адвокати, нотаріуси і юристи, стоматологи і фармацевти, архітектори і ветеринари набувають професійного досвіду та діляться фаховою інформацією.

76) Людству вдасться уникнути ядерної війни. Але захист природи, допомога малорозвиненим державам усе ж таки необхідна.

77) Зараз у Києві 14–16 градусів, а у Львові теж 14–16.

78) Усім особливо сподобався дуєт баяністів Манюгіна, Кузьміна, Торопова.

79) Він обперся спиною на холодну батарею.

80) Найпопулярніше жіноче ім'я в Харкові – Настя. На кожну тисячу новонароджених дівчаток з'являється в середньому 100 Анастасій. Це ім'я стабільно тримає першість вже п'ять років поспіль. Не менш популярні Ганна, Марія та Катерина.

81) Наука, яка вивчає властивості геометричних фігур, називається геометрією.

82) У покажчику праць будь-якої особи можуть бути виділені: 1) наукові праці: а) науково-дослідні роботи; б) навчально-популярні роботи; в) навчально-методична література; г) реферати, рецензії та ін.; 2) статті і доповіді на наукових конференціях; 3) наукові праці та періодичні видання, що вийшли за редакцією цього вченого.

83) Для дослідження обрано дві групи читачів – молодь та інтелігенцію.

84) Сюди приходять познайомитися з книжковими новинками фермери, тваринники, землероби, механізатори, вчителі, учні.

85) Однак, коли справа дійшла до випуску, виявилось, що інженери не потрібні ні в Одесі, ні в Україні.

86) Кілька років тому тисячі мешканців Праги вийшли на вулиці свого міста протестувати проти зміни керівника державного ТБ, підозрюючи, що він може завдати шкоди свободі слова.

87) Руслана разом зі своїми дикими танцями і досі успішно гастролює світом.

88) Усім корисно багато пити: чай із малиною, лимоном або медом, відваром шипшини, тепла пов'язка на шию.

89) Усі роботи з кислотами і лугами проводяться під витяжкою в спецодезії, поверх якого надягають гумовий або прогумований фартух, гумові рукавички і захисні окуляри, тому що хімічні речовини можуть викликати тяжкі ураження шкіри й інших органів дихання.

90) На верхньому поверсі у своїй спальні лежала в ліжку мертва потерпіла Коваленко. Жінка ще дихала, і її доставили в міську лікарню, де вона і померла через чотири дні.

91) Відбувся турнір імені пам'яті Валерія Лобановського.

92) Однак повністю вирішити проблему рівномірного перерозподілу книжкових фондів між різними територіями великої країни в перші роки радянської влади не вдалося. Націоналізована література головним чином осідала в наукових міських бібліотеках.

93) Є чимало установ, які знімають навчальні, рекламні та інші стрічки. В одній із них знайшли Віктора Іванова – не актора, не режисера, навіть не оператора, а електромонтера, який змінює в софитах перегорілі лампочки. Але це виявився славний хлопчина, сором'язливий, стрункий.

94) Нині він за крок до реалізації конституційних змін. І не треба мати сумнів: цей крок зроблено!

95) У друкованій продукції з питань техніки суттєве місце займали численні неопубліковані матеріали (найперше звіти про виконані науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи).

96) Рак головного мозку викликають не мобільні телефони – вчені зі США.

97) Наш магазин пропонує численні ювелірні вироби: намиста, персні, сережки, папки, портфелі.

98) У бібліотеці на цю тему книжок немає, тільки підручники.

99) Учені висловлюють різні думки стосовно життя на Марсі: одні вважають, що там є життя, другі кажуть, що життя там немає, а треті стверджують, що там навіть існують особливі цивілізації.

100) Естетична краса і комфортабельні зручності – це те, на що люди розраховують у зонах відпочинку.

2. Проаналізуйте логічну структуру текстів. Прокоментуйте виявлені логічні помилки, а також мовні огріхи. Запропонуйте шляхи вдосконалення текстів.

Вибух на українській АЕС: перші подробиці

Посадові особи підприємства створили умови для виникнення аварії. Для того щоб зупинити можливий вибух через використання неякісного обладнання, частково блокували роботу однієї з українських АЕС співробітники СБУ та дирекція «Енергоатому».

Небезпечна ситуація могла відбутися на «Южно-Українській АЕС»: оперативники спецслужби встановили, що посадові особи підприємства створили умови для виникнення аварії техногенного характеру. Про цей інцидент повідомляє пресслужба СБУ.

Буковиною захопилися по-справжньому

Увечері 27 квітня біля подвір'я школи № 5 почали збиратися учні 8-А класу на чолі з класним керівником Ольгою Кульчицькою.

Зайнтриговані обличчя радісно зустрічали один одного. Ось і під'їхав довгоочікуваний автобус, який мав везти нас у мальовничі куточки Західної України. Спочатку Ми побували у Закарпатті, а точніше у містах Мукачеве, Ужгород, Солотвино, Шияні, Велятино. Відвідали Яблуницький перевал. Надовго запам'ятається купання у лікувальних термальних водах. Прикарпатська краса не менш тішила нас своїми краєвидами. У Буковелі ми піднімались на вершину гори підйомником. На закінчення подорожі була оглядова екскурсія по Яремче. Триденне перебування на Буковині залишило нам незабутні враження. Ми отримали велике задоволення та масу позитивних емоцій. Усім сподобалося і ми вирішили, що ще неодмінно відвідаємо ці прекрасні місця нашої славної України.

Україна проведе матч з Німеччиною

15 листопада 2011 року національна збірна України вдома проведе товариський поєдинок проти команди Німеччини. Про це повідомив генеральний секретар Німецького футбольного союзу Вольфганг Нірсбах. Гра відбудеться в тому разі, якщо німці здобудуть пряму путівку до фінальної частини чемпіонату Європи-2012.

3. Виконайте логічний аналіз тексту. Опишіть помічені логічні помилки.

Молодий успішний журналіст Джон цього разу тривалий час шукав нове окреме, але недороге помешкання в Нью-Йорку. Невдовзі йому вдалося винайняти одну кімнату у квартирі вже немолодої подружньої пари. Їхня неповнолітня й не дуже приваблива донька, яка давно страждала без чоловічої уваги, відразу «поклала око» на квартиранта. Намагаючись спокусити невдачливого і суттєво старшого за неї чоловіка, вона й сама закохується в нього. Але, як з'ясувалося, закоханість звабливої німфетки може стати смертельною. Не зустрівши взаємності, дівчина перетворилася в справжнього монстра, намагаючись будь-якою ціною заволодити серцем першого в її житті коханого. Пристрасті розгорнулися до такої гостроти, що Джон, попри своє кохання до дівчини, змушений був назавжди покинути Британію.

II. Творчі завдання:

1. Напишіть есе про мистецтво суперечки.

2. Підготуйте аргументативну промову на кілька хвилин. Тему оберіть самостійно. Сформулюйте свою точку зору з цього приводу, підготуйте аргументи на її захист. Спробуйте змодельювати можливі інші точки зору й аргументи на їх підтримку.

III. Запитання для самопідготовки і самоконтролю:

Які основні логічні помилки ви помітили в завданнях практичної частини? Як ви їх простежили? Які логічні операції в цьому допомогти?

IV. Логічні задачі:

1) *На дачі перебувають лише сім сестр. Кожна зайнята якоюсь справою. Перша сестра читає книгу, друга – готує їжу, третя – грає в теніс, четверта – розгадує sudoku, п'ята – займається пранням, шоста – доглядає за рослинами. А чим займається сьома сестра?*

2) *Чоловік стоїть на одному березі річки, його собака на іншому. Чоловік кличе свого собаку, який відразу перепливає річку, не намокнувши. Як собака це зробив?*

3) *На аркуші написано число 86. Як збільшити це число на 12, нічого не закреслюючи і не дописуючи?*

4) *Якщо цього року карантин припав на літо, то чи буде наступного року карантин взимку?*

5) *Чи можливо підняти вгору один кінець відрізка мотузки, при умові, що жоден з її кінців не зав'язаний?*

Блок тестового самоконтролю за розділом 2

1) Укажіть суть логічної помилки *ідеального рішення*.

- 1) Пропуск слів чи фрагментів, потрібних для точного (ідеального) вираження думки.
- 2) Порівняння чогось реального чи реалізованого з нездійсненим ідеалом.
- 3) Наведення аргументів, які не підтверджують, а, по суті, спростовують тезу.
- 4) Аргументація певного твердження через покликання на чийсь сумнівний авторитет (наприклад, на свій ідеал).

2) Укажіть тип логічної помилки, коли замість поданої тези обґрунтовують інше положення.

- 1) Зміщення плану викладу.
- 2) Логічна суперечність.
- 3) Підміна тези.
- 4) Бездоказовість.
- 5) Неправильне встановлення причинних зв'язків.

3) Укажіть визначення поняття *логічний ланцюжок*.

- 1) Констатація фактів, подій, причин їхньої появи за чітко дотриманим хронологічним принципом.
- 2) Послідовність суджень і висновків, що веде від вихідних фактів до результату судження, тобто до завершального висновку.
- 3) Логічна дія, спрямована на виявлення відмінностей між досліджуваними предметами.
- 4) Пояснення чи недвозначне, лаконічне тлумачення, уточнення чи конкретизація певного факту.

4) Укажіть визначення *риторики*.

- 1) Наука про правильну вимову та наголошування слів.
- 2) Наука, яка розглядає різноманітні характеристики суперечки.
- 3) Теорія і практика ораторського мистецтва.
- 4) Відповідь, заперечення, зауваження одного учасника діалогу іншому.

5) Укажіть той аргумент, який не належить до контекстуальних.

- 1) Інтуїтивний аргумент.
- 2) Аргумент віри.
- 3) Аргумент до авторитету.
- 4) Аргумент-ціль.
- 5) Аргумент до здорового глузду.
- 6) Аргумент традиції.

6) Укажіть різновид псевдоаргументації, коли наводять будь-які аргументи, навіть якщо вони не стосуються теми розмови.

- 1) Аргумент тотальна критика.
- 2) Аргумент усе заперечувати.
- 3) Свавільний аргумент.
- 4) Аргумент до публіки.
- 5) Аргумент до людини.
- 6) Аргумент до марнославства.

7) Укажіть тип аргументації, коли наводять кілька незалежних між собою аргументів, які в сукупності захищають ту саму тезу.

- 1) Складна множинна аргументація.
- 2) Проста аргументація.
- 3) Складна підрядна аргументація.
- 4) Складна сурядна аргументація.

8) Укажіть стадію критичної дискусії, коли учасники з'ясовують, хто буде пропонентом, а хто – опонентом.

- 1) Стадія конфронтації.
- 2) Стадія аргументації.
- 3) Стадія відкриття дискусії.
- 4) Стадія критики.

9) Укажіть назву явища, коли на позначення певного предмета вживають слова, які вже містять його чітку негативну оцінку.

- 1) Евфемізм.
- 2) «Порожня формула».
- 3) Розмивання смислового значення.
- 4) Пейоративний вираз.

10) Укажіть дослідника, який уперше увів у науковий обіг поняття критичне мислення.

- 1) Джеймс Різон.
- 2) Зигмунд Фрейд.
- 3) Метью Ліпман.
- 4) Рудольф Арнгейм.
- 5) Джон Дьюї.

11) Укажіть, що не є властивістю критичного мислення.

- 1) Усвідомленість розумових дій.
- 2) Здатність продукувати нові оригінальні ідеї, долаючи стереотипи мислення. Здатність підкріпити власне рішення розумними доказами.
- 3) Осмислення власних дій, думок, почуттів, емоцій.
- 4) Тотальна критика.

5) Здатність вибудовувати для себе ідеал і зіставляти з ним свої дії, вчинки, почуття, емоції.

12) Визначте різновид псевдоаргументації в поданому висловлюванні: «Мій друг не міг скоїти цей злочин, оскільки він – людина добропорядна».

- 1) Аргумент до жалю.
- 2) Аргумент до здорового глузду.
- 3) Аргумент до людини.
- 4) Аргумент до більшості.
- 5) Аргумент до марнославства.
- 6) Свавільний аргумент.

13) Укажіть, про який вид аргументів говорить французький мислитель Мішель де Монтень, стверджуючи: «Якщо я іноді кажу чужими словами, то лише для того, щоб краще виразити самого себе».

- 1) Аргумент традиції.
- 2) Аргумент здорового глузду.
- 3) Ціннісний аргумент.
- 4) Аргумент до людини.
- 5) Аргумент до авторитету.
- 6) Аргумент до більшості.

14) Визначте тип і вид аргументації: «Той, хто хоче досягти успіху, заздалегідь визначає свої завдання на наступний день. Він записує на папері в порядку важливості щонайменше шість важливих справ, які має виконати наступного дня. І з самого ранку він починає звірятися зі списком, викреслювати завдання, які вже виконано, додавати нові й переносити в список на наступний день те, що не вдалося завершити».

- 1) Проста аргументація.
- 2) Складна підрядна аргументація.
- 3) Складна сурядна аргументація.
- 4) Складна множинна аргументація.

15) Визначте різновид псевдоаргументації в поданому висловлюванні: «Ми по-різному реагуємо на емоції людини залежно від її статі, а що саме відчуває людина – байдуже».

- 1) Аргумент до жалю.
- 2) Аргумент до здорового глузду.
- 3) Свавільний аргумент.
- 4) Аргумент до більшості.
- 5) Аргумент до марнославства.
- 6) Подвійна мораль.

16) Укажіть визначення поняття *дискусія*.

- 1) Зіткнення різних думок, під час якого кожна зі сторін відстоює тільки свою позицію.
- 2) Обговорення певного питання для з'ясування позицій сторін або підписання угоди.
- 3) Публічне, відкрите обговорення актуального, але суперечливого питання, спрямоване на певний позитивний результат.
- 4) Публічна суперечка на наукову, літературну тощо тему.

17) У якому словосполученні вжито *евфемізм*?

- 1) Безвідповідальний працівник.
- 2) Дурні поради.
- 3) Одяг за доступною ціною.
- 4) Жахливе ставлення.

18) Укажіть, який варіант не належить до різновидів складної аргументації.

- 1) Сурядна аргументація.
- 2) Множинна аргументація.
- 3) Переконлива аргументація.
- 4) Підрядна аргументація.

19) Укажіть, який вид аргументів критикує американський педагог, мотиватор та письменник Дейл Карнегі, стверджуючи: *«Дуже багато хто заражений упередженістю думок, ревністю, підозрілістю, страхом, заздрістю та гордістю»*.

- 1) Аргумент традиції.
- 2) Аргумент здорового глузду.
- 3) Ціннісний аргумент.
- 4) Аргумент до людини.
- 5) Аргумент до авторитету.
- 6) Аргумент до більшості.

20) Визначте тип і вид аргументації: *«На твою думку, у світі є тільки три нещастя: жити взимку в холодному помешканні, влітку носити вузькі чоботи і ночувати у кімнаті, де кричить дитина... у мене немає ні першого, ні другого, ні третього. Отже, немає у мене нещастя»*.

- 1) Проста аргументація.
- 2) Складна підрядна аргументація.
- 3) Складна сурядна аргументація.
- 4) Складна множинна аргументація.

Рекомендована література до розділу 2

- Абрамович С. Д., Чикарькова М. Ю. Риторика : навчальний посібник. Львів, 2001.
- Козира В. М. Технологія розвитку критичного мислення у навчальному процесі : навчально-методичний посібник для вчителів. Київ, 2017.
- Коваленко С. Сучасна риторика : навчально-практичний посібник. Київ, 2007.
- Колотілова Н. А. Логіка і риторика: ретроспектива взаємозв'язку : монографія. Київ, 2020.
- Комаха Л. Г. Логічні засади аргументації у філософському знанні : монографія. Київ, 2020.
- Конверський А. Є. Критичне мислення : підручник. Київ, 2022.
- Конверський А. Є. Логіка : підручник. Київ, 2017.
- Конверський А. Є. Традиційна логіка : підручник. Київ, 2020.
- Онуфрієнко Г. С. Риторика : навчальний посібник. Київ, 2021.
- Партико З. В. Логіка : підручник. Львів, 2023.
- Партико З. В. Логіка (теоретичні основи та прикладне застосування в мас-медіа) : підручник. Київ, 2021.
- Ряшко В. І. Логіка : навчальний посібник. Київ, 2019.
- Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту : навчальний посібник. Черкаси, 2011.
- Спанатій Л. С. Риторика : навчальний посібник. Київ, 2008.
- Сущенко І., Пометун О. Основи критичного мислення : навчальний посібник для вчителів. Київ, 2016.
- Тягло О. В. Критичне мислення : підручник. Харків, 2008.
- Хоменко І. В. Еристика: теорія та практика суперечки : підручник. Київ, 2008.
- Хоменко І. В. Логіка. Теорія та практика : навчальний посібник. Київ, 2019.
- Яворський А. Ю. Лінгвістичні та логічні засади редагування: збірник завдань та вправ : навчальний посібник. Луцьк, 2022.

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абстрактне поняття – це таке поняття, яке пов'язане з властивостями предметів або відношеннями між ними.

Аргумент (від латин. *argumentum* – показувати, з'ясовувати) – це вербально оформлене положення, за допомогою якого обґрунтовують тезу і яке має доказову силу для тих, кому адресоване.

Атрибутивне судження – це таке судження, яке стверджує або заперечує наявність у предмета певної властивості чи ознаки.

Безвідносні поняття – це такі поняття, які мисляться самі по собі, поза зв'язками з якимись іншими поняттями.

Безумовне єднальне судження – це таке складне судження, в якому йдеться про наявність у предмета відразу двох чи більше ознак; таке судження має два предикати, які поєднано єднальним сполучником *і, й, та*, протиставним сполучником *а, але* і под. (замість сполучника може бути просто кома).

Безумовне розділове судження – це таке складне судження, за яким суб'єктові характерна лише одна з двох чи більше ознак або принаймні одна ознака; таке судження має два предикати, які поєднано розділовими сполучниками *або, чи*.

Безумовне судження – це складне судження, в якому відсутня залежність ствердження або заперечення від будь-яких інших обставин.

Визначення понять – це логічна операція, яка розкриває зміст поняття.

Висновок – це висловлювання, в якому міститься нове знання і яке отримують логічним шляхом із засновків.

Відносні (співвідносні) поняття – це такі такі пари понять, у яких поняття не мислимі одне без одного.

Відношення перетину – це відношення, яке існує між такими поняттями, обсяги яких частково перетинаються.

Відношення підпорядкування – це відношення, яке існує між такими поняттями, одне з яких входить як частина в обсяг другого.

Відношення протилежності (супротивності) – це відношення, яке стосується крайніх протилежних понять, тобто таких, між якими існують якісь проміжні поняття.

Відношення протиріччя (суперечності) – це відношення, яке стосується двох протилежних понять, між якими нема ніякої проміжної ланки.

Відношення співпідпорядкування (координації) – це відношення, яке існує між різними видами одного роду.

Відношення тотожності – це відношення, що відображає той самий предмет.

Відповідь – це мовний вираз (слово, словосполучення, речення), що спричинений запитанням.

Дедуція (від латин. *deduction* – виведення) – це тип умовиводу, в якому висновок виводять із якогось загального положення.

Диз'юнкція (від. латин. *disjunctio* – розділення) – це логічний зв'язок між простими судженнями в складному розділовому судженні.

Дистантна суперечність – це такий тип суперечності, за якого суперечні судження знаходяться на певній відстані в тексті або в мовленні.

Достовірне судження – це таке судження, яке містить знання обґрунтовані, перевірені практикою, доведені.

Евфемізми (від грец. *euphemismos* – добре говорити) – це лексеми, які м'якше, замасковано заміняють небажані, неприйнятні, образливі чи лайливі поняття.

Загальне поняття – це таке поняття, обсяг якого складається більш ніж з одного предмета думки.

Загальне судження – це таке судження, яке щось стверджує або заперечує про всі предмети певного класу.

Закон виключення третього: із двох суперечних суджень одне неодмінно є істинним, друге – хибним, а третього і бути не може.

Закон достатньої підстави: достовірною треба вважати тільки ту думку, істинність якої достатньо обґрунтована.

Закон логіки – це усталений, об'єктивний, внутрішній, необхідний, суттєвий зв'язок між думками.

Закон суперечності (протиріччя): той самий предмет не може одночасно мати і не мати одну й ту саму властивість.

Закон тотожності: кожна думка має бути чіткою за обсягом, ясною за змістом і залишатися незмінною в ході одного й того ж міркування.

Заперечувальне судження – це таке судження, в якому йдеться про відсутність у предмета якоїсь ознаки.

Запитання – це висловлювання, яке вимагає певної інформації від людини, до якої звертаються.

Засновок – це висловлювання, яке містить вихідне, відоме знання.

Зв'язка – це те, що відображає зв'язок, який існує між предметом думки і певною його властивістю.

Здоровий глузд – це критерій оцінки подій на підставі бази знань, які людство накопичило за своє існування.

Зміст поняття – це сукупність ознак, які характеризують поняття.

Імплікація (від латин. *implicatio* – зв'язка) – це логічний зв'язок між простими судженнями в складному умовному судженні.

Індукція (від латин. *induction* – наведення) – це тип умовиду, у якому хід міркування йде від конкретного до загального.

Інтуїтивна логіка – це автоматизовані, неусвідомлені мисленнєві операції.

Істинне судження – це таке судження, яке правильно відображає дійсність.

Категоричне судження – це таке просте судження, яке щось стверджує чи заперечує без додаткових умов.

Категорія – це поняття з гранично широким обсягом.

Коментар – це пояснення чи недвозначне, стисле, лаконічне тлумачення, уточнення чи конкретизація досліджуваного факту.

Кон'юнкція (від. латин. *conjunctio* – продовження) – це логічний зв'язок між простими судженнями в складному єднальному судженні.

Конкретне поняття – це таке поняття, яке пов'язане з реальними предметами або класами предметів.

Контактна суперечність – це така суперечність, коли щось стверджують і зразу ж заперечують.

Контекст (від латин. *contextus* – тісний зв'язок, єднання) – це лінгвальне оточення мовної одиниці, умови й особливості вживання її в мовленні.

Контекст промовляння запитання – це місце, час та інші умови, за яких відбувається діалог із використанням запитань.

Логіка – це спосіб впорядкування нашого мислення, який дозволяє правильно міркувати, а також наука, яка досліджує правильне мислення, його закони і форми.

Логічна культура особистості – це вміння оперувати поняттями і судженнями, доводити, тобто вміння здійснювати інтелектуальні дії.

Логічне нормування – це операції, які спрямовані на виявлення й удосконалення «логічних складників» тексту.

Логічний ланцюжок – це такий метод здійснення аналітичної дії, за яким на підтвердження явища наводять ряд фактів у їхній логічній послідовності.

Логічно коректне запитання – це таке запитання, на яке можна дати правильну й однозначну відповідь.

Логічно некоректне запитання – це таке запитання, на яке не можна дати правильну й однозначну відповідь.

Міркування – це розумовий процес, у ході якого на підставі наявних, відомих знань отримують нове знання.

Множинна аргументація – це такий різновид складної аргументації, коли аргументи не залежать один від одного та є рівносильними для захисту погляду.

Мовленнєва недостатність – це така помилка, яка виявляється у випадковому пропущенні слів, потрібних для точного вираження думки.

Мовна девіатологія – це галузь науки, яка займається відхиленнями від мовних норм та законів комунікації.

Мовна девіація – це тип комунікативної невдачі чи збою в спілкуванні, причиною яких є недостатня мовна компетенція учасників.

Навмисні логічні помилки – це такі випадки, коли журналіст свідомо використовує помилкові аргументи або робить неточні висновки.

Негативне поняття – це таке поняття, у якому відсутні певні ознаки.

Непорівнянні поняття – це такі поняття, які відображають абсолютно віддалені предмети.

Неправильне міркування – це міркування, у якому допущено логічні помилки через порушення правил або законів логіки.

Непряма (слабка) відповідь – це така відповідь, яка не дає змоги отримати саме ту конкретну інформацію, яку вимагав запитувач; це неточна, завуальована відповідь.

Несумісні поняття – це такі поняття, які не мають спільних елементів обсягу, тобто їхні обсяги не перетинаються.

Неявна (прихована) суперечність – це висловлювання, у якому містяться несумісні за законом суперечності поняття.

Нормативні помилки – це недоліки, які виникають тоді, коли в повідомленні порушено норми державного стандарту.

Нульове (порожнє) поняття – це таке поняття, обсяг якого не містить жодного реального елемента.

Об'єктивна (реальна) суперечність – це виявлене відношення суперечності між структурними елементами складно організованої системи.

Обернення – це така перебудова умовиводу, коли суб'єкт і предикат просто міняються місцями.

Обмеження понять – це логічна операція, у процесі якої переходять від понять із більшим обсягом до понять із меншим обсягом.

Образність – це наявність у мовної одиниці сформованого образного значення з яскравим, «живим» художнім ефектом, побудованим на певних асоціаціях.

Одиничне судження – це таке судження, яке щось стверджує чи заперечує про один предмет думки.

Опис – це перелік усіх основних зовнішніх рис предмета, щоб з'ясувати його відмінність від схожих до нього предметів.

Опосередкований умовивід – це такий умовивід, у якому висновок роблять із двох і більше засновків.

Ортологія (від грец. *ortos* – правильний, *logos* – наука) – це науковий напрям, який вивчає психолінгвістичні чинники, що забезпечують правильність вислову.

Парадокс (від грец. *paradoxos* – несподіваний, дивний) – це логічна суперечність, яка є результатом цілком очевидних суджень.

Паралогізм (від грец. *paralogismos* – неправильне, хибне міркування) – це логічна помилка, допущена не навмисно, а через звичайне незнання.

Пароніми (від грец. *para* – префікс, що означає суміжність, *опута* – ім'я) – це слова, які схожі за написанням і звучанням, але різні за значенням.

Передумова (пресупозиція) запитання – це вихідна, базова інформація, яка міститься в запитанні.

Перетворення – це така перебудова умовиводу, коли стверджувальне судження замінюють на заперечне або навпаки.

Підрядна аргументація – це такий різновид складної аргументації, коли наступний аргумент підтримує попередній.

Плеоназми (від грец. *pleonasmós* – надлишковість, надмірність) – це зайві слова, які тільки обтяжують фразу, бо не додають нічого до розуміння значення іншого слова.

Поділ понять – це логічна операція, яка розкриває обсяг поняття шляхом розбиття його на види.

Позитивне поняття – це таке поняття, яке відображає наявність у предмета або явища певних ознак.

Помилка (анорматив, девіація) – це відхилення від загальноприйнятих норм літературної мови, правил використання слів, словосполучень, речень.

Помилкологія (помилкознавство) – це наукова галузь, яка покликана комплексно вивчати помилки на межі різних наук.

Поняття – це форма мислення, яка відтворює предмети і явища в їхніх істотних ознаках.

Порівнянні поняття – це такі поняття, в змісті і обсязі яких є щось спільне.

Порівняння – це операція над поняттям, яка вказує на подібність предметів і дозволяє краще їх уявити або по-новому висвітлити їхні властивості.

Правильне міркування – це міркування, в якому дотримано всіх правил та законів логіки.

Предикат – це те, що ми дізнаємося про суб'єкт судження; характеристика суб'єктна судження.

Предмет думки – це той предмет або явище, про що мислить людина.

Предметна область – це коло предметів, у складі якого перебуває виділений предмет міркування.

Проблематичне судження – це таке судження, яке щось стверджує чи заперечує з певним припущенням.

Проста аргументація – це різновид аргументації, що передбачає використання одного аргументу на підтвердження якоїсь тези.

Просте судження – це таке судження, яке складається з одного суб'єкта і одного предиката.

Пряма (сильна) відповідь – це відповідь, яка прямо виражає інформацію, тобто надає повну інформацію щодо запитання.

Силогізм (від грец. *sylogismos* – міркування) – міркування, що складається з трьох простих атрибутивних висловлювань: двох засновків і одного висновку.

Складна аргументація – це різновид аргументації, що передбачає використання кількох аргументів.

Складне судження – це таке судження, у якому наявні кілька предикатів чи кілька суб'єктів.

Софізм (від грец. *sóphisma* – хитрування, вигадка, головоломка) – це логічна помилка, допущена навмисно.

Стверджувальне судження – це таке судження, яке підкреслює наявність у предмета якоїсь ознаки.

Суб'єкт – це предмет думки, тобто це те, про що ми повідомляємо в судженні, те, що ми характеризуємо.

Суб'єктивна суперечність – це протиріччя, що виникає в міркуваннях конкретної особи через порушення нею закону суперечності й визначається як непослідовність у міркуваннях.

Судження – це форма думки, яка щось стверджує або заперечує про предмети та явища об'єктивної дійсності.

Судження дійсності – це таке судження, яке відображає вже наявне, цілком реальне явище.

Судження існування – це таке судження, яке просто стверджує або заперечує сам факт існування предмета.

Судження можливості – це судження, яке відображає реальну, але ще не реалізовану можливість.

Судження необхідності – це судження, яке відображає неминучість існування якогось предмета думки або неминучість певного зв'язку між предметами.

Судження про відношення – це таке судження, яке відображає відношення між окремими предметами або їхніми ознаками.

Судження, які виділяють, – це судження з виділеним суб'єктом або виділеним предикатом.

Судження, які виключають, – це такі судження, що виражають загальне правило, з якого є винятки.

Сумісні поняття – це такі поняття, які мають спільні елементи обсягу, тобто їхні обсяги повністю або частково збігаються.

Сурядна аргументація – це такий різновид складної аргументації, коли аргументи взаємозалежні й тільки разом ефективно захищають погляд.

Тавтологія (від грец. *tauto* – те саме і *logos* – слово, учення) – спеціальне або непередбачене повторення тих самих або спільнокорених слів.

Теза (від грец. *thesis* – положення, твердження) – це вербально оформлене основоположення твердження (чи сукупність тверджень), яке передбачає певне тлумачення фактів і додає щось нове до наявних знань.

Текст (від латин. *textum* – тканина, сплетіння) – це певна з функційно-сислового погляду впорядкована група речень, яка являє собою завершену смислову єдність.

Термін (від латин. *terminus* – рубіж, межа) – слово або словосполучення, що позначає поняття певної галузі науки, техніки тощо.

Традукція (від латин. *traductio* – переміщення) – це такий тип умовиводу, коли хід міркування йде від конкретного до конкретного.

Узагальнення поняття – це логічна операція, яка полягає в переході від поняття з меншим обсягом до поняття з більшим обсягом.

Умовиводи – це така форма мислення, за допомогою якої з одних думок (засновків) одержують нові думки (висновки).

Умовне судження – це таке складне судження, у якому прості судження перебувають у відношенні умови і наслідку.

Характеристика – це перелік лише найважливіших ознак предметів та явищ.

Хибне судження – це таке судження, яке відображає дійсність неправильно.

Часткове судження – це таке судження, яке щось стверджує або заперечує про якусь частину предметів думки певного класу.

Явна суперечність – це виражене певною мовою відношення між твердженням і його запереченням у міркуваннях якоїсь особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю. Риторика : навчальний посібник. Львів, 2001.
- Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології. Львів, 2000.
- Богдановський І. В., Льовкіна О. В. Логіка : опорний конспект лекцій. Київ, 2004.
- Гнатюк Я. С. Лекції з історії логіки. Івано-Франківськ, 2009.
- Додонова Р. О. Філософія. Логіка. Філософія освіти. Кредитно-модульний курс : навчальний посібник. Київ, 2019.
- Данільян О. Г. Логіка : підручник. Київ, 2022.
- Жоль К. К. Вступ до сучасної логіки : навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ, 2002.
- Зелінська Н. В. Логічна культура медіапродукту: «риторичне запитання, яке потребує негайної відповіді». Наукові записки [Української академії друкарства]. Серія : Соціальні комунікації. 2015. № 1. С. 21–29.
- Карамішева Н. В., Бовтач С. В. Збірник логічних задач і завдань. Львів, 1997.
- Коваленко С. Сучасна риторика : навчально-практичний посібник. Київ, 2007.
- Козира В. М. Технологія розвитку критичного мислення у навчальному процесі : навчально-методичний посібник для вчителів. Київ, 2017.
- Колотилова Н. А. Логіка і риторика : ретроспектива взаємозв'язку: монографія. Київ, 2020.
- Комаха Л. Г. Логічні засади аргументації у філософському знанні : монографія. Київ, 2020.
- Конверський А. Є. Критичне мислення : підручник. Київ, 2022.
- Конверський А. Є. Логіка : підручник. Київ, 2017.
- Конверський А. Є. Традиційна логіка : підручник. Київ, 2020.
- Конспект лекцій з дисципліни «Логіка» для студентів усіх спеціальностей / Упоряд. Г. Г. Старикова. Харків, 2020.
- Логіка в запитаннях та відповідях : навчальний посібник / Войтенко Д. О., Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. Харків, 2019.
- Онуфрієнко Г. С. Риторика : навчальний посібник. Київ, 2021.
- Павленко Ж. О. Логіка: практикум з розв'язання тестів на загальні компетентності : навчальний посібник. Київ, 2024.
- Партико З. В. Логіка : підручник. Львів, 2023.
- Партико З. В. Логіка (теоретичні основи та прикладне застосування в мас-медіа) : підручник. Київ, 2021.
- Партико З. В. Основи редагування : підручник. Львів, 2020.
- Пилипко Є. В. Логіка (для студентів усіх форм навчання всіх спеціальностей) : курс лекцій. Харків, 2013.
- Ряшко В. І. Логіка : навчальний посібник. Київ, 2019.

Сізова К. Л., Алексеєнко Н. М., Бутко Л. В. Практикум з редагування : навчальний посібник. Київ, 2007.

Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту : навчальний посібник. Черкаси, 2011.

Тофтул М. Г. Логіка : підручник. Київ, 2011.

Тягло О. В. Критичне мислення : підручник. Харків, 2008.

Фіялка С. Б. Логічні і фактичні помилки в навчальній літературі з культурознавства для вищої школи. Наукові записки Інституту журналістики : науковий збірник. Київ, 2011. Т. 44. С. 144–149.

Хоменко І. В. Еристика: теорія та практика суперечки : підручник. Київ, 2008.

Хоменко І. В. Логіка. Теорія та практика : навчальний посібник. Київ, 2019.

Шевчук С. В., Клименко І. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник. Київ, 2014.

Шепетяк О. М. Логіка : підручник. Київ, 2015.

Яворський А. Ю. Лінгвістичні та логічні засади редагування: збірник завдань та вправ : навчальний посібник. Луцьк, 2024.

ЗМІСТ

Передмова	3
Розділ 1. Основні поняття логіки	4
<i>Практичне заняття № 1. Логічна культура вчителя-словесника</i>	4
<i>Практичне заняття № 2. Основні закони формальної логіки та наслідки їх порушення у текстах</i>	13
<i>Практичне заняття № 3. Поняття як форма мислення</i>	23
<i>Практичне заняття № 4. Судження. Умовиводи</i>	35
<i>Практичне заняття № 5. Логічний аналіз запитань та відповідей</i>	47
<i>Практичне заняття № 6. Практикум за розділом</i>	
«Основні поняття логіки»	61
Блок тестового самоконтролю за розділом 1	65
Рекомендована література до розділу 1	69
Розділ 2. Логічні засади творення та редагування тексту	70
<i>Практичне заняття № 1. Логічні помилки</i>	70
<i>Практичне заняття № 2. Логічні основи побудови тексту</i>	82
<i>Практичне заняття № 3. Мистецтво риторики та аргументації</i>	95
<i>Практичне заняття № 4. Критичне мислення</i>	109
<i>Практичне заняття № 5. Еристика</i>	118
<i>Практичне заняття № 6. Практикум за розділом</i>	
«Логічні засади творення та редагування тексту»	127
Блок тестового самоконтролю за розділом 2	135
Рекомендована література до розділу 2	139
Короткий термінологічний словник	140
Список використаної літератури	147

Навчальне видання

Андрій Яворський

Логічні засади професійної комунікації

Навчальний посібник